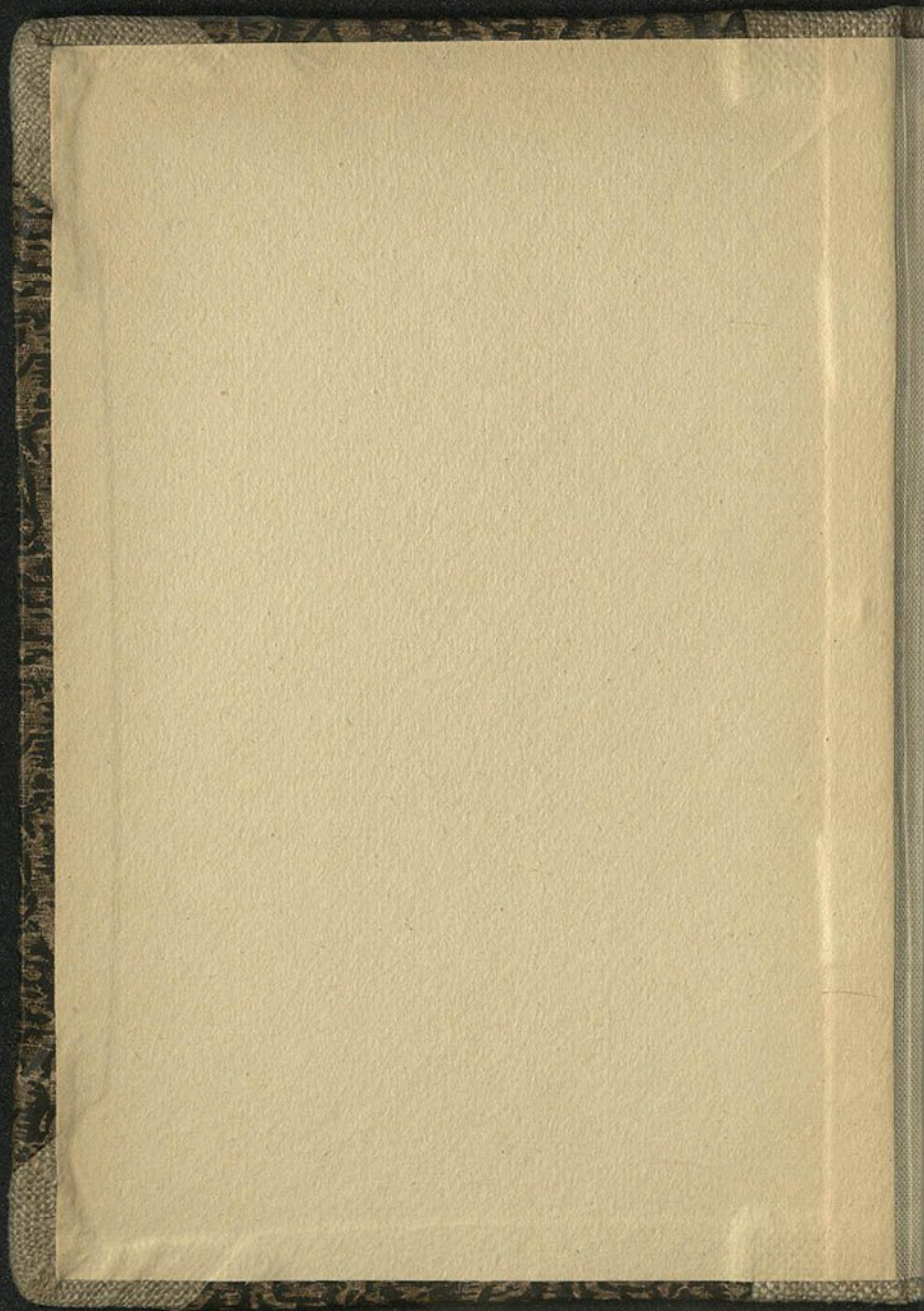
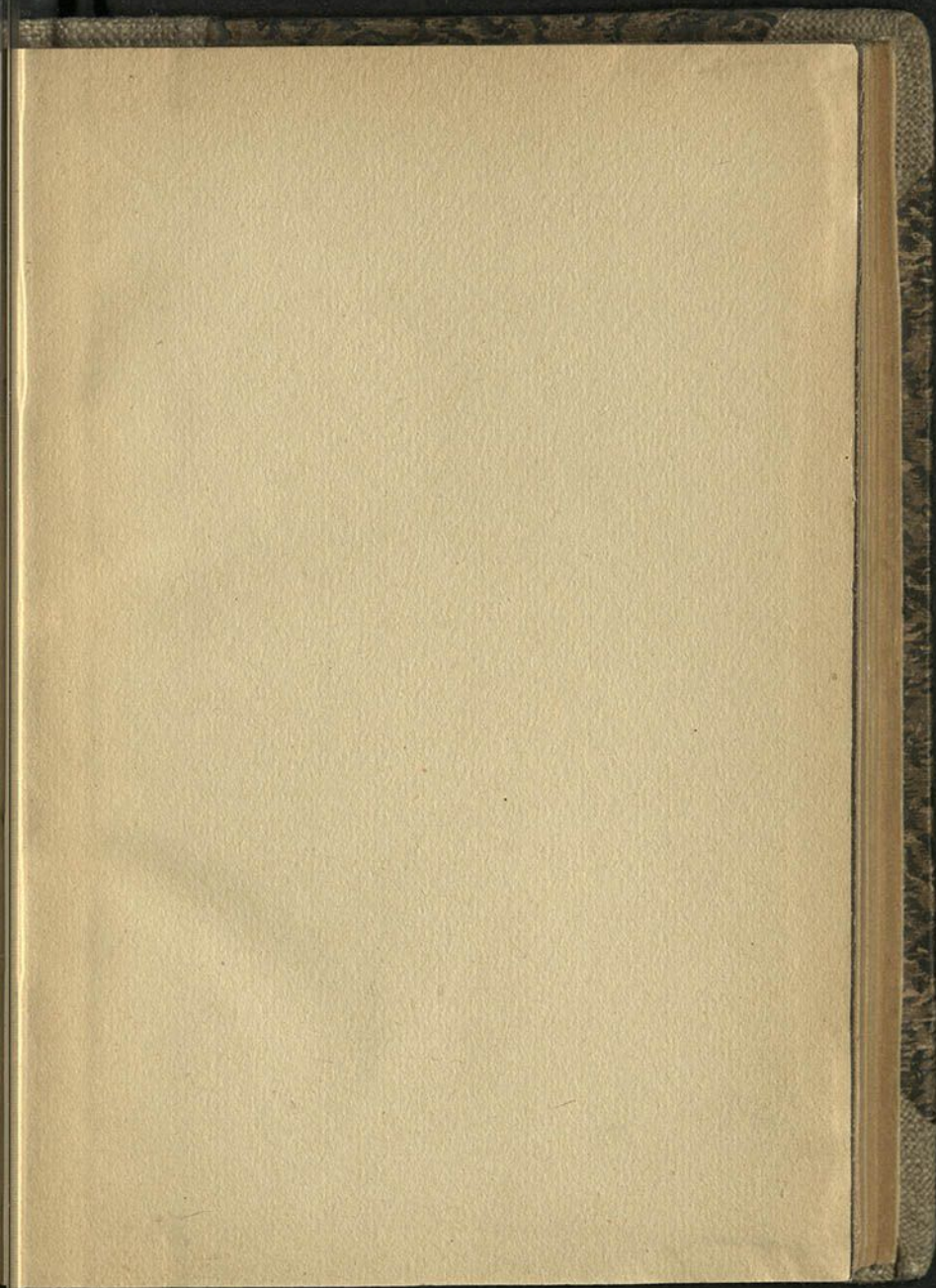
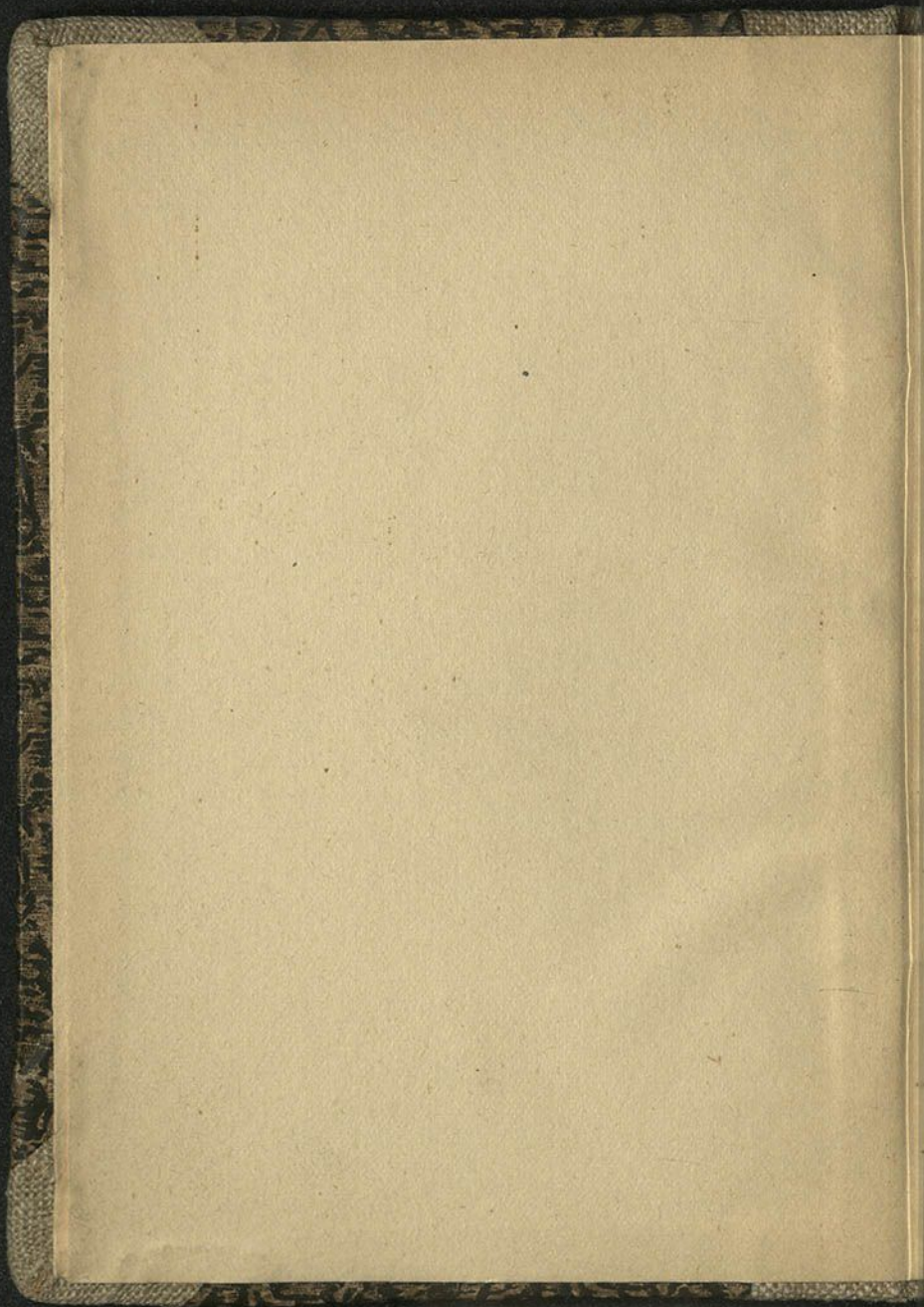

Ба 5212

ЗЬМІТРОК
БЯДУЛЯ

Назвы і гісторыя

ГІСТОРЫЯ

БДВ

W. H. Burdick
III

1890

Ба 5212

16

812-3

ЗЬМІТРОК БЯДУЛЯ

Зрэсвыгаі не
НЯЗВЫЧАЙНЫЯ
ГІСТОРЫ

АПАВЯДАНЬНІ

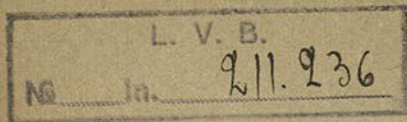
22

Ба 5212

Мнв. 1931

Бел. адд.
1931 г.

БЕЛАРУСКАЕ ДЗЯРЖАЎНАЕ ВYДАВЕЦТВА
МЕНСК — 1931

✓
Ск. 7. min. 2.
no 9. I 33
№ 157505.

9

З Ъ М Е С Т

	Стар.
Таварыш Мінкін	3
Эля	66
Нязвычайныя гісторыі	98
Рунь	116
У тыя дні	120
Тры крыжыкі	127

25. 04. 2009

Заказ № 1300. 5.000 экз. (VI). (4¹/₈ арк.) Галоўлітбел № 1257.

Друкарня імя Сталіна.

ТАВАРЫШ МІНКІН

ДЗЬВЕ ПАМЫЛКІ

Ноч марозная напружаная і гулка. Пад ёю туліцца сівізна і шэрань. Над квадратамі дамоў разгортваецца сіпявая ноч.

Зьвініць шкло працяглым басавым водгукам гудкоў.
... Каб не спазьніцца...

На ўскраінах шырацца і высяцца аграмадзіны-муры. Над іхнымі высачэзнымі вежамі-трубамі куча-равіцца рыжы дым.

Дробяцца гукі ля чуткіх вакон.
... На зьмену!

* * *

Дрыўляны асабняк з вялікімі вокнамі абружаны садам. Яблыні і грушы ў белым пуху зімы. На дрэвах цяпер толькі два колеры—чорны і белы. Вялізныя шыбы ў тонка-льдыяных гафтах: нявідочныя жывёліны, птушкі, расьліны. На іх—месячныя кроплі-іскры.

У былых гаспадарскіх пакоях і пакойчыках жывуць людзі з «тых» (паводле азначэньня ранейшага гаспа-

дара). Адзіночкі студэнты і дзеве працоўныя сямі занялі залю, сталоўку, габінэт.. Выціснулі «яго». Ён астаўся ў ранейшай спальні. Можна і зусім вызвалілі-б ад «яго» гэты асабняк, але ў сына-спрэда знайшліся там-сям свае людзі...

Бацьку за пяцьдзсят год. Пры людзях удзень яму ня больш сарака: падголены, ружовы, робленая акторская вясёласьць. Цяпер уночы вызначаюцца пад вачыма мяшкі, змаршчаны каля губ, рот адчынены і абломкі залатых зубоў зацягнуты мутнаватым налётам сьлізі. Тут можна даць яму шэсьцьдзсят год. Праз сон ляньвы прыпухлы твар ледзь прыкметна абстраецца. Губы сьціскаюцца. Ня відаць абломкаў залатых зубоў. Ноздрамі ловіць паветра. Прытоеная энэргія лезе наверх. Ён напружвае сквіцы да хрусту. Валасатыя рукі высунуліся з-пад старой атласнай коўдры. Далоні—у кулак. Злосьць і імпат. Зараз ірванецца, як раздражнены зьвер у клетцы, урэшціца зубамі ў жалезныя прэнты...

Крэхча, расплюшчвае вочы—шэрыя шкелкі—і паднімаецца з ложку.

Шыбы дрыжаць ад фабрычных гудкоў...

Хутка апранаецца сьпешка. Калоша штаноў вывернута—элуецца. Шкарпетка пад ложкам—бармоча лаянку. Бягом на кухню.

На другім ложку пад такой-жа атласнай коўдрай з фрэнзьямі сьпіць жонка. Хударлявы твар. Чорныя валасы над выпуклым лобам. Грэцкі нос. На твары выраз пакрыўджанай каралевы. Захаваная надзея.

Яна праз сон адчувае, што другі ложкак пусты. Ня чуваць роўнамернага дыхання мужа. Павальнела ў пакоі. У неспакоі, нэрвова пераварочваецца на другі бок.

У гэты час у агульнай кухні ён апырсквае твар і рукі халоднай вадой з-пад крану. У шэрых вачох гарачы бляск. У руках—ішчарлівасьць і пасыпешнасьць.

На апрамадным кухонным сталё—два прымусы, талеркі, міскі, шклянкі. Ён выціраецца ручніком, старанна трэ да чырвана твар, глядзіць на стол—і нібы нічога ня бачыць, альбо бачыць на голай сьцяне ім самім прыдуманым прастор. Вочы лунаюць за рэчамі на сталё, за пустой сьцяной недзе далёка-далёка. У іх гнеўны бляск, прагнасьць, рашучасьць і няпрытомная ўзбуджанасьць.

Нешта сам з сабою гаворыць. Перамешка баса з тонкімі хрыпцамі. Гукі з горла вырываюцца як з сапсутага грамофона.

— Хутчэй, хутчэй, каб не спазьніцца!

Ён маладзее ў твары. Ружовыя шчокі. Махае валаматымі рукамі. На адным з пульхных падагрычных пальцаў масьціны пярсцёнак з рубінам. Граюць крывавыя іскры.

— Ну і задам, калі хто спозьніцца! У той-жа дзень выкіну! Люблю парадак! Парадак!

Жудасць у голасе. Над ноткамі суму і распачы—гнеў і пагроза. Вочы расшыраны. У зэрнках востры бляск.

— Гультай! Быдла! Так прыцісну, аж сок з вас пацячэ!

Вярнуўся ў спальню. Абрануў пiджак, аблезлае старае футра, зашмальцаваную каракулеваю шапку.

— Кашнэ дзе падзелася? Я горла прастужу!

Туды і сюды ўюном па спальні. Усхапілася жонка. Села ў ложку. Касьдiстай далоньню працерла вочы.

— Што? Га? Куды ты?

Спалохалася. Сьлёзы ў чорных вачох, у надломаным голасе.

— Макс... Макс... Што з табою? Апамятайся... Сорам перад людзьмі. Пачуюць...

У аднэй кашулі падскочыла да дзвярэй. Замкнула. Выняла ключ.

— Ты забываеш, што ўжо дзесяць год, як «яны» фабрыку забралі... Зноў нэрвы трэба лячыць. Мэлянхолік... Зноў, як ў мінулым годзе, у дом для вар'ятаў пападзеш...

Лямантуе над ім. Упрашвае сесьці.

У Марса пацее лоб.

— Ах, калісьці... калісьці...

Губы мармычуць самі сабою. Вочы пярэья патухлі. Рукі і ўся напружанасць аслаблі. Толькі рубін блішчыць на пярсьдёнку ранейшым бляскам.

— Ах, калісьці, калісьці...

Абломкі залатых зубоў не блішчаць.

Жонка распранае яго. Даецца, як малое дзіця. Укладвае на ложку, шільна ўкутвае ў старую коўдру, нібы мумію.

— Макс, дзе тэрмомэтр?

— У шуфлядзіку,—адказвае ён голасам чалавека, які толькі што з даху зваліўся.

А за тонкаю сьценкаю два рабфакаўцы. Там усё чуваць. Яны ледзь стрымліваюцца, каб не расьсьмяяцца.

Часта па начох чуюць яны такія монологі «гаспадароў».

Саламон прачнуўся.

Каб не разбудзіць дзяцей электрычным святлом, ён астрануўся папацёмку. З чаравікамі ў рудэ, у адных шкарпэтках, каб шуму не рабіць, вышаў у кухню, соваўся каля вялікай печы. У кухні засьвяціў электрычнасьць. Выняў гадзіннік з кішэні. Тры хвіліны на трэцюю.

Абуўся ў сьвятле, запаліў прымус. Пад гуд прымусу памыўся.

Кожная хвіліна мела ў яго сваё строгае прызначэньне: да паловы трэцяй выпіць гарбаты, адзець чорную «кожанку», памятку грамадзянскай вайны, замкнуць дзьверы «сваім» ключом і пайсьці. Да трох траба пасьпець на завод.

Так па два разы ў кожную пяцідзёнку.

Пакуль закіпіць вада ў бляшаным імбрычку, працягнуцца дзесяць хвілін. Гэты «вольны» час ён заўсёды дзяліў на дзьве часткі—пяць хвілін на агляд сям'і: зноў вобмацкам каля печы ўваходзіў у спальню, насунуўшы раней галёшы на чаравікі, каб ціха ступаць. Абмацваў асьцярожна ложка дзяцей, ухутваў

іх коўдрачкамі. Другія пяць хвілін—на падрыхтоўку
ежы да гарбаты. Потым—само «чайшчыце».

Усё гэта Саламон любіў рабіць бяз сьпешкі. Пры-
емна часам піць гарбату без «сямейнага» шуму. Чулая
цішыня ловіць кожны рух. Пастаўленая асьцярожнаю
рукою талерка ўсё-ж шэргае, шклянка ледзь-ледзь
зьвініць, нібы пчала крыльлем.

На гэты раз, яшчэ пры гарбаце, Саламон успомніў
музыку, якую чуў тры дні таму назад у клюбе. Пра-
думваў мэлёдыю—вельмі добра выходзіць. Засьпяваў
у голас, калі ўжо вышаў на двор.

— Вечна гаспадар фортку запірае зьвечара!

Зазлаваўся.

— Заўеў чараду курэй і дрыжыць за сваё дабро!

Жыў у прыватным доме.

Часта, калі позна ўночы вяртаўся з пасяджэньня
ячэйкі, або з клюбу, прыходзілася доўга стукась,
пакуль хто адчыніць.

Высунуў на вуліцу і пайшоў павольным крокам,
каб змораным ня прысьці на хлебазавод.

Пасьля ранейшых гудкоў пацішэла.

Мароз скрыпіць пад нагамі. А ноч сіняя-сіняя з сі-
ваю шэраньню на дротах, над вуліцамі...

Саламон высьвістваў мэлёдыю. Ішоў у тахт пад
свой уласны марш.

... Так прыгожа змрочная сіль зімовай ночы...

Горад разгортваецца перад Саламонам у сьнежнай
дрымоце. Нідзе ні душы.

... Трохі прыкра.

Насьвіствае і думае ў адзін і той час...

... Трэба-б было паправіць тратувар на гэтай вуліцы. Новы мост... Толькі што гаварыць аб гэтым пачынаюць...

Глядзіць на старую драўляную хатку гаспадарчым вокам.

... Даўно скінудь пара—новы каменны дом... Мне, члену гарсавету, трэба на адным з пасяджэнняў сказаць.

Заняўкаў жаласьліва адзінокі кот. Няпрямна. Кот туліцца да ног, мурлыча.

... А вось новы пасёлак.

Некалькі зграбных карпусоў ужо скончаны. Тут жывуць рабочыя. Ад вакон—цёплы прытул. У нека-
торых вокнах мігаціцца прыжмуранае святло. Пасмы
святла заблудзіліся на асьнежным пляцы. Саламон
на хаду туды ўглядваецца.

... Цяплей, веселей...

Корпусы лезуць утару, разыходзяцца ўшыркі. Вось
два няскончаныя будынкі. Праз сетку асьнежанага
рыштавання цямяюць сур'ёзным зрокам прабоіны
закон. Сінія цені.

... Закіпіць тут праца вясною... Эх... На будучую
зіму і я тут буду мець кватэру. Цяперашняя—цесная,
халодная. А як напаліш—чадна і душна. Жонка
якаю не дае...

Саламон паморшчыўся.

Праз некалькі хвілін дайшоў да заводу. Увайшоў.
Зняў вопратку ў разьдзявальні каля ваннай. Зьдзі-
віўся, што яго шафа занята. Заняў іншае месца.

Памыўся. Надзеў белую вопратку. Прывычным крокам да сваіх пячэй.

Сьветла. Цёпла. Чыста. Пах печаных булак. Прыемнасьць расплылася па твары. Пасьля марозу і дэйлага душу ў ваннай, лёгкая палатняная вопратка, цяплыня і сьвятло напамінае прытульнасьць курорту.

Раптам—зьдзіўленьне ў вачох. Сухарлявая фігура—знак пытання:

... Што за ліха?

Юзік тупаецца тут, бялявы Юзік. У яго валасы, бровы вусы,—нібы вечна мукою апыленыя. Ніколі пыл ня сьцірае.

Саламон зьбянтэжыўся.

... Чаму-ж гэта мне раней не казалі, што Юзік будзе на маім месцы?

Злосьць на фабзаўком, на дырэктара:

... Што тут здарылася?

А Юзік?

Спачатку зусім не заўважыў. А як угледзеў Саламона, дык у сьветлых вачох запалілася зьдзіўленьне і неспакой.

— Няўжо-ж цябе адтуль назад неаплачанай пасылкай прыслалі?

Ноткі трывогі ў голасе.

Як прыслалі? Ах ты, ліха!

Саламон лягнуў сябе абедзьвюма рукамі па баках. Выставіў на Юзіка малажавы, востры твар з чорнымі надстрыжанымі вусікамі. Крыкнуў нарасьпеў у сьмешнай распачы:

— Гэта-ж я забы-ыўся!

Абодвы зараталі гучным сакавітым сьмехам— з поўных грудзей.

Прышлі рабочыя з іншых аддзелаў.

— Наш вылучэнец вярнуўся!

У Саламона такі выгляд, нібы яго цапнулі пры злаўчынку.

— Ня жартачкі, столькі часу з вамі працаваў...

— Прыходзь да нас часта, таварыш інспэктар!

— Ня смачна на новай працы?—запытаўся Юзік.

Саламон трохі паморшчыўся:

— Ня звычайна...

— Ну, ну, ты моцна трымай сьцяг нашага заводу ва ўстанове! Як прыдзеш у клуб, падрабізна раскажаш, як і што. А пакуль што марш! Глядзі толькі бюракратаў трохі пачысьць. Марш, каб раніцою на службу не спазьніцца!

Па дарозе дамоў Саламон у мершы раз за ўсе гады пашкадаваў, што жонку не разбудзіў. Яна-ж-бы яму напаміла, што ён ужо ня пекар, а фінінспэктар...

СВАЯК І НАГАЙКА

Саламон быў рад, што жонка ня чула як ён вярнуўся.

... Спакойны ў яе сон. Ня тое што ў мяне...

З малых год ён прывык спаць удзень, а ўночы працаваць. Да рэвалюцыі 1917 году рэдка калі бачыў дзень. Дні для яго гады не існавалі. Яны здаваліся

чужымі, нясвойскімі. Дзённы тлум, сонечнае святло, былі для яго недасяжнай марай. Калі часам ахвяроўваў дзённы сон на прагулку, дык, змораны ад начной прады, швэндаўся дрымотны і ня ведаў што з сабою рабіць... Вочы сплюшчваліся самі сабою, векі здаваліся пудовымі гірамі. Ён—граўся на сонцы дзе колечы на лаўцы калі местачковай хаты і праз дрымоту бачыў, як развозяць і разносяць з «яго» пякарні тавар: булкі, абаранкі, хлеб.

Затое ўночы ён жыў. Разам з ім жылі накаленыя печы, мяшкі з мукою, вялізарныя дзежы з рошчынаю, груды цеста і рознага гатунку печавы на бляхах, дошках і падлозе. Уночы Саламон спрытна рухаўся, напружваўся.

З дванаццаці год яго, сірату, прыняў у пякарню багаты сваяк. З таго самага часу ён атрымліваў шмат зубатычын ад гаспадара-сваяка, ад майстроў і ад старэйшых людзей наогул. Білі хлопчыка за ўсё, што толькі прыходзіла на думку: кошыкі з булкамі не разьнесены па крамах, у адзін і той самы час мука ня высыпана з мяшкоў, дроў не шаношана на суткі, піва і папярсы майстром упору не дастаўлены, ён не паслухмяны. За розныя злаўчынкі старэйшых даставалася таксама яму. Проста не пасьпявалі біць... На лобе ў яго яшчэ па сягонешні дзень застаўся шрам ад лапаты, якой майстар спрабаваў цвёрдасць яго чэрапу. Саламон стараўся цяпер заснуць, бо ў восем гадзін рапцою трэба ўстаць, каб пасьпець роўна ў дзевяць на новую няпрывычную для яго працу ў Акрфінадзеле.

Думкі аб старых гадох лезлі ў галаву і не давалі заснуць... Глядзіць на вакно каля ложка на марозныя ўзоры...

— Шлёмка! Шлёмка! Чаго дрыхнеш?

Не пасыпеў Шлёмка прачухацца, як нешта цвёрдае, як малаток, трукнулася аб яго сьпіну; кулак майстра.

Шлёмка ўскочыў з мяшка, на якім звычайна спаў.

Ён заўсёды стараўся ў такіх выпадках ня плакаць. Майстар толькі за адно тэта хваліў Шлёмку, бо вельмі сьлёз ня любіў... Ня плакаць пры біцці была адзінай гордасьцю Шлёмкі. Ён сьціскваўся ў камок і маўчаў...

— Зьбегай да Мэндаля ў краму і прынясі папярост!

Хлопчык працёр вочы і жвава выскачыў на двор. Пры гэтым успомніў, што ў іншых прадпрыемствах мястэчка адбываецца забастоўка. Яго гаспадарсваж, у каго ён жыў і харчаваўся, ня выпускаў яго, Шлёмку, гуляць, сачыў за ім. Часам запіраў хлопчыка ў пякарні, каб не пабег да «бунтаўшчыкоў»...

Нешта нязвычайнае ўгледзеў Шлёмка на местачковай вуліцы: гардуюць коньнікі з нагайкамі ў руках...

Пасьля ўжо ён даведаўся, што гэта казакі, якія прыехалі ўночы на «усьмірэньне» местачковых «бунтаўшчыкоў» з скуранага заводу, лесапілікі і на задушэньне «бунтаў» на вакольных маёнтках і вёсках.

Казакі гікалі, сьвісталі, сьпявалі, імчаліся галёпам па вуліцах і закавулках. Коньнікі і коні былі разгарачаныя, імпатныя.

У мястэчку—сполах. Рэдка дзе пабачыш месціч-коўца. Мабыць, з тых, якія, як і Шлёмка, ня ведалі, што робіцца на вуліцы...

Шлёмка ўвесь абелены мукою. Трэцца каля сьцен, таб хутчэй папасьці ў краму Мэндаля. Страшна... Аце яшчэ страшней ня прынесьці папярос майстру...

Не агледзеўся, як нешта сьвіснула над яго галавою і агнём апаліла карак...

Казацкая нагайка.

Аднак ускочыў у краму і купіў пачку папярос. Толькі ў пякарні агледзеўся, што ўвесь абліты крывёю...

— Казак пасьвянціў?—запытаўся майстар.—Горш бывае. Табе яшчэ пашанцавала... Некалькі забастоўшчыкаў на сьмерць забіты нагайкамі.

У пякарню зьявіўся рыкабароды гаспадар—рэб Ёша. Вочы блішчаць ад затоенай радасьці.

— Хлопцы!—У яго ўрачысты голас.—Нам пашанцавала! Казацкі сотнік загадаў пякчы белыя пірагі для казакаў. Глядзедзе ў мяне—старайцеся! Выпечка павінна быць добрая... Дам на піва!

У пякарні два майстры і насаты Шмуїла, таксама сваяк гаспадара.

Шлёмка, хоць яму баліць шыя ад нагайкі, аднак, прыглядаецца да ўсіх. На твары Шмуїлы няшчыры выраз радасьці ад слоў гаспадара. Хлопчэк гэта адразу пазнаў. Майстры спакойныя.

— Добра,—кажа старшы майстар пасья кароткай урачыстай спыўкі,—пастараемся! З прычыны пры-

ходу казакаў пашанцавала ня толькі гаспадару—пашанцавала і Шлёмку...

— Ну?!—дзівіцца гаспадар.—Ён зухаваты хлопец.

Шлёмка сьцяў зубы. Майстар сьмяяўся. Агідны ў яго сьмех,—бязьлітасны, зьвярыны. Доўгія, заостраныя зубы блішчаць пажоўклым водсьветам. Ён заўсёды стараецца ўгадзіць гаспадару за лішнія траякі.

— Так. Зухаваты... Яго толькі адзін раз казак нагайкай сьвіснуў.

Гаспадар гмыкнуў, пацерабіў рыжку бараду і глыбокадумна заўважыў:

— Магло быць і горш. Пастарайцеся. Ужо я вас не забуду!

Вышаў.

Старанна ўзяліся за працу. Пірагі павінны быць добрыя...

Карак Шлёмкі расьсечаны нагайкай. Ён ня можа павярнуць галавою. Яму цяжка працаваць.

Пірагі для казакаў ужо сядзелі ў печак, калі старшы майстар зьвярнуўся ўночы да Шлёмкі:

— Ты глядзі ў мяне! Роўна ў тры гадзіны вымеш пірагі. Глядзі толькі на гадзіннік! Я пайду спаць.

— Добра!

Хлопчык зірнуў на гадзіннік, было пяць хвілін пасля дзвюх.

Строга і роўна тукаў вялікі насыценны гадзіннік у пякарні. Марудна пасоўваўся па белым цыфарбляце чорны мінутны паказальнік. У апошнія часы часта прыходзілася Шлёмку выконваць такія даручэньні майстра—вымаць печава з печаву. Такі «гонар» ён

меў толькі пасля двух год працы. Гадзіннік яму добра знаёмы. На памяць ведае ўсе сляды мух на цыфарбляце. Часта дзеля вялікага старання не адрываў вачэй ад сталёвых вусоў гадзінніка. Заўважваў іхнае ледзь прыкметнае пасоўваньне, лавіў вухам кожны хрып гадзінніка. Заўсёды добрасумленна, хвіліна ў хвіліну, вымаў «тавар» з печы.

Глядзіць Шлёмка на гадзіннік і галавою павярнуць ня можа. Баліць карак ад нагайкі. Калі трэба паглядзець у бок, ён увесь паварочваецца, нібы на яго галаве келіх з дарагім пітвом. Сьцяў зубы і сьлёзы на вачох выступілі... Нешта ўнутры закіпела. Ня глядзячы на боль, зьявілася ў руках новая сіла. Калі гадзіннік паказаў палову трэцяй, Шлёмка завінуўся і выняў пірагі з печай.

— Гэта за нагайку!—сказаў ён у голас.—Ліха іх ня возьме, калі на поўгадзіны раней. Можна хоць на жываты казакі захварэюць...

Недзярпліва чакаў Шлёмка што з гэтага будзе. Нават пра боль трохі забыўся.

Гісторыя пачалася ўдзень. Прыбег казацкі сотнік. Нарабіў крыку, што сырым цестам гаспадар хоча іх карміць. Зьбянтэжаны рыжы рэб Ёша зьявнуўся да майстра. Майстар—да Шлёмки...

«Сваяк»—Шлёмки—яго гаспадар — зьняў шапку і зьявнуўся да казацкага сотніка з вялікай просьбаю:

— Пане начальнік! Ваша высокаблагародзьдэс. Адлупцуйце яго! Гэта ён вінават!

І паказаў рукою на Шлёмку.

Хлопчык да таго спалохаўся, што ня мог крануцца з месца, ня мог нават войкнуць.

Пасьля такой шчыра-патрыотычнай просьбы сотнік зірнуў на гаспадара пякарні лагодным вокам.

— Добра!—сказаў ён.—Вось гэта мне падабаецца! Так і трэба! Малайчына гаспадар! Відаць, ты—наш чалавек! Прышлю зараз двух казакаў. Яны выканаюць тваю просьбу.

Гаспадар запёр Шлёмку ў каморцы, каб ня ўдэк да прыходу казакаў... Ад вялікага сполаху хлопчык не супраціўляўся. Страх у яго мінуў толькі ў каморцы, калі астаўся сам-на-сам.

— І чаго я спалохаўся?—сароміў ён самога сябе.— Каб ты запрапаў, мой сваяк, разам з тваімі пірагамі і казакамі!

У гэту хвіліну яму здавалася, што ён надзвычайна моцны і сьмелы. Ня доўга думаючы, выбіў вакно, выскачыў у агарод і наўцёкі.

Бяжыць па капусьце, па бураках, па бульбе, зямлі пад сабою ня чуе. Не адварочваецца назад. Куды?—сам ня ведае... Зямля пахне цёплым белым хлебам...

... Трэба шукаць забастоўшчыкаў...

Многіх пакалечылі, зьвязалі па руках і кудысь пагналі. Некаторыя тут хаваюцца.

Хацеў цяпер хоць аднаго з іх сустрэць, каб сказаць яму ўголас:

— У такой справе, як забастоўка, няма сваякоў... Я праклінаю гаспадара-эксплёататара, ці ён сваяк, ці

Ба 5212.
Мнв. 1952.

нават родны бацька! Мне ўсяго чатырнаццаць гадоў... Я...

Бяжыць Шлёмка па палёх да ельніка. А калі грэба павярнуць галаву ў бок, ён увесь паварочваецца: баліць карак ад казацкай нагайкі...

— Саламон! Што ты так крычыш?

Жонка будзіць.

— Уставай! Хутка восем. Табе-ж у дзевяць на службу. Табе нешта прысьнілася?

ВЫ ХОЧАЦЕ АДРАЗУ, ТАВ. МІНКІН...

У першыя дні новай працы Саламона суседзі па кватэры сустрэкалі яго з кплівым віншаваньнем, з усьмешкамі. Затоеную зайздрасць яны маскавалі анекдотамі аб вылучэнцах...

Па рознаму моршчыліся твары, рознастайныя выразы былі ў іхных вачох пры сустрэчы з Саламонам. Ён адмахваўся ад іх, як ад надакучлівых мух. Злаваўся на жонку:

— Навошта раструбіла на ўсю вуліцу? Маеш ад гэтага прыемнасьць... Мяшчанка!

— Гэта-ж не сакрэт, я думаю.

Яна аглядала яго так, нібы першы раз угледзела.

— Ад розных тваіх папер і кніжак кішэні адтапырыліся, як торбы, брыдка... Купіў-бы портфель...

— Перастань! Ня лезь з глупствам! Расказала ўсім суседкам. Падумаеш, ёсьць чым ганарыцца!

З няпрыйным адчуваньнем Саламон пайшоў на працу.

Яго намесьнік, чалавек з вышэйшай асьветай, замест «тав. Мінкін», пачаў яго называць «Саламонам Якаўлевічам». Ніколі ў жыцьці да яго так не зьвярталіся. Гэта яму няпрыйма, як гутарка жонкі пра портфэль...

Намесьнік выгаварваў «Саламон Якаўлевіч» спецыяльным голасам—прыдушаным і напружаным. Трое русаю бародкай, блішчэў шкелкамі акулараў. Блескам акулараў засланяўся сьмяшок у вачох... За дзень працы ня мала часу выходзіла ў яго на паўтарэньне «Саламон Якаўлевіч». Як-бы практыкаваўся спецыяльна ў вымове гэтых слоў, шліфаваў імі, нібы бруском, свой язык...

Саламон кожны раз адчуваў сябе нядобра.

... Бюрократам, панком хочучь мяне зрабіць. На сьміхаюцца...

Кожны раз сахарынная ўважлівасьць намесьніка аплятала яго м'явасьцю, нясьмеласьцю. Мускулы і воля мякчэлі, думкі зацягваліся нейкім туманам. Заўсёды ён прывык да «ты», ня любіў царамоній. На фронце ня быў ні палахлівым, ні конфузлівым, а тут—конфузіцца...

— Саламон Якаўлевіч!

— Саламон Якаўлевіч.

— Саламон Якаўлевіч...

З усіх бакоў.

Ён уздрыгваў. Нарэшце, ня выцярпеў і зьвярнуўся да намесьніка:

— Таварыш Гарбулёў! Папрашу вас называць мяне проста «тав. Мінкін». Ня прывык да такіх далікатэсаў...

Было нешта такое ў яго тоне, ад чаго Гарбулёў набіяднеў, нячутна скрыгануў зубамі і прададзіў:

— «Хорошо»...

Пасьля гэтага Саламон заўважыў, як Гарбулёў ходзіць ад стала да стала і нешта нацэптвае працаўніком.

Такія зьставіны прымусілі Саламона быць пастаянна настарожаным і наглядальным. У некаторых вачох Саламон заўважыў кілівасьць і тую самую ўсьмешку, як у суседзяў пры віншаваньні яго годнасьцю інсэктара.

... Лягчэй заваёўваць варожую пазіцыю на фронце, чымся гэты папяровы фронт,—думаў ён.— Але вазьму гэты фронт, што-б тут ні было!

Магчымасьць новага гатунку змаганьня надавала яму бадзёрасьці.

— Гарбулёў замкнуўся ў самім сабе. Падносіў на падпісаньне Саламону розныя акты і протоколы.

— Таварыш Гарбулёў. Вы мне раней, чым я падпішу, растлумачце—у чым справа!

— Доўга гаварыць... А тут новыя справы наступаюць. Няма калі.

З гэтымі тлумачэньнямі ў іх адбываліся пастаянныя непаразуменьні. Кожны раз Саламону прыходзілася дабівацца іх з вялікай настойлівасьцю. З паўслова

Гарбулёва, выцягнутага шібы абпугамі, ён стараўся ўлаўліваць галоўны сэнс розных спраў. І кожны раз да падпісвання Саламон устаўляў свае папраўкі. І гэта ня глядзячы на тое, што Гарбулёў стараўся, як найменш тлумачыць, а вымушаныя тлумачэньні даваць так, каб «начальнік» не зразумеў...

Саламон вельмі добра разумеў мату такой «пэдагогіі», але адносіўся настарожана і цярыліва, чакаў што будзе далей. Такія фокусы пачалі яго інтрыгаваць і цікавіць самі па сабе.

А па розных пакоях, па ўсіх сталох спрышчелі пер'і. Інспэктары, дзелаводы, дзелаводкі, агенты, рэгістратары, машыністкі, сакратары—вялікая сям'я ў сто чалавек—нахіляліся над паперай, над кнігамі, кніжачкамі, блянкамі і выседжвалі, выстуквалі, выскрыпвалі лічбы і тэксты, тэсты і лічбы... Над пісанінай горбіліся вострыя і круглыя плечы, былі нацэленыя ручкі і насы, сьляпіліся вочы. Рознакаляровым атрамантам гафталіся і вышываліся на паперы рэзолюцыі, пастановы, падлічэньні, падагульненні. Вырасталі лічбы ў калёны, у клеткі, у розныя фігуры.

Па ўсіх пакоях зьбіраліся кучы спраў, падшытых протоколаў, кніг і кніжак. Усё гэта ляжала гарамі ў шафах, у архіўным пакоі, як у бібліотэцы.

За тонкай перагародкай з фанэры стукаталі пішучыя машынкi.

Рознастайнага выгляду і стану людзі прыходзілі і выходзілі. Станавіліся ў чаргу. Хто стрымліваўся, хто клапатліва гаварыў, тлумачыў, крычаў, хто спра-

чаўся, хто літасьці прасіў. Падобныя адны да адных былі справы і скаргі наведвальнікаў:

— Чаму так многа плаціць?..

Не здарма былі навалены горы пісанай паперы з колёнамі лічбаў. Не здарма кожны дзень дзiesiąткі і сотні залў прыносіліся і прысылаліся. Не здарма наладжваліся бягучыя кароткія нарады. Не здарма пісаліся на заявах сінімі алоўкамі, чырвоным атраментам наўскосныя, перакрыважаныя ўшоперак рэзолюцыі.

— Чаму так многа плаціць?..

Статналі крамнікі, папы, рабіны: наракалі салынікі, мясьнікі, дамаўласьнікі, рыначныя перакупшчыкі, бабы з кошыкамі. Нэпманы корчыліся, як многаталовы зьмей:

— Чаму так многа плаціць?..

Жывой рэчкай плыў люд да розных інспэктараў, да агентаў, да справачнага стала. Нюхаў чаргу за чаргой, дабіваўся гутаркі, лез напралом на розных мовах:

— Чаму так многа плаціць?..

Спачатку Саламон думаў, што ніколі не разьбярэцца ў гэтым моры папер, людзей, скаргаў, што не намагае галоўнага нэрву фінансавай справы дзяржавы, што заблудзіцца, загубіцца ў гэтым змаганьні з рэшткамі буржуазіі.

... Лягчэй булкі пячы, лягчэй было на Дзянікінскім фронце—усюды лягчэй...

Ён прыглядаўся з нейкім жахам да жывой рэчкі людзей.

Частку гэтай рэчкі пераймаў яго намеснік Гарбулёў, пераймаў, стрымліваў, як грэбля ваду, і прапускаў тоненькімі струменьнямі сваёй гутаркі, нібы ваду праз пальцы. Яго голас быў то мяккі і лагодны, то шпеўны і пагрозны: пераліваўся ў розныя адцесны красамоўства і развагаў, быў хісткі, нібы тонкія лавовыя віткі. Адным вокам прыглядаўся пры гэтым да Саламона. Адным вухам лавіў Саламонавы простыя заўвагі з простым і ясным сэнсам:

— Правільна.

— Няправільна.

— Не.

— Так.

На гэта Гарбулёў кідаў часам маленькія пырскі слоў у бок Саламона:

— Пачакайце!

— Зараз!

— Вы яшчэ ня ведаеце!

— Потым растлумачу!

Калі Саламон так некалькі дзён падрад «перашкаджаў», дык Гарбулёў пакруціў машыну ў адваротны бок: накіраваў жывы ланцужок з рознакаляровымі вачыма, з рознагукавымі таласамі і аднолькавым запытаньнем «чаму так многа плаціць?» да Саламона—да «таварыша інспектара». Гэты выраз ён браў у чужаслоўе. Рабіў націскі на гэтых словах, каб надаць спецыфічнае значэньне вылучэнцу... Ён стараўся зьбянтэжыць Саламона рознымі спосабамі.

скомпрометаваць яго перад людзьмі. На гэта ў Гарбулёва было шмат кручкоў:

Саламон кепска ўладае расійскай мовай.

Ня ведае матэматыкі.

Ня ведае такту.

Слаба знаёмы са справай.

Але дзіўная рэч—Саламон нічога гэтага не сароміўся і не баяўся. Не ўваходзіў у доўгія гутаркі на агульныя тэмы. Гаварыў, як мог, і на памылкі ўвагі не звярочваў.

Калі прыходзілася мець справу са складанымі рахункамі, Саламон кожны раз проста загадваў свайму намесніку рабіць іх... Яшчэ больш дзіўна было Гарбулёву, што Саламон заўсёды трапіў якраз у самае нутро справы. Ведаў, каму трэба павялічыць падатак, каму зьменшыць, а калі сумняваўся, дык не ленаваўся схадзіць да таго дадому і самому даследваць...

Гарбулёў кўсаў губы і пачуў для сябе небяспеку, мо' ў першы раз за ўвесь час працы ў гэтай установе пачуў над сабою ўпэўненую і цвёрдую руку...

Калі часам здаралася Саламону чаго-небудзь ня ведаць, Гарбулёў радаваўся і стараўся схваць гэту радасьць за шкелкамі акуляраў, як надзвычайны скарб...

— Добра, тав. Мінкін,—гаварыў ён кожны раз.— Дайце я буду пісаць мотывіроўкі, а вы стаўце толькі подпіс.

— Але-ж мне грэба навучыцца.

— Вы хочаце адразу, тав. Мінкін?.. (Гарбулёў мякка ўсьміхаўся). Я ўсё жыццё вучыўся, увесь час працую, а вы—адразу! Пачакайце...

— Няма калі чакаць!

Скончылася тым, што Саламон яму дыктаваў, а той пад дыктоўку «шліфаваў» мотывіроўкі...

Цямнелі вочы Гарбулёва пад шкелкамі акуляраў. На ілбе збіраліся цені. Значэньне гэтай мімікі Саламон добра разумеў:

«Кіраўніцтва пачынаецца не на жарт»...

Калі Саламон пачаў выкарыстоўваць Гарбулёва, як машыну рахункаводства і правапісу, у Гарбулёва апусьціліся рукі. Яму здавалася, што вылучэнец грабіць яго адукацыю, забірае ўсё яго дабро і пакідае яму пустую хату. Ад бясьсільнай злосьці ён ня ведаў, што рабіць. Прыдумваў розныя спосабы помсты. Калі да Саламона прыходзілі наведвальнікі-інтэлігенты— з асяродзьдзя Гарбулёва—дактары, зубныя ўрачы, нават папы, дык Гарбулёў ім падміргваў. Саламон нібы не заўважаў гэтых падміргваньняў, але добра разумеў іхны сэнс:

«Добрыя могуць быць парадкі, калі хамы-грубіяны кіруюць»...

Гарбулёў нават падумваў ад працы адмовіцца, але-ж дзе дзецца?

Часта Саламон хадзіў наведвацца на хлебазавод. Цягнула туды ўсёй цягай трыццацігадовага пекарскага стажу...

— Чаго так памізарнеў?—пытаўся ў яго бялявы Юзік.—Ты-ж фізычнай працай не займаешся.

— Гэта толькі здаецца, што нічога не раблю. Зараз мазалі на мазгах нарастуць. Лягчэй тры ночы каля печы стаяць, чымся дзень адбарабаніць ва ўстанове... Вяртаюся заўсёды з хворай галавою...

— Нічога, месяц-два будзеш займацца практыкай, а пасля пойдзеш на курсы.

Цяплыня і спачуванье чулася ў голасе Юзіка. Ён глыбока ўзіраўся святлымі вясёлымі вачыма ў стомленыя чорныя вочы Саламона.

— Тое самае мне і на ячэйцы кажуць,—гаворыць Саламон і ўздыхае.

— Так і будзе. Не палохайся, што спачатку цяжка. Гэта з няпрывычкі.

— Хто табе сказаў, што я палохаюся? Палохаюцца іншыя—ва ўстанове я вельмі зацікавіўся новай справай. Пачынаю ўжо кумекаць, што і як. Патрэбні в-лікі пералом у працы. Я, пакуль-што, толькі знаёмлюся. А потым...

Саламон бадзёра махнуў рукой.

— А потым пойдзе, як на масьле,—скончыў за яго Юзік.

— Во, во! Пакуль што, знаёмлюся галоўным чынам з апаратам у самой установе. Ведаеш, Юзік, гэта вельмі мудроная фабрыка...

— Не абаранкі і ня булкі...

— Аднак, я не хацеў-бы цяпер з установы пайсьці зноў на завод.

— Спадабалася новая праца?

— Ня то што спадабалася, але тут патрэбен наш контроль. Тут няма тэй упэўненасці, тэй яснасці ў працы, як на заводзе. Ёсць хістанні, размякласць....

Саламон гэта гаварыў з адценьнем болю ў голасе. Яго пацяпаў Юз'ік.

— Нічога, браце! Працуй, вывучай, змагайся. Усё наладзіцца.

Калі прыходзілася Саламону раскопвацца ў новых стаўках прамысловага падатку, вывучаць падаходны падатак, разрады і іншыя лічбовыя справы, дык ад няпрывычкі мігусілася ў вачох. Ён дома праседжаў цэлымі начамі над рознымі фінансавымі кніжкамі і справачнікамі.

Тры разы на тыдзень да яго прыходзіў студэнт-настаўнік. Сядзеў ад сямі да дзесяці гадзін вечару. Настаўніку за дваццаць, яму за сорак год. Мог-бы настаўнік быць яго сынам... Спачатку і «настаўнік» і «вучань» адчувалі сябе няёмка. Яны глядзелі адзін на аднаго з адным і тым самым запытаннем:

— З чаго пачаць?

Была маленькая трывога:

— Не пачынаць, як з малым хлопчыкам. «Вучань» ведае такія справы, у якіх «настаўнік» слаба разьбіраецца...

— Як вучыцца, каб адразу прыстасаваць да практыкі, да заняткаў ва ўстанове ўсю вучобу?..

З самага пачатку адзін аднаго зразумелі.

У «вучня» саракагадовы голад да вучобы... Мозаг не перагружаны кніжнымі мудрасцямі. Колькі ня ўсынеш вучобы ў гэты мозаг, убірае, як сьвежая глеба дождж...

Ды не саракалетні голад, а векавы. Яго бацькі, яго дзяды таксама ня вучыліся, як бацькі і дзяды маладога «настаўніка»—вясковага беззямельніка.

Саламон адразу яго зразумеў, ён—Саламона...

Саламон пачаў адчуваць, што адукацыя вельмі патрэбны інструмант для яго новай працы. Усё зьвязвалася з непасрэднай практыкай штодзёншчыны. Матэматыка, граматыка, географія, політэкономія і іншыя прадметы былі для яго жывымі канкрэтнымі зьявішчамі. Мозаг сьвежа ўспрымаў усё гэта новае для яго. Толькі недахоп часу перашкодзіў цалкам гэтаму аддацца...

Часамі ўночы жонка падыходзіла да яго, калі ён сядзеў сагнуўшыся над сваім столікам і нешта чытаў альбо пісаў. Яна ўваходзіла ціха, нячутна, ня ішла, а як-бы плыла ў паветры. Глядзела з замілаваньнем, з захапленьнем. У адзін і той самы час баялася перашкодзіць яму ў працы і хацела, каб ён ужо адпачываў, каб ішоў спаць.

— Саламон,—шаптала яна. Ідзі спаць. Ты-ж высах за гэты час. Паглядзі на сябе ў люстэрка...

Саламон адрываўся ад працы на хвіліну. Чужымі, аддаленымі вачыма глядзеў на жонку.

— Я-ж ня дама, каб у люстэрка глядзець.

— Ты-ж такі змучаны, адразу так налегчы на працу...

Саламон усміхнуўся:

— Бачыш. У цябе тэорыя майго вучонага намесніка, таварыша Гарбулёва. Ён кажа, што адразу ня можна...

Аднаго разу, як Саламон вярнуўся са службы, яго чакаў чалавек. Той ухмыльнуўся, як старому знаёмаму.

Саламон успомніў.

... Той самы, у якога фінагенты забралі на рынку паўтара пуды масла... Той самы, сын якога інжынерам на хлебазаводзе...

У шэрых вачох цярдлівая ўважлівасьць. Азызлы круглы твар.

Старое янотавае футра. Аблезлая каракулевая шапка на каленях. На шыі сьнежыцца белае, новае кашнэ. Яно вылазіць з усяго старога, аблезлага, нібы купінка чыстага сьнегу на гнілой калодзе.

— Вам што трэба, грамадзянін?—халадна зьвярнуўся да яго Саламон.

— Бачыце, таварыш... Тут вышла няпрыемнасьць з маслам....

Апусьцілася ніжняя губа і паказаліся абломкі залатых зубоў.

Агідна стала Саламону. Ён крыкнуў не сваім голасам:

— Ідзеце адгэтуль! Ёсьць установа! А ты, жонка, ня пускай сюды людзей па такіх справах!

Вочы ў чалавека ў новым кашнэ паліліся няпрытомным блескам і як-бы зрабіліся праэрыстымі. Ён сыціснуў у кулак валасатыя рукі, нешта замармытаў, захліпнуўся словамі і высунуўся за дзьверы.

Жонка Саламона кінулася ў плач...

— Літасьці няма да людзей...

— А ён цябе расчуліў, гэты стары жулік? Ня даўна ў яго знайшлі сто цялячых скурак. Можаш за яго быць спакойнай! Гэта—ворат савецкай улады, стары фабрыкант—крывавівец Макс Лібэрман. Кінь сваю літасьць да гэтай зьмяі. Ён калісьці над рабочымі таксама літасьці ня меў.

— Ён-жа такі далікатны...

— Ён хітры! А ты зараз-жа разьнюнілася. Ты зусім адсталая...

Яна задрыжэла ад абурэньня.

— Ня першы раз ад цябе чую, што я адсталая...

— Я выісваю гэтулькі газэт, а ты рэдка калі чытаеш,—сказаў ён з балючай крыўдаю ў голасе...

У паблеклай ад працы жанчыны адразу высыхлі вочы, загарэліся халодным агнём. Пабяднелі і задрыжэлі губы.

— Калі мне чытаць газэты? Калі? Увесь час у мяне займаюць дзеці і кухня. Калі часам бяруся чытаць, дык ня ўсё разумею...

— Пыталася-б у мяне.

— Калі ты дома бываеш? Калі? Вечна на сходах, пасяджэньнях. Паабедаеш—і зноў пабяжыш. А цяпер, калі часам і сядзіш дома, дык працуеш цэлымі начамі.

Саламон зьбянтэжыўся. Голас яго адразу зьнізіўся, памякчэў.

— Чаго ты да мне прычашлася? Я-ж у гэтым ня вінават. Усё наладзіцца.

Жонка крыкнула з халоднай злосьцю:

— Наладзіцца! Пакуль наладзіцца, я ногі выпягну! Я—адсталая, кажаш ты. Гэта праўда. Але што мне засталася іншае, як ня жыць дробненькімі радасцямі і непакоіцца ад розных недахопаў? Ты зрабіўся інспектарам і я хвалілася гэтым перад суседзямі... Я-ж з імі часцей бачуся, куды больш гавару, чымся з табою. Я пераняла ад іх прывычкі, манеры, погляды. Хаця да замужаства была рабочай. Ва ўсім гэтым ты вінават, таварыш інспектар! Ты! Ты!

Кожны мускул на яе твары дрыжэў. Вочы зноў напоўніліся слязьмі. Замазаным ля печы фартухом яна выцірала вочы, запэдкала твар сажай.

Саламон гэта заўважыў і яму яшчэ больш прыкра стала.

— Ды перастань ужо... Дай мне спакойна паабедаць... Я такі змучаны...

Ён гаварыў ціхім голасам, літасці прасіў.

— Ты змучаны, а я? Ты вось заклаваўся, што пусьціла чалавека ў хату. Ліха яго ведае, хто ён і

што ён! Але-ж мне было веселей. Мне было прыемна, што нехта зьварнуўся і да мяне...

Саламон апусьціў галаву, нібы яго сьцэбалі...

— Перастань,—маліў ён.

Ён аглядаў сваю кватэру. Нібы ўпяршыню ўгле-дзеў. Вялізная печ душыла паветра. Пад нізкай стольню шпалеры віселі закуранымі шматамі. Стол займаў таксама вялізную частку кватэры-пакою. А вась на маленькім століку ў кутку—яго «бібліятэка» і «габінэт»: некалькі томаў «Малой энцыклёпэдыі», творы Леніна, гісторыя партыі, кніжка пра Парыскую Комуна, розныя брошурны па фінансавай справе, граматыка, арытмэтыка і іншае. Груды розных газэт—расійскіх, беларускіх і яўрэйскіх—ляжалі на малой шарванай канацы і на падлозе. На сьцяне—портрэты Леніна, Маркса і Сталіна, гучнагаварыцель. На адной лініі з вялікай печчу адзіная «мэбля» ў хаце—стары, перафарбаваны ў жоўты колер буфэт са срэбнымі качкамі на дзьверцах. Гэты буфэт служыў яшчэ вялікай мэце—адгарадзіў «сталовую», «залю» і «габінэт» ад «спальні»...

На падлозе каля стала забавляліся малыя дзеці. Ёх трое: Зінка, Мотка і зусім малюсенькі Ладзімка. Старэйшаму дзіцяці—восьмы год, меншаму—другі. Яны не зварачаюць увагі на няпрыемную гутарку бацькоў. У іх—вялікая радасьць. Бацька прынёс бляшаны аўтамабільчык. Дзеці пускаюць яго па падлозе і рагочуць. Яны ў вялікім захашленьні. Кавалачак падлогі—вялікі абшар зямлі з палямі, дарогамі, лясамі. Шматы паперы зьверху—неахопнае

сонечнае неба над галавою. Аўтомобіль імчыцца...
імчыцца наперад, удаль...

Зінка тупас за аўтомобілем (імчыцца на ім).

Мотка трубіць у маленькую трубочку (аўтомобільны гудок).

Ладзімка ня хоча ведаць ні прасторнага неба, ні далячынь зямлі, ні страшнага імшэту машыны, якая глытае абшар. У яго адно жаданьне—направаваць «машыну» на смак...

Вядзецца няроўнае змаганьне паміж слабейшым і мацнейшымі. Ладзімка спачатку захныкаў, а потым уголас заплакаў: адзіная тактыка змаганьня слабейшага.

Маці звярнула ўвагу і застыдзіла старэйшых:

— Вы-ж ужо вялікія... Аддайце цацку Ладзімку. Потым, як ляжа спаць, вы будзеце гуляць.

Уладзіўшы гэты канфлікт, яна падала абед і болей спакойна працягнула свае скаргі:

— Юзік лепш за цябе жыве. Ён ужо ў новай кватэры. Яго жонка часта бывае ў клюбе, у кіно.

— Ты ўсё «лепш за цябе»! Надыйдзе і мая чарга. Яго самі яшчэ ў горшых умовах жыла. Яшчэ год— і мы будзем у новай кватэры. Для дзяцей там будзе спецыяльны дом. Будуецца і агульная сталовая. Вызваліцца ад кухні. Нагоніш і ты згубленае. Думаеш, мне лёгка. Пачаў вучыцца. Мне ўжо больш за сорак год... Але даганю і пераганю!

— А мне яшчэ чакаць? Усё табе ды табе...

— Што-ж рабіць. У горшых умовах жывуць. Ня лёгка адразу соцыялізм будаваць. Да канца пяцігодкі вырасьцем. Ахвяры павінны быць...

— Ты ўсё «ахвяры», «ахвяры»! Гэта я павінна быць ахвярай...

— Несправядліва кажаш... Мне лёгка было ўсё жыцьцё па начох смажыцца каля печы? Ведася, здаецца, што яшчэ ў мінулым годзе доктар забараніў мне працаваць на заводзе. Аб гэтым нікому не гаварыў. Не хацеў, каб мяне перавялі ў інваліды.

— Затое цяпер...

— Што цяпер? Гуляю? Яшчэ больш працую, але бяз гэтага нельга.

Саламонава сям'я села абедаль.

ПЕРАМОГІ І ПЕРАШКОДЫ

Часта падыходзіў да Саламона інспэктар іншага аддзелу, тав. Яўменчык, голены па акторску, чарнявы, з «простымі» манерамі. Усім ва ўстанове гаварыў «ты». Чалавек з сярэдняй асветай. Яго прастата, як заўважыў Саламон, была нейкая ня простая. Вось нібы ён француз ёю, як расхрыстанай касавароткай.

Таварыш Яўменчык хістаўся між вучонасьцю Гарбулёва і пролетарскасьцю Саламона. Ён стараўся збудоваць паміж імі нейкі масток лагоднасьці... Думаў згладзіць непаразуменьні паміж імі дэля «агульнай справы», як ён гаварыў. Па ягонаму, трэба было і сыгнацца і канкрэтызаваць працу, а разам з тым—усё павольна абмяркоўваць, узгадняць, яшчэ

раз абмяркоўваць і яшчэ раз узгадняць... «А то, шмат памылак наробім»...

Яўменчык у яго зьбіваў імпрэт.

Часта ён падыходзіў да Саламона, заглядаў яму глыбока ў вочы, набратэрску клаў руку на плячо і спачуваюча пытаўся:

— Ну, як?

— А нічога!

— Прывык?

— Прывыкаю.

— Лоўка табе тут?

— Ня думаю аб гэтым.

— Справа ў цябе, здаецца, добра ідзе?

— Ідзе.

— Калі часам што якое, дык адразу ў ячэйку...

— Ведаю...

— Усё, братку, наладзіцца. Толькі не бярыся це-раз сілу, а то не сагнеш, а зломіш.

Той такіх гутарак быў Саламону не па сэрцу: апыжунчы, спачуваючы, лібэральны. Так зьвяртаецца інтэлігент да «выхадца з народу». Так адносіцца доктар да кліента з высокапастаўленых асоб...

Саламон адчуваў, што з ім цацкаюцца, як з дзіцем. Уважлівасьць—празьмерная, няпростая... Зусім не такая ўважлівасьць Юзіка. Той часам і грубае слова скажа, лайкай прабярэ, а Саламон успрымае гэта лёгка і добра.

Зусім іншы сьвет, іншае абкружэньне, іншыя гутаркі. Праўда, тыя самыя развагі аб соцыялістычным будаўніцтве, аб пяцігодцы, але ня так, як на

заводзе. Няма гэі прастаты, жыццёвасці і яскравасці. Там, на заводзе, ня лішне разважаюць, філзофіі не разводзяць, а займаюцца нясупынным працай. Ніколі раней ня приходзілася Саламону ўглыбляцца ў самога сябе. Там адзін аднаго разумелі з паўслова. Думкі другога чалавека читалі з яго фізыяноміі. А тут... Трэба назіраць за людзьмі, вьвучаць іх, рабіць параўнаньні між імі і сабою. Як яму гэта было няпрыемна, а быў прымушаны зрабіць падзел на «я» і «яны»...

Прыходзілася часта задумвацца над такімі справамі, над якімі раней ніколі думаць ня трэба было.

З кожным днём перад ім усё больш яскрава аформляўся жывы малюнак установы. Галава ўжо не балела пасля працы, як у першыя дні. Нават сам дыктаваў даклад каму-колечы з машыністак.

Абедзьве машыністкі былі зграбныя, маладыя, добра апранутыя. Яму здавалася, што кожны рух, слова, манера ў гэтых дзяўчат змераны, зважаны, злічаны, як у гэі арытмэтыцы, якую цяпер вьвучае.

... Магчыма, жонка мае рацыю, што кожны раз підуе мяне за аблезлую кожанку»... Яна-ж гэта па дабраце робіць...

Саламон пазнаёміўся гадоў пятнаццаць таму назад з сваёй цяперашняй жонкай, калі яна была яшчэ дзяўчынай. Яна ніколі такой элегантнай ня была, як гэтыя машыністкі... Да рэвалюцыі працавала па дваццаць і больш гадзін у суткі ў швейнай майстэрні.

Зусім кінула працаваць пасля таго, як нарадзілася першае дзіця.

У сямейным жыцці ёй было спачатку так ня ёмка, як яму ў новай установе. Яна рвалася ўвесь час на швейную фабрыку, але дзеці, кухня...

... Абавязкова, як толькі перабяромся ў новую квартиру, яна пойдзе на фабрыку. Адновіцца там, адчуе сябе самастойным чалавекам.

Вось учора машыністка Люба... Зьмяіная ўсьмешка ня сыходзіла з яе нафарбаваных губ за ўвесь час яго дыктоўкі. Ярка сьвятліла сонца. Пажоўклыя пасмы сьвятла пранікалі праз вакно. Сонца дрыжэла на стале, машыны, сьценах, тварах людзей. У пакосі пацяплела і павесялела.

Саламон жмурыў вочы. Пры дыктаваньні расцягваў словы, спыняўся, абдумваў кожны сказ.

Люба апусьціла вочы ўніз, глядзела на паперу. Пісала спрытна. Пальцы яе скакалі па клавiятуры, як у пiяністкі. Ня піпа, а грае на музычным струманце... Не пасьпее ён сказаць два-тры словы, як яны ўжо адстуканы—выпраўленья, зграбныя, адшліфаваныя, ня так, як у яго.

Люба цярдліва чакала далейшай дыктоўкі з выразам штучна нацягнутага спакою на твары. Вачэй з паперы не падымала. Так апусьціла вочы, ажна можна было падумаць, што сыпць. Але сьціснутыя губы сьведчылі, што калі цяпер падніме вочы, дык зазьвініць нястрыманым сьмехам з прычыны граматычных памылак Саламона...

Ён упэўнены, што гучны выбух гэтага зьяволенага сьмеху адбудзецца тады, калі дыктоўка скончыцца, і ён выйдзе з гэтага пакою...

Зірнуў у вакно. Па сьнежнай вуліцы мільгаюць сонечныя іскры. Пад самым вакном рамізьнік дрэмле на перадку лёгкіх санак.

Папльў над дамамі родныя фабрычны гудок...

Рамізьнік прачнуўся.

Саламон уадрыгануўся ўсім целам. Машыністка, не паднімаючы вачэй, заўважыла гэта:

— Вам холадна?..

Нічога не адказаў.

З першага дня новай працы Саламон завёў блёк-нот. Гэта яму параіў Юзік.

У блёк-ноце ён кожны дзень занатоўваў свае заўвагі. Рознага характару думкі аб людзях, аб іхнай працы, установы ў цэлым. Паводле гэтага блёк-ноту можна было прасачыць за посьпехам Саламона ў працы і за яго паступовым знаёмствам з галоўным нэрвам апарату. З кожным днём блёк-нот усё больш мусоліўся, гладка адшліфаваная аправа зрабілася шурпатай, беражкі лісткаў загіналіся. Да блёк-ноту ён адносіўся з асаблівым замілаваньнем. Дзе толькі можна было веў свае нататкі: ва ўстанове, пры абсьледваньнях на мясцох, на пасяджэньнях, нарадах, пры гутарках. Старонка за старонкай, лісток за лістком пакрываліся каракулямі сьняга і чырвонага алоўка.

За блёк-нотам Саламона сачыў Гарбулёў, наглядзілі многія з установы. Шмат чаго далі-б, каб заглянуць, што ў ім напісана...

Па адрасу блёк-ноту сыпаліся ў адеутнасьці Саламона розныя дасьціпнасьці.

— Ці ня вершыжкі ён туды ўпісвае?

— Практыкуецца ў граматыцы.

— Грашкі нашы запісвае.

— Дзеля фасону крэмзае алоўкам.

А Саламон з самым сур'ёзным чынам вёў свае нататкі. Ні ад кога не хаваўся, але пакуль што нікому іх ня чытаў. Калі сядзеў ва ўстанове, блёк-нот ляжаў пры ім на сталі. А звычайна—у яго паходнай канцэлярыі—у адной з неахопных кішэняў «кожанкі». Часам праглядаў свае нататкі, старанна выпраўляў, нанова перадумваў кожнае ўпісанае слова, абмяркоўваў кожную думку і «за» і «супроць». Нібы камусьці пісаў строгі прысуд. Стараўся пісаць як найкарацей, і нататкі мелі выгляд вельмі сьціслага конспэкту.

Відаць было па ўсім, што ён надаваў вялікае значэньне блёк-ноту.

Калі Саламон сустрэўся з Юзікам і расказаў аб сваіх адчуваньнях і адносінах між ім і некаторымі служачымі, дык Юзік вылучыў на яго здзіўленьня вочы. Некалькі хвілін маўчаў, нешта сам з сабою абдумваў, сьветлыя вочы ў яго пацямнелі, і ён крыкнуў поўным ротам, смакуючы кожны гук:

— Раз-мазь-ня! Нюня!

Зьме́раў Саламона з галавы да ног, нібы ўпяршыню ўгледзеў, кіўнуў галавою, плюнуў і давай махаць рукамі так шпарка, ажно здавалася вось малаціць пачне па Саламонавай сьпіне. І голас яго, які пера-сякаўся пры кожным слове, напамінаў стукат пры малацьбе:

— То сорамна яму, то нялоўка! Адзін ня так глянуў, другі ня так сказаў, трэці—бюрократ, чацьверты—формаліст, пяты—праз меру далікатны, шосты—праз меру кпілівы! І так бяз конца...

Саламон пабляднеў. Юзiк адсопся і ад скарагаворкі перайшоў на павольную гутарку з больш паніжаным тонам:

— Сам ты, Саламон, не прыкмячаеш, як праваўся інтэлігеншчынай і пачаў у сваім уласным носе калупацца... Замест таго, каб рабіць пералом ва ўстанове, установа робіць пералом у табе... Глядзі! Не далікатнічай там і замест капаньня ў носе, займіся галоўным!

Саламон нагнуўся ўсім целам у бок Юзiка. Усьміхнуўся:

— Сьп далей, сьп!

— На дробязь плюнь! Вучоны спэц ходзіць вакол дзябе, як квактуха «кудах-кудах»—плюнь! Машыністка высьмяяла—чапуха! Дзе такіх тонкасьціў набраўся?

— Скончыў?

— Пакуль што скончыў.

Юзiк расшпіліў каўнер сiняй касавароткі.

Саламон зірнуў на Юзіка такімі вачыма, нібы наперад ведаў, што той будзе яму кідаць у твар такія папрокі.

— Маленькая частка праўды ёсьць у тваіх словах. Ня ведаю толькі, ці ты быў-бы лепшым на маім месцы. Ня ведаю таксама, наколькі гэта кепска, што я зьвяртаю ўвагу на розныя драбніцы, альбо, як ты кажаеш, у сваім уласным носе калусаюся.

— Я-б на тваім месцы,—усхапіўся Юзік.

— Дай скончыць. Справа ў тым, што трэба ведаць, з кім працуеш, хто цябе абкружае, хто на што здолен, як адносіцца інтэлігент ня выключна да мяне, Саламона, а ў даным выпадку да нашага брата, рабочага. Таксама на людзях вывучаю самога сябе. Ня так сабе, а каб ведаць, ці здолен я на што-колечы, апрача працы на хлебазаводзе.

Саламон на момант спыніўся. Усьміхнуўся і пачаў дзелавым тонам:

— Што тычыцца галоўнага, дык вось маеш!

Ён выцягнуў з сваіх вялізных кішэняў цэлую кучу папер, кніжак, справачнікаў, адшукаў у гэтай вандроўнай канцылярцы замэцганы блёк-нот і падаў Юзіку.

— Тут што?—запытаўся Юзік.

— Гэта нататкі за месяц новай працы. Тут я кожны раз адзначаў усе заўважаныя мною недахопы ў працы ўстановаў.

— Вось гэта мне падабаецца!

Саламон перагортваў блёк-нот адным пальцам, нібы калоду карт. На лістках мільгалі каракулі, піса-

ныя хэмичным алоўкам, падкрэсленыя месцамі чырвонымі лініямі.

— На—чытай!

Падсунуў Юзіку блёк-нот...

— Чытай сам! Не разьбіраюся ў тваіх круцёлках.

Саламон пачаў чытаць аднаговым голасам. Ён перагортваў лісток за лістком і чытаў кароткія нататкі.

— Усюды гэтыя ўхілы ад клясавай лініі—уставіў Юзік сваю недарэплівую заўвагу.

З кожным новым лістком, прачытаным Саламонам, заўвагі Юзіка змяняліся. Нарэшце ён толькі адно слова пачаў выкрыкваць.

— Малайчына!

...Прыватныя грамы часам слаба абкладзены...

— Малайчына!

...На вялізарныя сумы не спагнаны налогі ў капіталістычных элементаў...

— Малайчына!

...Часам зменшаны падаткі без усялякай падставы...

— Малайчына!

...Самакрытыка пастаўлена кепска...

— Малайчына!

— Трэба вызначыць рабочую брыгаду для чысткі апарату...

— Малайчына!

...Для здараўленьня апарату патрэбна яшчэ некалькі вылучэнцаў з фабрык і заводаў...

— Малайчына!

Саламон палажыў блёк-нот у кішэню.

— Вось табе і калушаньне ў носе!—звярнуўся ён да Юзіка.

— Ну, а далей?

— Малайчына!

— Зраблю даклад на чарговым сходзе і даб'юся арганізацыйных вынікаў.

— Правільна!

Р Э Ш Т К І

Сьлізка на гарадзкіх вуліцах. Тротувары адціліфаваны так, хоць вастры аб іх брытвы. У ночы была адліга, капала са стрэх. Пад раніцу—мароз. Дрэвы, слухы пад тонкай ільдзяной карою, нібы абітыя бляхай. Пад стрэхамі вісяць ледзякі прымацаванымі свечкамі. У цяні яны сінявыя, на сонцы—празрыста-ружовыя.

Асьцярожна ходзяць людзі па вуліцах. Глядзяць уніз, каб абмінуць небяспечныя месцы, каб не ўпасці. Калі хто шлёпнецца, за ім уздагон рогат, жарты. Дзе-ні-дзе тротувары скупа абсыпаны жоўтым пяском, цопелам.

Па закавулках, з акраін, у бок рыначната вялізнага пляцу, скрыпяць дзе-ні-дзе па вуліцах сялянскія фурманкі. Палазы шліфуюць дарогу да бляску шкла. Мужчыны і жанчыны ў жоўтых кажухох, у тоўстых суконных сьвітках, у рознастайных шапках і хустках. На санках—кошыкі з курамі, яйкамі, сырамі, збаны з маслам, мяшкі са збожжам, парсюкі. Часам за санкамі валачэцца прывязаная повадам карова.

Санкі з дровамі, з сенам. Дзе праяжджаюць сялянскія фурманкі, вясковы пах запаўняе вуліцу.

— Дзе-ні-дзе з-за брамы выбягаюць гарадзкія. Сьпяпаюцца, аглядаюцца, каб другі не падскочыў.

— Дзядзька, што прадаеш?

— Цётка, па чым йкі?

Некалькі чалавек, не чакаючы адказу сялян, абкружаюць санкі, падскакваюць.

Лаянкі паміж сабою: «я першы падышоў», «я здалёку крычаў», «ня вырываі з рук».

Лаянкі з сялянамі за цэны. Гарачы торг. Мітусьня. Клапатлівыя твары, імпатныя рухі, крыкі.

Падб'ягае міліцыянэр—высокі, у чорнай шынэлі, тонкі. Адзіны спакойны твар.

— Ня спыняйцеся на вуліцы! На рынак! Разыдзіся!

Голас міліцыянэра ня вельмі строгі. Людзі прывыкалі да яго, ён—да людзей.

Сяляне едуць далей. Некаторыя куляюцца да іх у санкі. Вядзецца торг ужо на санках. Коні тупаюць памалу і як-бы прыслухоўваюцца да гутарак гаспадароў з пакупцамі.

Саламон на рынку з самага раньня.

Фінагенты рассыпаліся ва ўсе бакі рыначнага глуму. З кожнай хвілінай рыначны пляц ўсё больш запаўняецца людзьмі. Ён глытае фурманкі і не праглытвае. Распрагаюць коняі, нібы ў кума на падворку, нібы ў гасьцёх: няспешна, уважліва.

— Гэй, гэі! Гэ-э-эй!—крычаць ззаду пярэднім,—дарогу давай!

— Цасьпееш!

— ...! лаянка.

Людзкі гоман, іржаньне коняй, візгат сьвіней зьліваюцца ў адзін нясушыны гвалт... Пах мурожнага сена, кажухоў, сьвежага дрэва, конскага пною, сала і мяса расплываецца над рыначнай гушчаю нявідочным воблакам.

Рознакаляровыя хусткі і шапкі блішчаць на сонцы, пярэсяцца, нібы неведомыя расьліны на дзівосным полі.

Паміж санкамі шыраць заклапачоныя людзі са спагадлівымі і палахлівымі вачыма. Жанчыны рознага выгляду і ўзросту з кошыкамі ў руках так спрытна шыраюць у тэтых жывых хвалях, ажно здаецца Саламону, што яны пры кожных санках, і што іх нідзе няма. Нейкім чынам на сялянскіх санках тут-жа раптам зьдзіляецца гатовая, вопратка, чаравікі, мыла і іншыя крамніцкія тавары.

Саламон ведае, што гэта былыя крамнікі праз вялікую сетку сваім агентаў распрадаюць свой захаваны тавар.

Яны вельмі рэдка пападаюцца. Спрытны народ. Перакушчыкі ўмудраюцца скупліваць сялянскі тавар і зараз-жа на рынку перапрадаюць....

— Чарга, грамадзяне, чарга! Кожнаму трэба!

Каля адных санак таўчацца некалькі жанчын і мужчын.

— Дзе тут чарга, калі павяруюцца няма як?

На санках жвавая цётка гадоў пад сорак. Круглы, нібы поўны месяц, чырвоны твар. Вясёлыя маршчыны.

кі граюць вакол вачэй. У руках бязьмен. У белай хустцы яна разважвае масла, якое вымае нажом кавалкамі з цаберка.

З усіх бакоў выцягваюцца да санака рукі з грашыма.

— Мне!

— Мне!

— Я першая!

— Ай, руку выкруціш!

Тузганіна, сваркі.

Так-сяк прыціснуўся да санака Саламон.

— Адкуль у цябе, цётка, гэтулькі масла?

Цётка сьмяецца.

— Ад жароў! Вось пытаецца!

— Колькі ў цябе жароў?

— А табе навошта? Вось прыстаў! Правальвай!

Саламон аглядае людзей, якія абкружылі санкі. Ён кагосьці шукае.

... Знайшоў.

Кабета ў шэрым паліце. Маўчыць. Чорныя вочы спалоханыя.

... Гаспадыня масла...

Зьявіўся міліцыянэр з фінагентам.

Цабэрак з маслам забралі.

— Адчапецесь ад мяне!—крычыць сялінка.—Масла не маё! Вунь тая прадае...

Маршчыны вакол вачэй утлыбіліся. У вачох патух сьмех.

Чорнавокая кабета ў шэрым паліце паднята
вышдзі:

— Ды я-ж... Ды гэта масла... Божачка мой, што
мне рабіць?

Забралі і сялянку і перакушчыцу.

Павялі.

Ззаду натоўп.

— Дарогу! Дарогу! Разыдзіся!

Грае сонца. Людзі ў казюхох і цёплых сьвітках ра-
запрэлі. Ранічны лядок на плошчы растаў. Няпры-
емна цёпкаюцца ногі ў сьвежай жэбцы, зьмешанай
з гноем. Пад вазамі вераб'і. Лезуць коням пад ногі.
Людзкі гоман зліўся ў адзін крык—нясушны,
дзікі...

Саламону прыкра...

Зноў мільганула міліцыянэрская шапка.

... Стары знаёмы...

Вядуць Макса Лібэрмана. На гэты раз ў яго трыд-
цаць кавалкаў мыла.

Упарты чалавек Маркс Лібэрман... Старая караку-
левая шапка зьехала на патыліду. Над аблезлым каў-
няром белае кашнэ.

Ён шчэрыць зубы па-зьявынаму. Цяжка сапе.
Выцірае рукавом спацелы лоб. Шамкае губамі, ва-
чыма шукае спачуваньня ў людзей.

— Сорамна вам!—крычыць яму нехта з натоўпу.—
У вас сын інжынэр. Можа, дапамагчы!

— Мне самому трэба зарабляць на хлеб!

Голас у Макса Лібэрмана пісклівы, вільготны,
сьлінявы.

— Ідзеце на чорную работу.

— На чорную работу!—перадражнівае яго Лібэрман.—На чорную работу!—Ён так пырскае сьлінай, ажно ад яго адскокваюць.

Вылез з натоўпу чалавек нявысокага росту з сіняю бародкаю. Тоненькі з вострымі сьлязьлівымі вачыма, з жоўтым, нібы з воску, носам.

— Чулі, таварышы? зьвярнуўся ён да Саламона,— Чулі? Чорная работа яму не падабаецца. А калі я на яго заводзе быў чорнарабочым, дык гэта яму падабалася!

Саламон пашоў далей.

Павялі некалькі кабет з кошыкамі. У кошыках—нанчохі, грабенчыкі, шпількі ножыкі, пасуда...

Саламон вывучыў хітрыкі былых крамнікаў. Ён тавар расьсеяны па блізкіх і знаёмых, па кошыках у кабет. Гэтыя людзі ідуць на звычайную працу толькі тады, калі распач голаду на вярхоўцы пацягне...

Для гэтых людзей праца—вялікая ганьба... А працы шмат, дзе толькі хочаш—не хапае рабочых рук...

Саламон накіраваўся з рынку ў блізкі завулак. Ён адчуў стомленасьць. Рынак ён ненавідзеў з маленства.

Рынак адкідваў дробныя хвалі і сюды на закавулак: швэндаліся сяляне, адвозілі пакупцом мяшкі бульбы, сена, дровы.

Крычалі пеўні. Дзеці на канькох сьлізгаліся, на саначках зьяжджалі з гары. Сонца глядзела ў вокны.

Саламон пашоў сюды без усякай мэты, проста адпачыць трохі ад тлуму. Зьвінела ў вушох.

Ён сам здзівіўся рознакаляровасці свае новай працы. Цэлая энцыклёпедыя новых ведаў. Рынак— адна толькі галіна гэтых ведаў. Яму трэба было знаёміцца з фінансавым бокам профэсій розных саматужнікаў, розных вольных профэсій, цікавіўся іхным бытам, псыхолёгіяй. У гэтым выпадку была бататая рознастайнасць: сьлесары, кавалі, шаўцы, краўцы, токары, панчошніцы, белашвэйкі, сальнікі, мясьнікі, парыкмамеры, фотографы, дандысты, зубныя тэхнікі, карэтнікі, дактары і шмат іншых, аб якіх ніякага ўдўленьня раней ня меў. Кожны з іх мае свой уклад жыцьця, на кожнага занятак адкладвае сваяасаблівае кляймо.

Перад тым, як прыйсці да каго-небудзь на праверку, Саламон браў падрыхтоўчы матэрыял у сваёй установе, правяраў лічбы ў адпаведных арцелях, калектыўных майстэрнях, установах: колькі адзін чалавек можа зарабіць у працягу дня, месяца, году, выдаткі на гэта, цэны на сырэц, магчымасьць даставаньня матэрыялу, бюджэт сям'і і г. д. і г. д.

Трэба ўнікаць у рознастайныя галіны працы. Да кожнага павінен быць сваяасаблівы падыход, каб ня скрыцьці клясавай лініі і не ўдавацца ў сантымэнты...

Тонкія і чулыя былі шалі для ўзважваньня магчымасьцяў здабываньня сродкаў для дзяржавы. Саламон ня ведаў, дзе тут мяжа паміж вучобай і практыкай. Яны злучаны ў адно.

Увесь час трэба быць напружаным, каб правільна разьбірацца дзе вораг і дзе прыцель соцыялістычнага будаўніцтва.

А людзі розных асяродкаў вывучалі і Саламона. Ёхнае вывучэнне было накіравана ў адзін бок: шукалі слабых струнак яго характару, стараліся рознымі спосабамі ўсыпляць яго ўвагу, каб аслабіць нападцы фініспэктара.

Кабеты плакалі, мелі і зажмуранымі вачыма ў той-жа час на яго пазіралі.

Саматужнікі выкладвалі перад ім сваю пролетарскасьць.

Некаторыя хвалілі яго эдольнасьці.

Запраналі на гарбату, на абед..

У іншых мясцох падладжвалі так, што яму прыходзілася весьці гутарку з прыгожай дадкою гаспадары, альбо з маладою жонкаю...

Ніякія падыходы не памагалі...

Саламон прайшоў завулак пару разоў туды і назад. Раптам уздрыгануўся: нехта палажыў яму руку на плячо.

Адвярнуўся.

— Юзік?

— Здароў, Саламон! Што так задумаўся?

— Вывучаю рынак.

— Стаміўся?

— Нічога.

У Юзіка ружовы твар. Вясёлыя вочы. На ім новае паліто. Бялявыя валасы блішчаць пад зімовым сонцам.

— Што так прыхалімоніўся?

— Выходны.

— А-а-а.

— Бэ-э-э. Сьпіш, ці ўжо прагнуўся? Узварухніся!
Юз'ік патармашыў яго за плечы.

Абодвы засьмяяліся.

Юз'ік гульліва зірнуў яму ў вочы.

— Можа пойдзем... піўца папрабаваць?

— Толькі не сягонья.

Саламон пачаў піцьна ўглядацца ў дзьверы адной
кватэры.

— Што зрэнка напяліў?

— Нічога...

— Ведаю тваё «нічога». Куды ён там паглядае?

Юз'ік угледзеў на дзьверах нізкай хаты ледзь
прыкметную аблезлую шыльду:

Б е л а ш в э й к а

Адкуль вышлі з пакушкамі двое сялян. На ганку
стаяла дэўчышка гадоў дзясці ў доўгай кофце. Яна
азірнула на бакох і назад ускочыла ў хату. Сяляне
таксама аглядаліся. Адзін з іх быў у доўгай сівой
бурцы, другі ў кароткім залатаным кажушку. Абодвы
ў лапцёх. У бурцы—высокі, малады, з жаўтаватымі
вусамі. У кажушку—старэнькі дзядок, у якога сівыя
валасы тырчэлі рэдкай шчоткаю. Добрадушныя
вочкі яго сьлязіліся, шчокі шыза-чырвоныя. Радасна
ён паглядаў навакол. Яго падштурхоўваў малады, з
сур'ёзным тварам, пакрыкваў:

— Хадзем! Хадзем!

— Што вы тут купілі?—звярнуўся да іх Саламон «спачуваючым» голасам.

Малады акінуў Саламона халоднымі вачыма і нічога не адказаў. Дзядок ухмыльнуўся, мадміргнуў адным вокам, як старому знаёмаму, і развязаўся бяззубым вільготным ротам:

— Я-рун-да-а!

Ад яго аддавала гарэлкай.

Малады пацягнуў яго за кажух. Прыдушаным голасам:

— Хадзем!

— Я-рун-да-а!

Дзядок шырока расставіў ногі, хіснуўся, ігнуў, другі раз хіснуўся і зноў паўтарыў: «ярунда». Яно прахоцзіла праз яго горла, нібы костка. Чырваней лоб. Жылы выступалі на вісках. На зморшчанай, хударчывай шыі хадзіў востры, нібы яловы сучок, гарляк.

— Хадзем!

— Ярун-да-а! Дай, сынку, з чалавекам пагаманіць!

Малады пацягнуў п'янага з усяе сілы. Вышаў у сьнег пакунак. Разгарнулася папера, і адтуль паказалася пара новых штаноў і жакетка.

— Тут купіў?—зацікавіўся Саламон.

— Ярунда! Тутака!

Саламон і Юзік увайшлі ў кватэру. Кабета гадоў сарака нешта шыла на швэйнай машыне. Нахіліла галаву над шыцьцём, вачэй не паднімала нават тады, калі ёй казалі «дзень добры». Рыжаватыя валасы закрылі ёй лоб і вочы. Яна нешта мармытнула.

Дзяўчына ў доўгай кофце глядзела на Саламона і Юзіка чорнымі спалоханымі вачыма.

— Вы што?—звырнуўся Саламон да кабеты.— Прадаеце мужчынскую вопратку?

Яна падняла твар бледны ад схаванага страху.

— Я? Не! Я толькі па заказе бялізну шыю... Свайго матэрыялу ня маю.

Голас, спачатку няўцэўнены, пацьвярдзеў.

— А ня вы прадалі сялянам вопратку?

— Не!

Злосьць у яе голасе. У вачох заблішчэлі аганькі.

Дзяўчынка глядзіць то на сваю маці, то на Саламона. У яе вачох запытаньне.

У кутку каля ложка з чырвонай коўдрай вялікая скрыня.

Дзяўчынка часамі кідае вачыма на гэта; скрыню.

— А што ў вас тут?

Саламон кіўнуў рукою на скрыню.

— Бэбахі...

— А калі пазаву міліцыянэра і паглядзім?..

Жанчына заплакала.

— Я ўдава...

Кінула ся ў сьлёзы і дзяўчынка, з жаласьлівасьцю паглядала на матку...

— Гэта ня мой тавар... Я ўдава..

— А чыё-ж гэта?

Жанчына ламала рукі.

— Я ўдава...

ЗУСІМ НЯ ЖАРТЫ...

Саламон перагортваў свой блёк-нот.

Спацыяльна да сцягонешняга выступлення ён не рыхтаваўся, але нейк ідзе лёгка... Усім нутром ён быў да гэтага падрыхтаваны ўвесь час за апошнія пару тыдняў.

Электрычнае святло матавымі палосамі ляжала на ўсёй залі, адкідвала роўны водсвят на людзкія твары.

Саламон гаварыў спакойна, роўным голасам, бяз выкрыкаў. Калі хто з прысутных зажмурваў вочы і ня бачыў прамоўцу, яму здавалася, што гэта вядзецца сямейная гутарка ў прыватным памяшканьні паміж дваіма людзьмі. Адзін слухае, а другі нешта тлумачыць. Але хто прыглядаўся да твару Саламона, заўважыў лёгкае дрыжэньне мускулаў і нібы самі вочы, бліскучыя і больш выразныя чым заўсёды, дрыжэлі. Кроплі поту блішчалі на яго ілбе. Кожнаму здавалася, што прамоўца выключна на яго глядзіць і да яго гаворыць. У спакойным тоне яго можна было заўважыць стрымліваньне, напружанасьць.

— А вось цяпер ён пачне крычаць...— шапнула адна машыністка другой.

Яны сядзелі ў задніх радок.

— Глядзі, наш вылучэнец і на думае павышчаць голасу. Ён на сутнасьці добры чалавек...

— Толькі трохі ў твары пабляднеў. Хвалюецца...

Адна з іх адчыніла рыдыкуль і дастала адтуль дукерак. Пачаставала другую.

— І граматычных памылак ў яго сёгодня мала.
Пры гэтым яна скрывіла тонкія тубы ў двухсэнса-
вую ўхмылку.

— Кажуць, што да яго настаўнік на кватэру хо-
дзіць, пачаў яго вучыць, ад «а» і «б» да «ц»
дайшоў.

— Ды цішэй вы там!

Да іх адварнуўся злосны твар прышчаватага рэгі-
стратара.

Машыністкі сьціхлі і ад прымушанага маўчання
пашараваліся аб сьпінкі крэслаў.

«... Самакрытыка ў нас кепска пастаўлена. Пятро
хваліць Паўла. Павел хваліць Пятра. Пятро ганіць
Паўла. Павел ганіць Пятра. А дзе аб нашай
працы? Дзе аб яе недахопах, аб якіх я раней казаў?»

Старшыня рэдкалеті насыценгазэты атрымаў ад
суседа лёгкі штуршок у бок.

— Чуеш?

— Ну, што-ж... Не я адзін у гэтым вінават. Чаму
ты лепшага нічога ня пішаш?

— Ціха!—крыкнуў са стала прэзыдому сакратар
лчэйкі, тав. Лабада. Дзеля большай строгасьці ён
зьлёжку пазваніў.

Старшыня сягонешняга сходу, тав. Гарбулёў,
узятў з рук Лабады званок і яшчэ раз пазваніў.

— Гэта-ж абавязак старшыні званіць,—шапнуў ён
на вуха Лабадзе. Той усміхнуўся.

Гарбулёў узятўся за сваю звычайную на сходах
працу—рысаваў хэмічным алоўкам на газэце пэўніч-
каў. Ужо некалькі штук красуецца.

Часам падніме галаву з паперы, усміхнецца ў бараду, блісьне на сход шкелкамі акуляр і зноў галаву апусьціць.

Яму здаецца, што з усіх куткоў залі ўсе на яго глядзяць. Лазню ён меў сягонья з двух бакоў: па-першае—жонка хацела ісьці ў кіно і злавалася, што ён позна вернецца. Па-другое—ад вылучэнца яму сягонья здорава папала ды яшчэ нападэс...

— Прызнацца сягонья-ж у памылках?—пытаўся Гарбулёў у самога сябе.—Можа наступ гэтым аслабіцца...

Ён узяўся пакуль-што за новага пеўнічка... Лабада глядзеў увесь час на профіль Саламона з запытаньнем у вачох.

... Аднак, ён ужо больш паўгадзіны гаворыць і да ячэйкі яшчэ не дабраўся...—думае Лабада.—Мабыць, на закуску пакідае... Што-ж, я рабіў усё, што можна было пры ўмовах нашай установы. А што наш актыў слабы, я ня вінаваты...

Кожнае слова Саламона б'е ў самае нутро, як малатком.

«... Цяпер пра аздараўленьне нашага апарату...».

Саламон дрыжучымі пальцамі перагортвае свой блёкнот, набліжае яго да самой лямпачкі пад сіці абажур. Зажмурвае вочы і знаходзіць патрэбную нататку.

— Маладзец Мінкін!—кажа на вуха ўборшчыца Зося, пакылая кабета, свайму суседу, лысаму бухгалтару.—Даўно пара рабочую брыгаду назначыць!

Даўно пара яшчэ некалькі вылучэнцаў сюды з рабочых!

— Можа вы самі мяркуеце ў інспэктары?—пажартаваў бухгалтар і вышчарыў на Зосю гнілыя зубы.

— Хто-б сабе ня быў, але з нашага брата...

Па ўсіх тварах прамільгнуў день неспакою. Хаваўся ў вачох прытоеным зайцам.

Прамоўда гаварыў пра чыстку апарату...

Бухгалтар пацягнуў дзелавода за рукаў.

— Хадзем курыць...

Трохі сагнуўшыся, хаваючыся, абодвы высьлізнулі за дзверы ў калідор. Лабада з-за стала прэзэдыму бліснуў на іх халоднымі вачыма.

У калідоры голас Саламона з залі быў заглушаны сьцяжною.

— Гум-гум-гум! Гум-гум-гум—гумкалі з залі роўнамерныя гукі Саламонава голасу.

— Ён зусім не жартуе з намі!—сказаў бухгалтар.

Шчупленькі і скрытны дзелавод махнуў рукою з тонкімі пальцамі.

— Ня траба нэрваў псаваць... На, куры!

Абодвы закурылі. Зірнулі на сьцягну, на пустое месца, дзе ўдзень вісела «Ільлічоўка». Цяпер газэта ў залі на сьцягне пры ўваходзе.

Шмат народу глядзела сягонья «баявік дня»—карыкатуру на Гарбулёва. «Мастак» установы—рэгістратар—намаліваў Гарбулёва з некалькімі пеўнікамі вакол, а зьнізу падпісаў.

«Выстаўка малюнкаў тав. Гарбулёва на сходах нашага колектыву».

Гэта карыкатура выклікала ўдзень шмат няпрямнасьцяй.

Дрыжэў рэгістратар ад страху перад Гарбулёвым.
Дрыжэў Гарбулёў ад злосьці на рэгістратара.

Папалася рэдколегіі ад тав. Лабады:

— Калі раз адважыліся, дык нічога больш дасьціпнага не маглі прыдумаць. Гэта-ж чорт ведае што! Гэта-ж вы наступілі на качаргу і яна вас бэцнула ў лоб! Карыкатура ўдарыла не на Гарбулёве, а на колектыве ў цэлым.

Ён кінуў зрок на рэгістратара:

— Каго ты разумееш пад гэтымі пеўнічкамі?

— Дурную прывычку Гарбулёва маляваць пеўнічкаў. Так і ўся рэдколегія зразумела.

— А вы не падумалі, што пад пеўнічкамі можна зразумець... ну... хоць-бы рэдколегію?

— Не падумалі... А што? ідэолёгічна ня вытрымана?..

Рэгістратар спалохаўся.

Лабада засьмяяўся.

— Пры чым тут ідэолёгія...

Старанна смакталі папяроскі бухгалтар і дзелавод. Прамова Саламонава ад іх аддалялася толькі звонку. Роўныя водгукі яго голасу праз мураваную сьцяну напаміналі ім аб няцэўнай пэрспектыве ў бліжэйшай будучыне...

Кожны з іх думаў аб адным і тым-жа:

«Скрыначка з наклеякай: Тут зьбіраецца матэрыял на чыстцы апарату. Потым самы процэс чысткі. Капаньне ў тваёй дзейнасьці, паходжаньні, мінулым.

Няпрыемнасьці. Чым гэта яшчэ можа скончыцца?..
Можа ў гэтай скрыначцы магіла цябе чакае...»

— Гум-гум-гум! гум-гум-гум!—чуваць з-за сьцяны калідору голас Саламона.

— Зараз гадзіна, як гаворыць.

— Ён зусім не жартуе...

— Нялоўка тут у калідоры туляцца.

Іны ўкрадкам усунуліся ў залю.

Саламон сваю прамову скончыў. Гарбулёў успомніў пра карыкатуру ў газэце і злосна замазаў усіх сваіх пеўнічкаў.

У залі ішло шушуканьне. Усе твары былі сур'ёзныя і напружаныя.

— Гэта паклёпы на нашу ўстанову,—сказаў адзін фінагент другому.

— Згушчэньне фарбаў,—згадзіўся другі.—Наша ўстанова ня горш за іншыя працуе... Мы ўвесь час нічога ня бачылі, а вось прышоў тав. Мінкін—і ўсё ўгледзеў...

— Вечна гоніць нас, а ці ёсьць толк з гэтага шуму?

— Ну, ну, не гарачыся! Ён трохі мае рацыю...

І, як на дзіва, машыністкі ва ўсім згаджаліся з новым фінінспектарам.

— А ведаеш, Люба, ён цікавы чалавек. Пачынае мне падабацца.

— Лоўка сьцёбаў начальства. Лоўка! Як ў Гогалеўскім «рэвізоры» вышла. Закрануў Гарбулёва—той наставіў вушы і вочы, дзелаводства—той замітусіўся. Фінагентаў—яны ажна падскочылі на сваіх крэслах.

Машыністкі ў захапленні.

Саламон сядзеў пры сталае прэзыдыму. Калі пасля запытанняў да яго і адказу на іх, выступіў Гарбулёў, дык уся аўдыторыя расьсейвала сваю ўвагу ў розныя бакі.

Гарбулёў гаварыў гладка, адшліфоўваў кожны сказ, даваў прыгожыя слоўцы. Голас у яго то зьвінеў мэтальнымі гукамі, то чуліся кволыя ноткі крыўды, то хітрасплячэньня апраўданьні.

— Тав. Мінкін сьцёбаў, а ён свае плечыкі адварочвае,—сказала ўборшчыца бухгалтару.

Той маўчаў.

У залі неспакойна. Няма зацікаўленасьці да прамовы Гарбулёва, якога чулі шмат разоў; да прыкрасьці надаеў. Некаторыя могуць яму падсказаць. Ведаюць, што ён далей будзе гаварыць...

Лабада часта трасе званком.

Гарбулёў выпірае акулёры белае хустачкай, каліні-калі налівае ў шклянку вады з карафіна, блішчыць акулёрамі на залю і гаворыць без канца. Здаецца, так да заўтра будзе гаварыць...

Саламон то ўсьміхаецца, то ціскае плячыма і ўсё нешта запісвае.

— Добра, што так сягоньня спыніў!—зьвярнуўся да яго Лабада.

— Няма чаго царамоніцца. Хоць і табе, Лабадок, папала.

— Што зробіш, вінават і я, але слабы ў нас актыў. Сам ведаеш!

— Падмацуюм!

— Ну і лоўкі!—дзівіцца рэгістратар на Гарбулёва.—Па ягонаму выходзіць, што ўстанова і вінавата і невінавата. А калі яна вінавата, дык ёсць нехта і нешта яшчэ больш вінаватыя...

Рэгістратар глытае масляныя словы Гарбулёва, глядзіць яму ў самы рот з зайздрасцю, што так хораша ўмее гаварыць...

Найвялікшай сваёй хваробай рэгістратар лічыць тое, што ён маўклівы. На дыспуце, на сходзе, на вечары, на ўрачыстасці ўсе яго таварышы выступаюць, а ён маўчыць... Не дзеля таго маўчыць, што ня мае чаго казаць, што ня развіты, не: ён добра разбіраецца ў розных пытаньнях політычна-грамадзкага жыцця. Заўсёды на сходах ён сядзіць напружаны, чакае з нецярплівасьцю канца кожнай прамовы, каб самому нешта сказаць... У яго галаве і цяпер роў цікавых думак, яскравых вобразаў, лёгічных вывадаў, самых практычных прапаноў, рэзолюцый. Далей маўчаць нельга. Гэта будзе злачыствам...

— Адразу пасыля Гарбулёва папрашу слова!—пастанаўляе рэгістратар. У сэрцы хваляванне.—Хутчэй-бы скончыў ён... Я дакажу, што тав. Мінкін ва ўсім мае рацыю, ня глядзячы на тое, што Гарбулёў так хораша выкручваецца.

Рэгістратару ня церпіцца, ёрзае на крэсьле туды і сюды. Ён адчувае да тав. Мінкіна нейкую сымпатыю. Той з ім заўсёды на «ты» нейк бліжэй. Проста з ім гаворыць.

Але, як толькі рэгістратар сабе ўяўляе, што на яго будзе накіравана многа пільных вачэй, дык зараз-жа нападае палахлівасць.

Скончыў Гарбулёў, а рэгістратар так і не загаварыў...

Сход цягнуўся доўга. Рэзолюцыі былі прыняты самыя канкрэтныя і тэрміновыя. Усе працаўнікі ўстановы былі ўзбуджаны. Збіраліся купкамі, спрачаліся гарача і позна ня выходзілі з залі...

Гэта-ж цэлы пераварот у нас!—таварыў бухгалтар.

— Даўно пара!—крыкнуў яму рэгістратар.

Як Саламон ішоў дамоў, электрычныя ліхтары ўжо не сьвяцілі. Было змрочна. Далёка за поўнач. Капала з стрэх, як на прадвесні. Ён быў прыемна ўсхваляваны: «Пачатак пералому падрыхтаваны... Яшчэ трэба будзе катнуць у газэту»...

Ішоў дамоў шпаркімі крокамі. Хлюпаў пад нагамі разжыжаны сьнег. Прышла на думку вестка, якую атрымаў днём: канфэрэнцыя вылучэнцаў у Менску. І ён туды паедзе. Потым у Менску з'арганізуюцца курсы. Потым для ўзмацнення кваліфікацыі паедзе ў Ленінград на месяцаў восем.

Тут ён злавіў сябе на тым, што вельмі дбае аб сваёй уласнай асобе.

Пачаў сябе папраўляць:

— Прыдзецца яшчэ да Менску і да Ленінграду тут, на месцы, здорава папрацаваць, пакуль рабочая бры-

гада, новыя вылучэнцы, і я ў тым ліку, ня зробім поўнага пералому ва ўстанове...

Ён набліжаўся да свае кватэры. Тут толькі адчуў зморанасьць, ва ўсім целе. Стома была такая вялікая, што бадай апрануты кінецца на пасьцель. Хутчэй-бы. Але бяда з форткаю. Доўга прыдзецца барабаніць, пакуль хто адчыніць.

Была надзвычайная цішыня, якая сплялася ў адно з вільгацью ночы. Павольна ехаў па пустой вуліцы рамізьнік без пасажыра. Ён сядзеў згорблены на перадку санак у ціхім раздум'і. Вельмі шпарка пранёсся аўтамабіль. На некалькі хвілін асьвятліў вуліцу і бліскучай палосай памчаўся наперад...

У сьвятле аўтамабіля Саламон заўважыў, як каля варот дому, дзе ён жыве, ходзіць туды і сюды нейкі чалавек. Відаць, кагосьці чакае, альбо гэта адзін з кватарантаў дому, які не дачакаецца, пакуль адчыняць фортку. «Прынамсі весялей будзе мне».

Ён падышоў блізка.

Той зірнуў Саламону ў вочы. У чорным паліце, інжынерская шапка.

— Добры вечар!

— Добры вечар!

— Тав. Лібэрман?

— Той самы. Як жывяце на новым месцы?

— Нічога. Прадую. Што вы робіце тут, тав. Лібэрман?

— А я быў на хлебавадзэ. Праходам апынуўся тут.

Саламону стала ня смачна. У мяккім тоне інжынера адчуў да сябе просьбу: ці не па справе бацькі—ста-рога прайдохі Макса Лібэрмана?

Не дакончыў свае думкі, як інжынер прыступіў да справы.

— Тав. Мінкін. Хоць позна і тут ня месца аб гэтым гаварыць і мне вельмі няпрыемна, але мы з вамі старыя знаёмыя. Я-б на вашым месцы можа і ня быў-бы лепшым. Але, ведаеце тав. Мінкін, гэта-ж маё няшчасьце, мой бацька...

Ён гаварыў шэптам, але Саламону здавалася, што кожнае слова рэжа яму вуха, нібы скрытат нажа па шкле.

— Дык што-ж вы хочаце, тав. Лібэрман?

Саламон адчуў, што лезе ў нейкую ціну, у клейкае балота.

— Бачыце тав. Мінкін, вы не разумеете псыхолёгіі старых людзей. Я свайму бацьку не дазваляю займацца спэкуляцыяй, даю яму кожны месяц на жыцьдэ, але ён ня можа жыць бяз руху, бяз дзейнасьці. Вы разумеете гэтую псыхолёгію?

— Вельмі добра разумею...

— Апрача таго, ён трохі ненормальны. Бывае...

Саламон пачаў барабаніць у фортку з усіх сіл.

— Скуркі, масла, мыла...

Падумаіце самі, тав. Лібэрман. Каб у мяне быў такі бацька, дык я-б за яго не прасіў...

— Я разумею, але...

Адчынілася фортка.

Саламон ускочыў у двор і так шпарка замкнуў за сабою фортку, нібы за ім гналася чума...

Прайшоў у глыб двара. Ад абурэння ён аж плюнуў. Стомленасці як ня было. Ужо на ганку свае кватэры Саламон чуў, як інжынер крыкнуў рамізьніку.

... Рамізьнік чакаў яго ўвесь час...—падумаў Саламон.

Ужо ў хаце Саламон пачуў фабрычныя гудкі з розных бакоў. Дрыжэлі вокны.

Па твары праплыла радасная ўсьмешка.

Менск, 1930 г.

Э Л Я

(Урвак з аповесці)

У расплаўленым эолаце гарачага сонца драмаў дзень—летні, яркі, сьветла-сіні, пахучы. Між зялёнымі паплавамі шклілася вузкая рачулка. Над ёю гулі авадні. Калі-ні-калі прапльвалі ў паветры белагрудыя ластаўкі.

За паплавамі цягнулася аграмаднае жытняе поле, якое адным берагам дарысоўвала далагляд да нізка апушчанага неба, другім берагам упіралася ў маленькі ельнічак.

Па мяжы ў бок ельнічка ішоў чырвонаармеец. Па яго хадзе відаць было, што ён нікуды не сьпяшаецца, ідзе не па справе, а проста гуляе, прыглядаецца павольна да ваколіцы. Паводле голената энэргічнага твару можна было вызначыць яго ўзрост ад дваццаці да трыццаці гадоў. Шырокія ноздры яго раздуваліся—лавілі мядовы пах мурожнай мяжы. Чорныя вочы са зьменшанымі ад сонца зэрнкамі песьдзілі прастор. Па яго дабрадушных рысах каля губ, па затаёнай, ледзь прыкметнай, усьмешцы відаць было, што ён нешта даўно знаёмае ўспамінае. Такі выгляд бывае ў чалавека, які чытае ў другі раз раней прачытаную аповесць і пры гэтым знаходзіць у ёй раней незаўважаныя недарэчнасьці.

Калі-б пільна прыглядацца да рухаў і гэтаў чырвонаармейца, дык можна заўважыць нейкую падвойнасць: строгая вайсковая выпраўка перамяжоўваецца з бесконтрольнымі падсвядомымі невайсковага характару рухамі рук і тулава. У нагах пры гэтым адчуваецца развалка, а рукамі нібы нешта рубіць, альбо водзіць туды і сюды невядомым струмантам.

...Вось у гэты ельнічак трэба зайсьці, каб схавацца ад гарачыні,—меркаваў Эля. Так зваўся чырвонаармеец.

Зьняў шапку, выцер пот з твару і пайшоў наўмысьне лянівымі крокамі.

...Каб у раскрыстанай белай кашулі, ды босымі нагамі...

...Калісьці бегаў тут з сябрамі хлопчыкамі ў суботнія дні сунічак шукаць...

Ельнічак вабіў да сябе сіняватым ценем. Можна будзе паляжаць на пагорку і ні аб чым ня думаць. А вось тыя пяць хвоек, якія вельмі ў памяць урэзаліся з дзіцячых год.

* * *

Калісьці, як Эля яшчэ вучыўся ў хэдары¹⁾, ён аднаго разу ў суботу пабег з таварышамі ў гэты лясок за тры вярсты ад мястэчка. Пад пяцьцю хвойкамі, паміж папаратніку, чырванелі некалькі кусткоў сьпелых суніц. Хоць у шабас²⁾ ня можна было зьбіраць

¹⁾ Хэдар—яўрэйская духоўная школа.

²⁾ Шабас—субота.

ягады, бо рэбэ¹⁾ гаварыў, што гэта вялікі грэх, але так хацела пакаштаваць...

Эля першы накінуўся на ягады...

У будныя дні ня было часу гэтым займацца. Трэба было цэлымі днямі, ад раньня да захаду сонца, сядзець у хэдары і на сыпеўны лад чытаць псалмы і іншыя «святая» кнігі. Пры гэтым яшчэ абавязкова ківацца, як маятнік, ад чаго заўсёды сыліна балела.

Эля тады ў суботу ня рукамі браў ягады з кусцікаў: ого! ня можна рваць у шабас... У шабас бог загадаў адпачываць усім жывым істотам на зямлі. На небе ён і ўся яго прыдворная капэля—вялікая хэўра анёлаў—таксама адпачывала. Тады хлопчык Эля пачаў разважаць інакш.

— Есьці ў суботу грахом ня лічыцца. Усе ядуць. Дык чаму ня можна есьці ягад?

Эля прыпаў да зямлі і давай зубамі зрываць з кустоў ягады. Еў іх разам з лісткамі, разам з няспелымі, цвёрдымі і горкімі наземкамі...

— Ай, Эля, што ты робіш? ня можна ў шабас!—гаварылі хлопчыкі.

У іхняй перасьцярозе была зайздрасць да Элі. А ён рабіў сваё; ня так адчуваў смак ягад, як смак свайго геройскага ўчынку.

Ня вытрымаў яго равесьнік Шлёмка. Спакуса была вялікая... Ён накінуўся на ягады...

— Гэта я знайшоў!—закрычаў Эля.

— Мы ўсе знайшлі!—зароў Шлёмка.

¹⁾ Рэбэ—настаўнік.

Маміж Шлёмкам і Эляй пачалася гарачая сярэчка. Бітва на кулачкі, на штурханцы за ягады. Эля быў скрытнейшы—і на ўсім твары Шлёмкі расьцьвілі новыя ягады: сьляды Эліных рук.

Перамог Эля. Гонар яго быў задаволены, але ягад ён ужо ня еў, бо іх стапталі.

Шлёмка не сьцярпеў крыўды і ўсё рэбэ расказаў у той-жа дзень...

— Такі грэх! У шабас?!—зьдзівіўся рэбэ і настаіў на Элю пару спалоханых чорных вачэй.

— У шабас?!

Рэбэ коратка абдумаў гэты ўчынак, упусьціў у свой доўгі нос пару шчыпатак расьцёртага тыгуну, са смакам чыхнуў пару разоў і з няменьшым смакам пэцнуў Элю два разы ў правую шчаку. Калі Эля адхіснуўся ў левы бок, рэбэ для роўнавагі сьпнуў і ў левую шчаку...

— Чым левая горшая за праую?—філёзофстваваў рэбэ.—Няхай і яна мае шабасавы піц-пац!

Эля ўжо супакоіўся, а рэбэ ўсё яшчэ супакоіцца ня мог.

— У шабас рваць ягады?!..

— А біцца ў шабас можна?—ня вытрымаў Эля.

— Ах ты мой гройсэр ламдан¹⁾. Караць за грэх можна і ў шабас. Ну, ну, ну, кіндэр цяперашнія! Шэйгецы²⁾, а не ідышэ кіндэр!³⁾

¹⁾ Гройсэр ламдан—вялікі вучоны.

²⁾ Шэйгец—не яўрэй.

³⁾ Ідышэ кіндэр—яўрэйскія дзеці.

І рэбэ—мудрэц-талмудыст—засыпаў яшчэ раз ты-
туну ў нос і зьвярнуўся да таварышоў Элі з сардэч-
най просьбай:

— Кіндэр! пастаўце зэдлік сярод хаты...

Сэрца Элі цюкнула. Ён ведаў, што гэта азначае.
Ён добра быў знаём з шурпатым зэдлікам. Ня раз ён
ляжаў на ім тварам да сасновай шурпатай дошкі, з
нечым у гару. Над гэтым «нечым» рэбэ займаўся
адзінай у хэдары матэматыкай:

— Раз, два, тры...

Равеснікі Элі з радасьцю выканалі загад рэбэ: ці-
кавае прадстаўленьне ў нудныя хэдарныя гадзіны...

Рэбэ з жудаснай супакойнасьцю зьняў раменную
дзятку і пазваў да сабе Элю:

— Ідзі сюды фاینэр порэц! ¹⁾.

Эля стаяў на месцы, сьцяў зубы і маўчаў.

Рэбэ загадаў у другі раз на лад талмудычнага
сьпеву:

— Кіндэ-э-эр! Цягнеце яго сю-ды-ы!

Нешта казьлінае чулася ў голасе рэбэ.

Першым пачаў выконваць свой абавязак перад
рэбэ здраднік Шлёмка. За ім—і іншыя.

Элю прывалаклі да зэдліка.

— Расшпіліць яму майтачкі!

Голас рэбэ быў уважлівы, кплівы і цьвёрды.

Эля не даваўся: брыкаўся, кусаўся, ня плакаў, а роў
нямым голасам.

¹⁾ Файнэр порэц—прыгожы пак.

Зрываючы з Элі штаны, Шлёмка вырваў пару гузікаў.

— Ай, ня можна рваць у шабас, шэйгед ты!

Роспач і сполах былі ў голасе рэбэ. Але хутка яго талмудычная галава знайшла паратунак ад гэтага новага граху:

— Эля і ў гэтым вінават, бо не даецца! і гэты грэх упадзе на Эліну галаву! І за гузікі буду яго дупцаваць!..

Поткамі апраўдваньня перад некім нявідочным адалавалі тлумачэньні рэбэ.

Элю распласталі на зэдліку. Яго-ж сябры трымалі яго за рукі і ногі. Перад рэбэ дрыжэла голая сыніна Элі... Рэбэ падняў над ёю сваю дзягу.

І вялікі майстар быў рэбэ дырыжыраваць дзягой над голай сыніною хэдарніка¹⁾. Дзяга ў яго рудэ была лятучым у паветры зьмеем. Раменны зьмей выгінаўся, рабіў над голай сыніною розныя фігуры. Вось-вось сьцебане! Куды там! Рэбэ марудзіць.

— А можа ня ўдарыць...—думае над сьвістам дзягі ахвяра.—А можа зьлітуецца...

— Такім чынам рэбэ даводзіць сваю ахвяру да найвышэйшага пункту напружанья.

— А можа ня будзеш на гэты раз? Га?—зьвяртаецца рэбэ да сваіх няштатных памочнікаў.

Дзеці маўчаць.

Яны добра ведаюць кароткія нарады рэбэ: калі скажуць, што ня трэба, дык рэбэ на іх наваліцца.—

¹⁾ Хэдарнік— вучань у хэдары.

«Вы за адно з ім!»—закрычыць ён. Калі скажучь, што трэба біць, дык рэбэ зноў заартачыцца: «Ай-я-й! Якія вы ласыя да чужой сьпіны! А каб вас так?»

Маўчаць дзеці і чакаюць, што рэбэ будзе рабіць.

Дзяля арэ першую баразну па сьпіне Элі.

— Вось табе, фэйнер шорэц, за ягады!

— Вось за гузікі, якія праз цябе Шлёмка вырваў з тваіх майтачак! А-я-й, кусаецца? Гэта ня дзяля кусаецца, а ягады і гузікі...

— Вось табе за шабас, які ты паганіш сваімі ўчынкамі!

— Вось табе за ўсе грахі, якія былі дагэтуль!

— Вось табе так сабе!

— Вось табе...

— Вось...

— Вось...

Усё гэта рэбэ сьпяваў на лад хасыдзкай сумна-вясёлай песні.

Эля спачатку корчыўся, сьцяў зубы і маўчаў, пасля падняў працяглае аднатонна а-а-ай, вырваўся з рук хланцоў, якія яго трымалі, біўся галавой аб падлогу і супакоіцца ня мог...

Ня было каму паскардзіцца, бо Эля быў сиратою. За грахі іншых часта білі Элю. Шлёмку рэбэ ніколі ня біў, бо ў таго былі багатыя бацькі—крамнікі.

Крама Шлёмкавых бацькоў была побач з некаторымі іншымі крамамі ў ніжнім паверсе сынагогі...

Гэта самая сынагога яшчэ і цяпер стаіць у мястэчку Гвілаўцы. Яе два паверхі заўсёды дзівілі Элю:

— Ніжні паверх для зямлі, верхні—для неба...

Часта, праходзячы каля гэтай сынагогі, Эля чуў
крыкі і галасы. Зверху—сьпевы малітваў, а знізу—
сваркі сялян, ці местачковых пакушцоў з крамнікамі.
Сваркі былі ня менш сакавітыя за малітвы. Малітвы—
ня менш грозныя за сваркі. У гэтых верхніх і ніжніх
галасоў адчувалася адна і тая самая незадаволе-
насьць:

У крамах солі не даважваюць, на капейку даражэй
за селядцы бяруць.

У сынагозе сварацца на бога, што мала парнось¹⁾
дае. А калі дае досыць, дык няма чаго шкадаваць
яшчэ больш... На тое-ж бог—усё можа...

У адным і тым-жа памяшканьні была зверху сына-
гога, а знізу крамы...

* * *

Родныя малюнкi прыроды выклікалі ў Элі—дзяк-
вашняга чырвонаармейца, былога хэдарніка—успа-
міны дзіцячых гадоў.

Чырвонаармеец пайшоў шпарчэй, дабраўся да ель-
нічка, увайшоў у пахучы цень, зняў боты і лёг пад
знаёмымі елкамі. Здалёку ў раўніне, каля рачулки,
купаўся ў зеляніве колектыў «Рэйтэ Фон»²⁾. Белыя
каменныя будынкі стаялі з левага боку і служылі як-
бы брамай у вялізны сад. З правага боку былі раскі-
даны па дзядзінцу драўляныя хаткі. Яны цягнуліся

¹⁾ Парнось—заробкі.

²⁾ Рэйтэ Фон—Чырвенны Ёзыг.

аж да гумна, да доўгіх лізкіх абораў з чырвонымі цаглянымі слупамі. Вызначалася таксама цагляная **этайня**, падобная стылем будовы да старажытнага хору.

Яшчэ ў гады маленства Эля любаваўся гэтым маёнткам і лічыў яго раем на зямлі. А калі ў хэдары рэбэ часамі гаварыў пра рай, дык у ўяўленьні Элі заўсёды маляваўся гэты былы маёнтак пана Чаховіча, цяперашні колгас «Рэйтэ Фон». Эля ўсьміхнуўся: маёнтак тады быў раем для пана, а пеклам для панскіх батракоў.

* * *

У тыя гады, калі панскі маёнтак быў раем, Эля «еў дні».

Было ў яго сем гаспадароў, якія кармілі яго па чарзе, па адным дні на тыдзень. Ён іх называў ня звычайнымі іхнымі імёнамі, а паводле дзён тыдню:

Хаім крамнік—Нядзеля.

Шмуїл разьнік—Панядзелак.

Моўша анучнік—Аўторак.

Ёйсаф гарбар—Чацьвер.

Шмэрл гарбар—Чацьвер.

Янкель сьвечнік—Пятніца.

Зорах кантар—Субота.

Гэтыя сем гаспадароў яго кармілі. Калі ў дзяцей багатых бацькоў дні тыдню плылі, нібы струмень рэчкі, і нічым адзін ад аднаго не адрозніваліся, у Элі яны былі напоўненыя, нібы шклянныя бочачкі.

багатакаляровым зместам. Кожны новы дзень ма-
раджаўся перад Эляй у выглядзе сымboleю аднаго з
Эліных гаспадароў-хлебадаўцаў:

Дзень з рыжай, чорнай або сівай барадою.

Дзень з шведкім шылам у руках.

Дзень з канторскімі шабасовымі сьпевамі.

Дзень сабачы галодны, хоць ты зубамі ляпай.

Дзень напалову галодны.

Кожны дзень меў шмат багатых адзнакаў. Было
і сем гаспадынь. Кожная па свайму карміла. Кожная
загадвала «пакуль што» то дровы прынесці, то вядро
з памыямі вынесці на двор, то малога дзіцёнка па-
кальхаць.

Гознастайныя абавязкі выконваў Эля ў кожны
дзень...

Эля ведаў, калі заходзіць есьці. Ураніцу, калі яшчэ
з коміна гаспадара віўся дымок, ён не заходзіў,
бо ў печы яшчэ ня выпалена, і яда не гатова... Ён
толькі нюхаў паветра каля хаты, каб паводле паху
пазнаць, што рыхтуецца на яду. Так наострыў свой
нюх, што ня горш сабакі ведаў усе пералівы пахаў...

Дні былі для хлопчыка строгімі, жорсткімі гаспа-
дарамі:

Нядзеля была скупая і пагардлівая.

Панядзелак вымагаў, каб Эля доўга маліўся перад
ядой і пасля яды.

Аўторак утаварваў Элю кідаць хэдар і езьдзіць з
ім па вёсках апуцы зьбіраць.

Серада падсоўвала Элю лепшыя кавалкі і нічога не
вымагала.

Чацьвер экзаменаваў кожны раз, ці ведае Эля, волькі рабых, белых і чорных авечак было ў біблійнага Якава. Хто каго больш абманваў: ці Лован Якава, калі даў яму за жонку замест прыгожай Рахілі брыдкую Лэю, ці Якаў Лована, калі ладзіў хітрыкі ў супольных стадах.

Пятніца выдавала Элю заўсёды скрынку са сьвечкамі, каб разносіць гаспадыням на шабас.

Субота прымушвала Элю сьпяваць разам з ёю пры стала шабасовыя песні.

А начаваў Эля за плату ад кагалу ¹⁾ у шындэра ²⁾ Залмана на шырокім тапчане пры стала. Больш за ўсіх іншых гаспадароў Эля баяўся Залмана—гаспадара ўсіх яго начэй. Залман працаваў у местачковай разьніцы, здымаў скуры з зарэзаных жывёлін, сьвежаваў іх, кашэраваў—з пярэдняй «кашэрнай» часьці тулава выпягваў жылы паводле талмудычнай анатоміі. Заўсёды вечарам Залман прыходзіў з разьніцы запэцканы ў кроў, з вострым нажом у кішэні.

Ледзь ня кожную ноч Эля сьпіў адзін і той самы сон: Залман увесь у крыві, з выпучанымі шэрымі вачыма, з рыжай барадою, якая заўсёды выглядае крывавай, падыходзіць да Элі і хоча яго зарэзаць...

Але затое была ў Залмана адна ўдеха ў хаце—рабая каза з барадою, падобнай да барады гаспадара. Часам, у вольныя ад хэдару хвіліны, Эля вадзіў

¹⁾ Кагал—іўрэйская абшчына.

²⁾ Шындэр—секуралуп.

казу на влрвачцы на пашу, пасьвіў яе на выгане каля лазні.

Эля песьціў казу, бо яна была адзіным на сьведзе стварэньнем, перад якім ён адчуваў сябе вінаватым: часта галодныя дні ён узнагараджаў сытымі начамі—краў скарынкі хлеба, якія моклі ў спецыяльнай пасудзіне казе на вячэру. Эля дзяліў з ёю гэту вячэру...

Бывала рабая каза паставіць на яго пару ледзь не чалавечых вачэй, з дакорам на яго зірне, як яму здавалася, і Эля адварачваўся ад яе—сумленьне мучыла.

Але з усіх гаспадароў і гаспадынь яго дзён, каза была самай лепшай гаспадыняй Элі...

Хэдар быў якраз супроць рыначнай плошчы, недалёка ад касьдэлу. У рыначныя дні Эля пілына ўзіраўся ў вакно і часта выдаваў пры гэтым крыкі радасьці або роспачы.

У рыначныя дні ўсе гаспадыні Элі выходзілі на рынак з кошыкамі ў руках купляць у сялян яйкі і куры. Выходзіла на рынак і яго галоўная гаспадыня-карміцелька Залманава каза. Яна была, праўда, бяз кошыка і бяз грошай, але затое сьмелая. За гэта Эля і любіў яе. Да сялянскіх вазоў яна падыходзіла як гаспадыня. Ледзь толькі селянін разьзявіць рот і пачне варон страляць—каза скок на воз, схопіць жмутак сена і наўцекі.

Эля, бачачы гэта праз вакно, шчыра радаваўся. А калі каза каштавала сялянскай пугі, ён сумаваў, бедаваў, войкаў, нібы яго самога б'юць. Эля добра ведаў гэты смак. Ён разумеў, што сялянская пуга дае такую-ж самую прыемнасць, як рэмэнь рэба...

* * *

Каля таго месца, дзе Эля даўней каштаваў шабасовыя суніцы, быў цяпер вялізны мурашнік. Жвавыя мурашкі клапаціліся вакол, цягалі хвойныя голкі, мітусіліся туды і сюды па старых карчох. Сьпявалі птушкі. Чырвонаармеец зьняў з сябе гімнасьцёрку.

... Як прыемна ў халадку!

* * *

... Плылі дні.

У вачох Элі пярэсьцілі барадатыя Хаімы, Шмуйлы. Моты і Зорахі ў высабленьні гэтых дзён. Дні складаліся ў месяцы, гады нібы тонкія лісты бібліі ў тоўстыя кнігі.

Эля падростаў.

Сам не прыкмячаў, як расьце. Толькі раз у хэдары аглядзеўся, што той самы стол, да якога ён шмат дзён таму назад даставаў барадою, цяпер яму, Элю, толькі да грудзей.

— Эля ўжо вялікі. Яму чатырнаццаць год...

Ён-бы можа сам і не даведаўся, што вялікі, але аб гэтым кагал напамніў. Пасьля такой адзінай веды аб сваёй «вельчыні», якую Эля вынес з хэдару, ён перастаў «есьці дні» і вучыцца ў рэбэ.

— Што-ж рабіць?

Яму аб гэтым дапамог падумаць яго ночны гаспадар Залман, якога Эля раней вельмі баяўся. Залман аказаўся зусім ня страшным чалавекам.

— Годзе табе, Эля,—сказаў Залман,—красьці скарынкі хлеба ў казы. Цяпер падышла яе чарга— ў цябе скарынкі красьці. Любіў, братку мой, катацца—палюбі цяпер і катаць.

Залман жартаваў, а Эля ня ведаў, куды ён цэліць. Нарэшце забраў яго Залман з сабою ў разьніцу. Пасьля хэдару пачалося новае навучаньне.

І дні ахварбаваліся ў іншыя колеры.

Эля вызваліўся ад сваіх сямі гаспадароў тыдню, і яны вызваліліся ад яго. Ён карміўся за плату ў Залмана шындэра. Праўда, яшчэ мелі над ім уладу багатыя мясьнікі Гнілаўкі, на якіх ён працаваў, але ён адчуваў сябе шмат лепш, чым раней—сам зарабляў... Цэлымі днямі працаваў у разьніцы. Дні яго самастойнай працы былі прасьвідраваны рыканьнем-плачам кароў, жаласьлівым меканьнем авечак, пад вострым нажом разьніка. Да тых дзён былі прышыты, нібы пэрлямуравыя гузікі да белата халата хасыдэкага рэба, шклянныя мутныя вочы зарэзаных жывёлін... Тыя дні пахлі крывёю і густым пахам выпяпнутых вантроб з тулава жывёл. Дні аддавалі агідным маліцьвенным шэптам рытуальніка разьніка, які над спалоханымі вачыма жывёлы трымаў бліскучы сталёвы халэф¹⁾ і набожна дзякаваў бога за «кошэр».

Эля сьвежаваў тавяду. Добры чалавек быў Залман: шчыра і бескарысна вучыў.

У тыя дні каля разьніцы па мяккай і тлустай ад крыві зямлі брылі сабакі цэлымі ганьнямі. Ём вы-

¹⁾ Халэф—нож разьніка.

кідвалі выбракаванья, непатрэбныя кавалачкі мяса. Сабакі часта грызьліся між сабою за смачныя кавалкі. Ём прыходзілася самім дзяліць ежу на порцы. Між імі былі тлустыя і тоўстыя, былі і такія худыя, што ледзь ногі валаклі. Успамінаючы свой голад, Эля стараўся, каб кавалкі мяса пападаліся галодным сабакам. Ён адчуваў сябе ў адноснах да іх гаспадаром ня толькі аднаго дня і тыдня, а ўсяго жыццця...

Па сабачых вачох, якія назіралі за ім і за дабром у яго руках, ён адчуваў іхнюю нецярплівасьць, зайздасьць адных да адных, боязьнь, каб каму аднаму не папаўся лепшы кавалак. Адно Эля ня любіў—іхняе ўдзячнае скавытаньне.

Эля кідаў ім мяса і часта пры гэтым гаварыў:

— Вось вам! Малецца богу і вывучайце тору ў хэдары. За гэта вас прымуць у кагал і будзеце побач з рабінам у сынагозе сядзець... Толькі суніц у шабас не чапайце!

Мясьнікі рагаталі:

— Ах ты, Эля, шэйгец шэйгецам! Якія паскудныя гутаркі разводзіш. Гэта-ж няхай хто з местачковых балэбатым¹⁾ пачуе тваю таворку, дык з разьніцы прагоняць і мяса за траф палічаць.

Сабакі і на местачковых вуліцах бегалі за Эляй. фарсілі хвастамі і адданымі, шчырымі вачыма паглядалі на яго... Тады за ім і сабакамі зьбягаліся падшывальцы-хлопцы. Яны сьвісталі, гікалі і пачыналі каменяямі кідаць у сабак. Эля крычаў на хлапчукоў,

¹⁾ Балэбатым—паважаныя гаспадары.

адганяў іх, а калі яны ня слухаліся, яму прыке-
дзілася браць каго-небудзь з іх за вуха... Хланчуні
адскаквалі ў бок і крычалі на розныя галасы:

— Сабачы дзядзька! Сабачы бацька! Ацю! Ацю!

Калі-ні-калі былы рэбэ сустракаў яго на вуліцы.
Рэбэ спыняў яго кожны раз:

— Файнэр порэц! Файнэр порэц!

— Ну?—пытаўся Эля.

— Чаму ніколі цябе ў сынагозе ня бачу?

— Мая набожнасьць асталася на вашым шырокім
зэдліку...

— Шэйгец! Я хацеў з цябе чалавека зрабіць!

— Няхай ваша дзяга інных чалавечыць...

— Не забывайся, Эля, што мясьнік павінен так-
сама быць набожным, а то яшчэ трэфным мясам бу-
дзеш нас карміць.

Эля таварыў у адказ свайму былому рэбэ моцную
лаянку, якую часта чуў у разьніцы.

Пляваўся рэбэ. Пляваўся і Эля.

Больш за ўсіх Эля ненавідзеў свайго былога рэбэ.

З сваімі ранейшымі хлебадаўдамі рознымі пядзе-
лямі, панядзелкамі і іншымі, апроча разьніка, Эля
рэдка сустракаўся. Ня было ў яго да іх ніякай удзяч-
насьці. Ён добра разумеў, што яны кармілі не яго.
Элю, а «святую тору»¹⁾, якую ён вылучаў. Яны ня
дзеля дабраты сваёй падкідвалі яму рэшткі яды,
а дзеля свайго ўласнага гонару.

¹⁾ Тора—ляцікініжка Майсея.

Эля зыненавідзеў і тору, і бога, і «дабрагу» багатых людзей. Апрача сваёй працы ў разьніцы, ён ніякай сувязі ня меў з усімі гэтымі. Ён гачаў хадзіць на вечарынкi ў бліжэйшыя вёскі. Тамтэйшыя хлопцы і дзяўчаты называлі яго: «Наш Гэйля». Там ён адчуваў сябе больш вольным. Ня было розьніцы паміж перадам і задам у тулаве жывёлы — ня было кошару і трафу. Там хлопцы і дзяўчаты разам тулялі, а ў мястэчку гэта не дазвалялася.

* * *

Пякло сонца. У празрыстым паветры, зычным ад жаўранкаў, адчувалася млявасьць гарачага дня. Чырвонаармейцу надакучыла ляжаць. Ня прывык дачнічаць. Што ён тут будзе рабіць? Хіба папрацаваць у местачковым клубе? Там вечарамі з усіх самажужных арцеляў людзі зьбіраюцца. Можна яшчэ займацца з комсамольцамі па ваенізацыі. А можа падацца ў «Рэйтэ Фон»?

Ён атрос з босых ног некалькі мурашак і перасеў на іншае месца.

... Эх прастор!

* * *

Адна, прывычка засталася ў Элі: мераць час не паводле гадоў, а паводле дзён. Яны мільгалі ў яго ўяўленьні доўгімі істужкамі, або тоўстымі скруткамі: дні розных пор году.

У часе вайны Эля яшчэ толькі вучыўся ў шындэра. Навучыўся здымаць скуры з жывёлы так лёгка, нібы рэбэ халаміду з плеч у гарачы, летні дзень. Жывёліна яшчэ не пасьпявала астынуць, як ужо бяз скуры. голая, нібы чалавек без кашулі... Часам яшчэ жылы дрыжэлі на голым целе гавяды. Білася жылка, трапталася, як жывая... Другая ступень навукі ў Элі была—вымаць вантробы, з тулава адрэзваць галовы. ногі і расьсякаць тулава на патрэбныя часткі. Трэцяя ступень—выймаць «трэфныя» жылы з пярэдняй часткі тулава. Вышэйшая ступень—разьдзел мяса на кавалкі і кавалачкі.

У мясных крамах, дзе ён часта бываў, ён бачыў людзей з жаласьлівымі вачыма галодных сабак. Людзі былі тут падзелены на некалькі груп паводле ўжываната імі на яду мяса. Розных выглядаў гаспадыні прыходзілі ў мясныя крамы: тоўстыя, адкормленыя, добра апранутыя і—худыя, абарваныя. Першыя з пагардай паглядалі вакол сябе, апошнія былі жаласьлівыя, нібы ласкі чакалі.

Мясніцкая анатоміка жывёлы дзяліла людзей на рангі: самыя багатыя гаспадыні куплялі грудзінку, шмалец і іншыя лепшыя кавалкі; сярэдняга рангу бралі мяса з рэбрамі; трохі ніжэйшыя куплялі галаву; яшчэ на ступень ніжэй—лёгкая, селязёнку, ногі і іншыя драбязгі.

У абыходлівасьці гаспадара да сваіх кліентаў таксама адчувалася анатоміка бойні. У той час, калі спажаўды лепшых кавалнаў самі выбіралі, спажаў-

чы горшых кавалкаў не адважваліся гэты рабіць
Першыя таргаваліся, апошнія маўчалі, бо чакалі
ласкі, каб гаспадар даў ім мяса напавер.

* * *

На небе ніводнай хмурынкі. Блізка ад ельнічка—
літавыя прысады, якія вядуць у «Рэйтэ Фон».
Тарахцяць калёсы. Калёсы—адна з першабытных
машын, прыдуманых чалавекам. У сваім уяўленьні
чырвонаармеец бачыць паступовы пераход ад гэтых
калёс да чыгункі, да аўтамабіля, да самалёта. Ён ня-
даўна чытаў аб гэтым цікавую кнігу.

Спачатку ціхія гукі калёс растуць, мацнеюць, да-
ходзяць да найвышэйшага пункту і зноў пачынаюць
павольна слабець. З неабсяжных сонечных далячць
дашлылі гэтыя гукі да сляху чырвонаарцейца і зноў
адшлылі.

У самым вышэйшым пункце нявідочнай дугі гукаў
чуваць былі гутаркі і сьмех.

... А як тут хораша...

* * *

Плылі дні.

Нібы хто помесьціцца ўздумаў за зьдзекі рэбэ над
Эліяй. Рэбэ два разы лупцавалі акурат так, як ён ра-
ной у хэдары катаваў Элю: на зэдліку па годай
сьціне... Першы раз—царскія казакі ў 1915 годзе,
другі раз—дегіёнэры пры белапольскай окупацыі.

Казакі білі за тое, што ён «жыд» і «нямецкі шпіён». легіёнэры—за тое, што «жыдэк» і «бальшавіцкі шпік» і сын у яго комуніст.

Эля тады з гэтай «помсты» не радаваўся. Рэбэ, ня глядзячы на сваю талмудычную навуку, ня глядзячы на тое, што селу цемру сярод вучняў, быў бедны чалавек. Гэта зусім ня тое, што багаты местачковы рабін, якога ніхто ня біў. Ні разу Эля не падумаў аб тым, што такім-жа чынам, як рэбэ з яго хацеў «зрабіць чалавека», рэбэ таксама чалавечлілі, убівалі яму тору праз голую сьпіну і казакі і белапалыкі...

Не аднаго рэбэ выводзілі ў людзі: білі многіх з местачковай беднаты, багатыя адкушліваліся.

Потым, як гаварылі местачкоўцы, рэбэ зьмяніў свой звычайны спосаб «чалавечанья» хэдарнікаў: і дзяга і зэдлік вышлі з яго рэпэртуару. Ён цягаў вучняў за вушы, шчыптаў за шчокі і трукаў кулакамі ў плечы. Рэбэ так гаварыў:

— Ідэн¹⁾ павінны адрозьнівацца ад гоім²⁾.

Калі гоім патрабуюць зэдлік і бізун, дык я ад гэтага адмаўляюся...

Рэбэ выконваў сваё ўрачыстае абяцаньне.

Тады-ж пры пры белапольскай окупацыі, Эля пакаштаваў ад легіёнэраў смак ранейшага хэдару. Пасьля гэтага ён уцёк у лес да вясковых хлопцаў, з якімі раней гуляў на вечарынках. Адтуль пашоў олімнаццацігадовым хлопцам у Чырвоную армію. Чаэта пасьля гэтага Эля жартаваў, што праходзіць

¹⁾ Ідэн—яўрэй.

²⁾ Гоім—не яўрэй.

новы, чырвоны хэдэр—у вайскавай школе, дзе ён сапраўды пачаў адчуваць сябе чалавекам.

Дні складаліся ў месяцы, у гады. За ўвесь час Эля ні разу ня быў у мястэчку. І вось захацелася пабачыць «родныя» мясьціны... Хоць сваякоў у мястэчку ня меў, а паехаў сюды на цэлы месяц. З Менску ехаў аўтобусам па старым кацярынінскім шляху. Старадаўнія бярозавыя прысады глядзелі на яго як на старога знаёмага. Кожны куток выклікаў у памяці абразкі мінулага, ня гледзячы на тое, што старыя мясьціны былі ашрануты ў новае.

Вось у прыдарожнай вёсцы, у вялікім доме, дзе раней жыў вураднік, цяпер савецкая школа. У маёнтку пана Тукайлы—саўгас. Пры дарозе каля дваццаці жанчын полюць вялізны агарод. А далей, у хвойніку, над жоўтым пяшччаным абрывам, раскінуты белыя палаткі піонерскага лягера. Блішчыць на сонцы чырвоны сьцяг. Воддаль сінеюць дымкі з піонерскай палатной кухні. У 1921 годзе, як яму пісаў адзін з месцавых таварышоў, на гэтым самым месцы бандыты нападзілі на падарожных.

Эля прыехаў у мястэчка ў аўторак пасля паўдня. Яго сустрэў сьвяточны настрой. Калі ён запытаўся, чаму так многа народу туляе на вуліцах, яму адказалі, што сягоньня ў мястэчку адпачываюць рамесніцкія арцелі.

Яго ў вопратцы чырвонаармейца ніхто не пазнаў. Гэта яго ўзрадавала: можна будзе хоць некалькі гадаў без тлумачэньняў, у адзіноце прыглядацца да мястэчка.

З чамаданчыкам у руках Эля пайшоў, шукаць пры-
пынку. На адным з ганкаў, побач з дрэмлючай та-
зою, сядзіць кабета. Яе твару ён ня бачыць, бо хустка
насунута на вочы. Ён запытаўся:

— Дзе тут ваезны дом?

Кабета адсунула ад вачэй хустку, якой затулялася
ад сонца, і адказала:

— А вунь у Шмэркіна насупраць сынагогі.

— У старой карчме?

— Калі ведаеце, дык чаго пытаеце?

Жанчына з падазронасьцю пракалола яго шпіль-
камі вачэй...

Эля хутка адвярнуўся, каб яна яго не пазнала,
і пайшоў сьпешным крокам.

— Ледзь ня выдаў сябе. Гэта-ж гаспадыня аднаго
з маіх былых «дзён»—шабас, жонка кантара, мая ша-
басовая каралева...

Злосная была гэта каралева. Эля даўней яе вельмі
баяўся. Кожны раз, калі яна яму падсоўвала яду, яна
коратка і строга гаварыла:

— На!

Гэтае «на!» было пачаткам незакончага ськазу:
«На! давіся, дармаед!»

І Эля давіўся—яда ў горла ня лезла...

Ён цяпер не загаварваў да энаёмых, якіх сустракаў
на вуліцы. Усе паглядалі на яго, мерылі вачыма з ног
да галавы і не пазнавалі ў вайскавай вопратцы бы-
лога шынцэра і шэйгца.

І прыемна яму. Як-бы на яго галаве казачыя шпалка-нявідзімка: ён усіх бачыць, а яго ніхто ўгледзець ня можа.

Элю гэта вельмі забавіла.

... Ці не анучнік Мота?

Ледзь ня ў голас сказаў гэтак запытаньне сівай барадзе, якая сунулася на яго, наступала сьмела і трозна.

... Так. Ён самы. Мой стары Аўторак. Якраз і сягонья аўторак. Ён павінен мяне ў гэты дзень карміць... Скажаць яму «гут-морген¹⁾», ці не?

І Эля зарагатаў нястрыманым тучным сьмехам. Людзі пачалі на яго азірацца і ціскаць плячыма.

— Мэшугенэ кок²⁾,—пачуў Эля за плячыма голас анучніка Моты.

А вось насустрач ідзе стары разьнік, сумны з апущынай галавою. У сваёй доўгай халаміцкае, увесь сагнуты, разьнік нагадвае сымбалічную фігуру застылых стагодзьдзяў. Разьнік, рэб Шмуіл, зірнуў на Элю чорнымі выпуклымі вачыма, зірнуў зьнізу ўверх, як-бы мерыўся кінуць на яго каменнем.

У імгненні вачэй рэб Шмуіла Эля ўгледзеў бледныя аганькі нянавісьці і распачы. Калісьці ў разьніцы Эля вельмі асьцерагаўся строгіх разьніковых вачэй. У рангавых адносінах да разьніка Эля тады быў простым салдатам, а рэб Шмуіл—генэралам. Рэб Шмуіл у звычайныя не шабасовыя дні цымус і кугель еў...

¹⁾ Гут морген—дзень добры.

²⁾ Мэшугенэ кок—шалёная галава.

Вельмі часта Эля на разьніцы любавайўся, як раб Шмуіл вострыць бліскучы халэф, як водзіць пазуром на вайстрыні, ці няма пчарбінкі. Спрытны быў раб Шмуіл—правядзе халэфам па горле жывёлы туды і сюды і—гатова!

Раб Шмуіл,—хацеў цяпер Эля запытацца,—ці памятаеце мяне?

Стрымаўся.

А вось знаёмы чарапічны дах сынагогі, а побач старая вялізная карчма Шмэркіна. Яна стаіць на рагу дзвюх вуліц і мае аж тры ганкі. Калісьці хлапчуком Эля часта тут бываў. Адна стадола пры карчме займае плошчу на цэлы агарод. Пры карчме і крама была даўней. Цяпер вісіць тут шылда мясной крамы Цэрабкопу. А вось яшчэ шылда: рамесьніцкі кліоб. Адзін толькі ганак бяз шылды. Сюды Эля накіраваўся з чамаданчыкам у руках. Яго сустрэла кабета сярэдніх год. Эля адразу пазнаў яе.

— Вы гаспадыня?

— Я. А што?—ўстрывожана запыталася яна, аглядаючы яго вайсковую вопратку.

— Хачу спыніцца ў вас на некалькі дзён, калі дазволіце.

Яго ветлы тон супакоіў жанчыну.

— Чаму не? Можна! пакоік ёсьць.

— А як з ядою?

— Ёсьць сталоўка ў мястэчку, там можна сталавацца. А ў мяне, ведаеце, цяпер з прадуктамі цяжка.

... І Хася мяне не пазнае—падумаў Эля.—Яшчэ дзесяць год таму назад яна была першая красуня ў

мястэчку. Як паліняла за гэты час. Мабыць пацярпелі
ле срэбныя шабасовыя ліхтары...

Эля паставіў чамадан і вышаў на ганак. Усе і зна-
ёмыя—і чужыя. Эля ня рад быў прыдуманаму ім са-
мім маскараду. Трэба было адразу зайсьці ў райком
да таварыша, з якім калі-ні-калі перапісаўся.

Перад ганкам прайшоў з песнямі комсамольскі
атрад. Тут знаёмых Эля ня ўгледзеў, бо дзевяць год та-
му назад цяперашнія комсамольцы былі дзядзьмі. Але
здаецца Элю, што даўно з імі знаём, бо і ён гэтыя са-
мыя песні сьпявае... Комсамольцы вышлі з татарскай
вуліцы. Мабыць муштраваліся на Першамайскім пля-
цы—на паліне ў панскім лесе. Эля памятае гэтае
месца. Яшчэ з першых дзён Кастрычніка яно назы-
ваецца Першамайскім пляцам. У 1905 годзе на пер-
шае мая местачковы «Бунд» наладзіў там сход. Пры-
стаў са зграяй стражнікаў абкружылі лес. Бундаўцы
схаваліся на блізкіх яўрэйскіх могілках. Ёх усіх пера-
лавілі і накіравалі ў павятовы горад. І могілкі заста-
ліся ў памяці з дзядзьячых год. Пятнаццаць год таму на-
зад памёр стары местачковы доктар, які ўсё жыццё
прабыў у мястэчку. Бедных дарма лячыў. Плакала
па ім местачковая беднота, як па родным. Але кагал
ня любіў доктара, бо доктар быў «трафны»: еў ха-
зэр¹⁾, а ў шабас папярсы курыў... І вось за трэф ня-
божчыка-доктара пахавалі не на могілках, а побач
за глыбокім ровам, каб нябожчыкаў не атрафіў...

— Ці ня Эля? Га? Ці ня Эля гэта будзе?

¹⁾ Хазэр—свініна.

Эля ўздрыгануўся ад неспадзеўкі. Перад ім стаў
гэты стары рэбэ.

— Аблупленага пазнаў-бы!—гаварыў рэбэ і трос
Эліну руку.

— Шолэм-алэйхем.

— Алэйхем-шолэм.

Рэбэ—зморшчаны дзядок з вострымі вочкамі.

— А я быў спалохаўся,—гаварыў скорагаворкай
рэбэ,—думаў бог ведае хто. Думаў, вось прыехаў
нехта з новым загадам, каб усім старым бароды і цэй-
сы абразаць. Ажна гэта Эля!

— Рэзаць бароды—работа панскіх легіёнаў.

— Г-м-м-м. А думаш, твае бальшавікі лепшыя?

— Пры маіх бальшавікох усё-ж такі адрасла ваша
барада. Помніце, як паны яе шабелькай падсеклі?

— Барада? Глупства барада! эт! Як лепш будзе,
запытаюся ў цябе, ці без барады, ці бяз хлеба? Хэ-
дару я ўжо ня маю, а дзеці гоямі парабіліся ў бальша-
віцкіх школах.

— Трэба іншага заробку шукаць.

— А што мне рабіць на старасьці—у пастухі

— І гэта ня кепска. Якраз для вас работа. Дзягу
на пугу зьменіце.

Рэбэ выставіў на яго злосныя вочкі і засьпяваў на
талмудычны лад:

— А-я-яй! шэйгец ты! якім быў, такім і ёсьць.
Мала я цябе даўней лупцаваў.

Эля ў адказ шчыра і гучна зарагатаў.

Калі рэбэ супакоіўся ад злосьці, дык пачаў лагод-
ным голасам распывацца.

— Што-ж з гэтага ўсяго будзе? Гэта-ж цалы пераварот...

— Вядома, пераварот...

— А-я-йй...—дзівіўся рэбэ.—Калісьці я ў тутэйшых соцыялістаў пытаўся: навошта вам ўся гэта штука? ня скінеце вы цара! Навошта вам па турмах мучыцца? Дык яны мне палцаў у зубы не кладуць, а кажудь: «калі мы лепшага не дакачаемся, дык нашы ўнукі і праўнукі дачакаюцца». Сьмех мяне браў—шэйгецы васемнаццацігадовыя гавораць аб унуках і праўнуках! Чулі? А-я-йй! Дык я ім гэта: Эт! навошта вам думаць пра ўнукаў і праўнукаў. Думайце хаця-б аб вашых будучых сынох, каб у хэдары навучыліся па вас кадэш¹⁾ казаць. А вось цяпер, калі нават бацькі дакачаліся перавароту, дык мой бэнок²⁾, як памру, ня будзе па мне кадэш казаць. Эт! Дык навошта мне такога перавароту? Эт!

Эля ў другі раз зарагатаў.

Праз некалькі хвілін ужо ўсё мястэчка ведала, што былы шындэр Эля прыехаў комісарам. Прыбегла шмат народу—і знаёмых і незнаёмых. Ня было толькі Залмана шындэра, якога вельмі пабачыць хацеў.

* * *

Гэта было ўчора. Сягоньня Эля сядзеў на пагорку. Вось пачуў гукі пастуховай трубы. Ён падняўся і пайшоў у той бок, адкуль плылі гэтыя гукі. Боты

¹⁾ Кадэш—малітва аб нябожчыках.

²⁾ Бэнок—сыноч.

і гімнасьцёрку трымаў у руках. Ён угледзеў стада шя
вельмі далёка за жытнім полем каля балоцістага бя-
рэзьніка.

Чырвонаармеец падышоў блізка да стада. На ша-
валеным пні сядзеў пастух і зьбіваў босымі закарэ-
лымі нагамі мухаморы. Рэдкія і тонкія бярозкі пахлі
вільгацьцю. І была прыемна гэта вільгаць у гарачы-
ню. Пастух сядзеў сьціною да чырвонаармейца, вод-
даль ляжала не бяроставая труба, а бляшаная, бліску-
чая. Яна нагадвала сабою фабрычны музычны інстру-
мант. Нязвычайна была і вопратка пастуха: нязрэб-
ная сьвіта, а шэрая партовая халадайка і чорныя на-
гавіцы. Вось як бы пастух апрануўся пад местач-
коўца. Шапка пастуха ляжала на пні, а ён нібы на-
ўмысьне, пёк на сонцы, як бульбіну, голую галаву.
Праз рэдкія белыя валасы сьвяцілася ружовая паты-
ліца. Стары па-хлалцоўску, зьбіўшы нагою апошні
мухамор, пачаў ўглядацца ў бок рэчкі, куды ляжыла,
павольна пабрыла рабая карова. Усё стада стаяла ў
цяні каля бярэзьніку.

Стары спрытна ўскочыў з пня і крыкнуў:

— Рабая! Раба-а-ая!!

Карова паслухмяна спынілася.

Нешта знаёмае пачуў чырвонаармеец ў голасе па-
стуха.

... Ня можа быць...

... Голас Залмана шындэра...

Стары адварнуўся да яго тварам.

... Ён...

— Дзень добры!

— Дзень добры!

— Э ля?

— З алман?

«Настаўнік» з «вучнем» абняліся.

— Так бы не пазнаў, але па голасе,—апраўдваўся Залман.

— І я па голасе. Чыё-ж гэта стада?

— Як чыё? наша!

— З «Рэйтэ Фон»?

— А га.

— А вы пастухом?

— Гэта-ж мая спецыяльнасьць каля скаціны. Тут і дзіва няма. У разьніцы я з іх скуры лупіў, а вась тут, у «Рэйтэ Фон», пільную іхныя скуры, пешчу іх летам на полі, а зімою ў хлеве. Слаўныя жывёліны, люблю каля іх хадзі...

Залман добрымі вачыма зірнуў на стада.

— А вась я сягонья сустрэў ў Гнілаўцы майго старога рабэ,—сказаў Эля—дык раіў яму пасьвіць свіней.

— У «Рэйтэ Фон» мы-бы яго ня ўзялі. Ён набожны.

Яны селі на пні.

Эля прыглядаўся да пастуха. За дзевяць гадоў Залман вельмі пастарэў. Твар яго быў жоўты і ўвесь у дробных зморшчынах. Надзвычайная лагоднасьць і супакойнасьць сьвяціліся з яго вачэй.

— А як старая Голда маецца?—запытаўся Эля.

— Памерла тры гады таму назад. Якраз у той год, калі мы ўступілі ў «Рэйтэ Фон».—Залман уздых-

нуў.—Ёй мабыць лепей, што памёрла, бо не магла
звыкнуцца. Плакала тады перад пасхай цэлы ты-
дзень, і я прымушан быў купіць ёй мацы на сьвята.
Здаецца добра? Га? Дык жа-ж не! новая бяда: чаму
гэта я ў пасху хлеб ем. Новыя сьлёзы. А калі ў мяне
на цвёрдую мацу зубоў няма? гэта ёй усё роўна!
А тут у Рэйтэ Фон» яшчэ сьвіньні гадуюцца, дык
мая Голда глядзець на іх не магла. Глядзіць, ды
шэпча нешта, глядзіць, ды мармоча, глядзіць, ды
плача. Глядзіць, ды адварочваецца... Цяжка было
старой. Яна, кажа, да коз прывыкла, а не да сьвіней.
Шмат бяды было мне з ёю. Едзем назад у мястэчка,
дый годзе!—прасіла яна, туркала вечна над вухам.
А сьвіньні! Каб ты, Эля, бачыў, якія ў нас сьвіньні!—
яршыцкія яны тут называюцца—файныя, вялізныя!
Я жонцы сваёй і кажу: гэта-ж, каб даўней наш пастух
Якаў, аб якім у хумэш¹⁾ так многа напісана, даве-
даўся, што сьвіней выгадней гадаваць, чымся авечак,
дык ён кінуў-бы авечак і завёў-бы сьвіней. Тады, на-
пэўна, трэфнымі былі-б авечкі, а сьвіньні—кашэр-
нымі... Не перакручвай хумэш, гой ты!—крычала
Голда. Яшчэ ёй не спадабалася, што я пастухом стаў.
На гэта я... Эля перапыніў Залмана:

— І што тады Голда?

— Ну, і ўзяла ды памёрла! І ёй лягчэй і мне ляг...
Рабая! Рабая!

Залман з доўгай путай ў руках пабег за рабой ка-
ровай.

¹⁾ Хумэш—пяцініжка Майсея.

— Вось як бы ўсё жыццё пастухом быў, падумаў
Эля,—малайчына стары!

Залман хутка прыгнаў карову.

— А ведаеш, Эля, дай-што-небудзь перакусім. У мяне тое-сёе ёсць у торбе. Вось яна вісіць.

Стары зняў з дрэва торбу. Выняў хлеба, сыра і нешта абгорнутае ў белую анучку. Пры гэтым яго вочы хітра засьвяціліся, сталі «зладзейскімі». Залман па-тэатральнаму цырамонна раскручваў анучку. З-пад яе паказаўся кавалак белага сала.

— Вось і яршыцкае сала! Кожны дзень даюць мне—пастуху... Цэлы месяц вучыўся сала есці... Грэху я не баяўся, але нейк бяспрывычна было... Цяпер—ого! толькі давай!

Залман з Элай узяліся за сала.

Пры гэтым Залман бесьперапынку гаварыў:

— Вось прыдзеш да нас у «Рэйтэ Фон» і пабачыш, як жывем! Я ў белым палацы выбраў сабе пакоіж, якраз супроць дуба і бярозы, што ля танку растуць. Ведаеш, чаму там пасаджаны дуб і бяроза?

— Не.

Дык раскажу. Гэта як малады пан Чаховіч, гаспадар былога маёнтку ажаніўся, дык у дзень вяселья былі пасаджаны гэтыя дрэвы. Дуб—для пана, бяроза—для пані. Гэта, каб іхнае шчасце расло, як дуб і бяроза. Паны потым уцяклі разам з легіёнамі. Кожнае раньне цяпер, як прагнуся, як гляну праз вакно на дуб і бярозу, дык люблюся. Ледзь драбнюткі ветрык, дык аб гэтым мне дуб і бяроза кажудь. Калі мая Голда яшчэ жыла, дык я пацяшаў яе гэтымі дрэ-

вамi. Ці расьлі каля нашых дэвярэй у мястэчку гэтка прыгожыя дрэвы?—пытаўся я ў жонкі.—Дуб—гэта я, Залман, а бяроза—ты, Голда! І, паверыш, стара Голда сьмяялася тады. Эх, няхай-бы яна жыла..

Стары Залман уздыхнуў.

— Гедасш, Эля, аставайся на час адпачынку ў нас, у «Рэйтэ Фон». Пабачыш, як мы тут жывем.

І зноў радасьць засьвяцілася ў выблеклых вачох старога Залмана.

НЯЗВЫЧАЙНЫЯ ГІСТОРЫІ

ЧОРНАЯ БАРАДА

... А ў дзень ковання жалезам полазы дарогу глядзуюць.

Звіняць санкі на шкляных рэйках ружова-сонечнага сьнегу, шліфуюцца, плывуць у іскравую белую далечыню. Коні пярыны сьнегавых пер'яў растрасаюць, кідаюць бедныя воблачкі ў санкі, у твар, у вочы.

... Наперад!

Абапал дарогі—канавы. Улетку спусьцілі сюды з забалочаных лугоў глыбокія рудаўкі. А мароз тоўстую кару ільду вырасьціў на канавах. І ўдзень дзеці доўгія мілі мераюць туды і сюды па лёдзе, сьлізгаюцца на дрыўляных канькох-самаробках. Зычныя таласы—вясёласьць і імкненьне. У вачох—аганькі, блакітныя, зялёныя, чорныя. Снопы іскраў на чырнанапшчокім марозе.

... Гэ-э-эй!

* * *

Цяпер ноч дрэмле каля сьцен на пухкіх сівых аўчынах. А вецер—лютаўскі, асрыбраны—ня сьпіць, зачосвае заімшэлыя стрэхі. Драпяне салому, заша-

стае ў мяжкіх лапцёх па сялянскім даху і крыкне ў застылае поле—у адзіноту марозьлівай шэрані. Забomкае вецер асьвірам па студні і паймчыцца.

... Дзе ён? Дзе ён?

Мігацяцца вакенцы. Палоскі сьвятла цягнуцца ад вачэй ратайскіх хатак на вясковую вуліцу. У ружо-васьці сынегу адцяняюцца адціскі конскіх падкоў і пячаткі жывёлін.

Ня сыпіць Сымон Кандавы. Пасьля сходу сон не бярэ.

... Як яно будзе? Што яно будзе?

Трывожнымі вачыма ён упёрся ў аганёк лампы—і думае, думае:

Шмат ворагаў у ваколіцы, у гэтай-жа вёсцы...

Удзень, перад тым, як пайсьці на сход, ён пага-ліўся адломкам касы, адвостраным у каваля на та-чыле. Галіўся і парэзаў твар. Яшчэ цяпер ня можа кроў стрымаць. Ён рваў газету і прыкладваў да пара-неньх мест кавалкі паперы. Людзі жартавалі з яго. А болей за ўсіх краснабой Грыгор з хутару.

— Глядзеце, суседзі,—гаварыў Грыгор,—Сымон да твару плястыры прыкладвае з «Беларускай Вёскі», Вось чытайце. «Ра-ску-лач-ва-ем». Раскуд-раскуд-раскудравая мая—сыпяваў ён пры гэтым.

Голасам гадзюкі зашыпеў Сымону на вуха:

Яшчэ ня тое станецца, калі будзеш падбухтор-ваць на комунію. Парэжам цябе на кавалкі і сабакам кінем.

Сымон хацеў крыкнуць оходу, але стрымаўся: усё роўна Грыгора не баіцца.

Гарачы быў сход, ажна цяпер гарача Сымону.

Дзеці сыпяць. А жонка ляжыць на ложку і плача, лае яго. Праз некалькі дзён трэба будзе аддаць адну з дзевюх кароў ў агульны хлеў.

Жонка пайшла каровы даць і доўга бавілася ў хляве. Сымон выскачыў паглядзець, што яна там робіць, ажно абыймае карову, цалуе ў вільготную морду, маткай роднай заве, міленькай, бедненькай.

Нешта засмактала ў грудзёх Сымона, але ён зазлаваўся на самога сябе, абазваў жонку «дурной бабай», ледзь адарваў яе ад каровы і павёў у хату.

— Хто за ёю там глядзець будзе, за нашай Рабулькай? А я ўжо болей не гаспадыня.

Ня можа супакоіцца Сымоніха.

Калі трохі высахнуць вочы, яна падымаецца з ложку, кідаецца кулакамі на мужа і не сваім голасам крычыць:

— Выпінься, праклаты чорт, з комуны! Ня дам каровы! Я выгадала яе! Ня дам!

Сымон падыходзіць блізка да жонкі. Глядзіць ёй у вочы і маўчыць. Двух маленькіх Сымончыкаў бачыць ён у яе павялічаных, цёмных зрэньках. Сымончыкі драбней гарошынак.

— Што ты вылуціў на мяне бельмы? дзівіцца Сымоніха. Яе голас робіцца лагаднейшым, расцягнута выгаварвае яна словы:

— А я думала гадаваць цялушку ад Рабулькі. Наста падрасьце, пасяг трэба рыхтаваць. Ну і бацька ты! Комуны пасягу Насыде ня дасьць.

— Маўчы!—крычыць Сымон ахрыплым голасам. Пасяля сходу ён заўсёды голас траціць.—Маўчы! Цябе Рыгор напужаў? Ты яму паверыла, што вясною паякі прыдуць, што пан Замашынскі вернецца? Глупства ўсё гэта. Грыгор—падкулачнік, сволач, толькі языком гладка меле. А пасяг Насье не трэба будзе. Яна ўмее працаваць, вучыцца будзе—вось табе і пасяг!

Зноў кроў паказалася на парэзаным твары Сымона. Жонка ціха ўсхлішвае.

Шэры кот сядзіць на стале, натапоршчыў рэдкія вусы і дзівіцца на гаспадароў.

— Прапала жыццзя мая!—лямантуе гаспадыня.

На яе вачох водблеск лямпы. Сымону здаецца, што яе вочы чужыя і празрыстыя.

— Грыгор разумнейшы за цябе,—кажа яна прымірэнным тонам.—Ён не запісаўся. А за табою, бач, многія ў колектыў пайшлі. Яшчэ паб'юць цябе. Грыгор не багацейшы за цябе, а вась не шалез.

— Пабачым яшчэ, які розум у Грыгора. Яго багатыя настроілі. Самі баяцца, ды яго ражном выставілі.

Заняўкаў кот. Саскочыў са стала і кінуўся на печ.

Ноч была дёмна-сіняя. Такага-ж колеру вокны Сымонавай хаты блішчэлі—успаделья, люстраныя.

Сымон падышоў да вакна. Пабачыў у шкле свой твар, як у люстэрку.

На вуліцы пачуліся крокі.

... Хто-ж гэта ходзіць па начы?

У Сымона трохі сэрца ёкнула. Ён зірнуў у кут. Там тырчэла ў шчыліне сцяны новая сякера.

Нехта падышоў да вакна цёмным ценем. Ціха забарабаніў у шыбу. Сымон угледзеў бледную руку, адшарахнуўся ад вакна і не сваім голасам крыкнуў:

— Хто ідзе?

Дзеці прачнуліся.

Падышла спалоханая жонка.

За вакном ціхі голас:

— Пусьдзец пагрэцца. Ня бойцеся.

— Хто ты?—запытаўся Сымон і зноў зірнуў на сякеру.

— Падарожнік. Зьбіўся з дарогі. Мне на Менск.

Сымон прыціўснуўся лобам да халоднай шыбы, затуліўся рукамі ад святла лампы і ўгледзеў чалавека з чорнай барадой. Вочы падарожніка былі ў цені, але іхны чорны бляск як бы пранізваў вакно.

Нешта знаёмае здавалася Сымону ў голасе незнаёмага:

— Пусьці, хаджайн, пагрэцца—прасіў незнаёмы літасьлівым жабрацкім голасам.

...Не. Гэта мне здалося. Ня той голас,—падумаў Сымон.

— Ня пускай!—сказала Сымоніха.—Ліха яго знае, што гэта за чалавек.

— Што? Чалавека ў хату ня пусьціш? Якая ты добрасэрдная да кароўкі і благая да людзей... Што ён мне зробіць? І ў мяне рукі, ды не абы якія.

Чалавек занёс у душную хату сьвежасьць марозьні-
вай ночы. Ён быў абветраны, абтрушаны сьнегам,
нібы мукою. Хукаў на рукі, грэўся каля печы.

Потым доўга маліўся на пусты кут, на тое незакура-
нае на сьцяне месца, дзе раней віселі абразы. Пільна
прыглядаўся да пустога кута, нібы нешта надзвы-
чайна цікавае бачыў там, чаго хатнія ўгледзець не
маглі. Сум малітвы сьвяціўся ў яго цёмных вачох.

Паміж волі і Сымон заіркаўлена вірнуў па кут, нібы
ў першы раз. Са шчылінаў высоўваліся на сьвятло
кляпы. Яны поўзалі па сьцяне, як жывое ільняное
семя.

— Чаго ты молішся кляпамі?—ня вытрымаў Сымон.

Чалавек не адварнуў ад кута набожных вачэй і мар-
мытнуў у сваю чорную бараду:

— Тут некалькі дзесяткаў гадоў сьвяты абраз хры-
ста-збавіцеля вісеў. Гэтае месца сьвятое.

— Га-га-га!—зарагатаў Сымон эдаровым сьмехам.
Замест вачэй у яго блішчэлі адны вузенькія шчылінікі
ў густых зморшчынах.

Чалавек яшчэ з большым захапленьнем стаў на
калені і яшчэ шчырэй пачаў шаптаць. Смага чулася
ў яго шэптах, нібы ў гарачы дзень на сенакосе халод-
ную ваду піў. Але ў яго рухах была нейкая няпрэ-
насьць, нязвыкласьць да малітваў і як-бы схаваная
палахлівасьць.

Сымон глядзеў на яго з недавер'ем і кінуў адным
вокам на сякеру:

... Доўга моліцца чалавек. Якія грахі замольвае?

А той вочы ў гару закаціў—праўна, ня бачыць ні кута, ні клапоў, а толькі закураную столь... Яго набожны, натхнёныя вочы мабыць і столі ня бачаць, а яркае, сонечнае, блакітнае неба, з якога сам «святны дух» да яго спускаецца на воблачных пухоўках...

У гэты час Сымоніха ціха і хутка, каб «святны» чалавек не заўважыў, апранулася і, як зачараваная, ня спускала з яго вачэй. Сьлёзы цяклі па яе твары. Гэта былі не ранейшыя сьлёзы злосьці і крыўды на Сымона, а надзвычайнай чульлівасьці, спакры і нейкай дзівоснай сумнай радасьці.

Цень малельніка застыў разам з ім на падлозе нярухомай, нявідочнай жывёлінай. Здаецца, даўно тут чалавек моліцца і так ён будзе стаяць да апошніх хвілін свайго жыцця.

Перад Сымоніхай гэта быў не чалавек, а бог—перакінуты ў чалавека. Яна ня вытрымала, апусьцілася на калені і давай на кут з клапамаі шаптаць сваё вывучанае з малых гадоў «мейца-сына».

Сымон глядзеў на гэта зьбянтэжаны, з расчыненым ротам, з асалавельмі ад нечаканасьці вачыма. Такая напружанасьць гэтых трох чалавек цягнулася мо' хвіліны дзьве, пакуль Сымоніха не схавіла руку падарожніка, гучна цмокнула ў яе і залемантавала:

— Ратуй, божы чалавек!

У яе голасе і вачох было нешта такое нявольніцкае, распачнае, ад чаго падарожнік уздрыгнуўся і падняўся на ногі.

— Што ты робіш?!—крыкнуў Сымон ахрыплым голасам.

— Маўны, гаспадар!—навучальна і строга прагаварыў падарожнік.—Няхай супакоіцца ў божа душа яе.

У голасе падарожніка адчувалася ненатуральнасць і цяжкасць, нібы гарох трымаў у роце і разжоўваў разам са словамі. Зноў у чужым і незнаёмым голасе Сымон адчуў знаёмыя ноткі.

Падарожнік зняў торбу з плеч і сеў на лаву. Часта і як-бы асьцярожна гладзіў доўгую чорную бараду. З робленай павагай ківаў галавою.

— Хто ты і адкуль ідзеш?—запытаўся Сымон.

— Можа есці хочаш, сьвяты чалавек? Пэўна галодны?

У словах Сымоніхі была рахманасць і заміланьне.

— Я іду здалёку. Я—манах. Як зьнішчылі ў Кіеве маістыр, дык я так па людзях і валакуся. Дзе днюю, там не начую. Вечэраў у суседняй вёсцы. Есці не хачу. Дзякую.

Голае яго расслаблены—пакрыўджанга, нешчаслівага чалавека.

Кот цёрся каля яго ног і ціха мурлыкаў. Ён нагнуўся і пагладзіў ката.

Сымоніха падкруціла ўверх knot лямпы.

— Мне вочы баяць ад такога сьвятла,—сказаў падарожнік, зажмурыў вочы і па-гаспадарску спусьціў knot ад лямпы.

Сымон угледзеў у яго вачох хітры бляск.

... Што гэта за чалавек?

Падарожнік увесь час адварочваў ад яго твар.

— Чаму гэта ты, гаспадар, сьвятых абразы зьняў са сьцяны?

— Навошта яны мне, калі ў бога ня веру!

— Чаму ня верыш?

— Бо віколі яго ня бачыў. Яго няма!

— А ў комуна верыш?

— Веру.

— Бачыў яе?

— Бачу як яна робіцца. Разам з іншымі будую. Веру ў сілу сваіх рук.

Падарожнік засьмяяўся.

— Ты-б гаспадар, коць Леніна партрэт павесіў у пустым куде.

Сымон зазлаваўся!

— Як?! партрэт Леніна разам з клапами?! Ленін аздобіць мой кут, калі ён будзе сьветлы і чысты ў новым колгасным будынку!

— Так. Ленін быў добры чалавек,—сказаў падарожнік.—Каб ён цяпер жыву, дык не дазволіў-бы так людзей мучыць, кіямі ў комунію заганыць?

— Ніхто не заганыя кіямі. Хто ня хоча, той ня йдзе. А Ленін аб комуне кнігу пісаў.

— Пісаў! Ты бачыў як ён пісаў? Гэта ты, калі пісьменны, можаш напісаць і сказаць, што Ленін напісаў.

Пасьля ранейшых малітваў голас падарожніка быў праз меру будзёны і звычайны. Сымоніха глядзела на яго зусім іншымі вачыма.

— А чаму па тутэйшых вёсках сабакі такія адкормленыя? Валочацца па дарозе тлустыя, аж брыдка на іх глядзець.

— Гэта багатыры кароў сваіх рэжудь, каб у колектывы не забіралі. І коняй скуралунам прадаюць.

— Яны з гора ды з бяды так робяць. А там у колектывах ды комуніях каровы і коні непатрэбны—на ўсё машыны будуць. Машыны даць будуць, на машынах араць будуць і езьдзіць.

Злы сьмяшок чуўся ў голасе падарожніка.

— Кінь аб гэтым гаварыць і няма чаго сьмяяцца,— зазлаваўся Сымон.—Навошта табе, божаю чалавеку, у такіх справы ўмешвацца?

— У паншчыну вас заганяюць! Вось што я скажу—загарачыўся падарожнік.

Яго голас загучэў знаёмым басам.

Сымон падскочыў да яго і з імпрэтам схопіў падарожніка за бараду. Яна засталася ў яго жмені, нібы пучок чорнага сьўда.

— Ай!—застагнаў падарожнік.—Без вазаліны ня можна было зрываць—баліць..

Два ворагі ўрэзаліся адзін у аднаго вачыма, нібы вострымі нажамі.

— Дык вось ты які фокусьнік, Грыгор! Гэта-ж табе ў кіятрах граць трэба! Чаму-ж ты ў комсамольскім драм-гуртку не запісаўся?

І—бац!

— Гэта табе, Грыгорка, за твой кіятар!

Бац у другі раз.

Пяць пальцаў белыя ў чырвані твару засталіся ў Грыгора на адзій шчацэ, тры—на другой.

— Ідзі, жонка, цалуй у руку багамольнаму чалавеку!

Маўчыць Сымоніах сьцяўшы губы. Дзеці плачуць.
Грыгор дрыжыць. Вочы—воўчыя. Ляскле зубамі.

— Дзе-ж багацейшыя дзенуцца?—замаліўся дрыжачым голасам Грыгор. Яны-ж цяпер самыя бедныя, самыя няшчасныя. Навошта зьдэквацца над імі?

— Не бядуй аб іх, Грыгорка!

— У цябе, Сымон, літасьці да іх няма,—захліпваўся Грыгор і асьцярожна здымаў з голенага твару шматкі валасоў, якія засталіся ад прыклеенай барады.

— Глядзі ты! Аб літасьці загаварыў! А дзе-ж гэта літасьць была раней да нас, да бедных? Багатыры цябе падкупілі, падкулачнік ты свалотны! Мала мы, бедныя, карак тнулі за багатых? Я табе зараз пакажу літасьць, багамольнік ты! Жонка! Вяроўку цягну!

Хацеў вырвацца Грыгор, але моцныя рукі былі ў Сымона.

Сымоніа ўстрывожаная, але сьмелая і з нейкай лёгкасцю ў руках прыцягнула вяроўку, каб вязаць Грыгора.

* * *

Ноч лютаўская дрэмле каля сьцен на сьнежных аўчынах. Вецер зачосвае заімшэлыя стрэхі.

БАНДЫЦКІ АБРЭЗ

Грыгора павялі ў горад. Барада ляжала ў міліцыйскім партфэлі.

Малодшы брат Грыгора, Антон, скрыгатаў зубамі яд злосьці.

— Калі нам няма жыцця, дык няхай і гэтаму гаду Сымону ня будзе. Не пабачыць ён комунію. Калі Грыгор пажартаваў, дык ён гэта ў сур'ёз прыняў?! Няхай будзе сур'ёз за сур'ёз!

Выбраў Антон цёмную ночку—бяз месяца і зор. Вецер скаголіў над вёскай, прышоў грэцца з халоднага бору. Над полем пыляваўся дробны, як белы пылок, сьнег.

У гэту ноч Антон туліўся каля сьцен, пайшоў на сваё гумно. З-пад страхі выцягнуў бандыцкі абрэз часоў Балаховіча. Абрэз быў вычышчаны, агледжаны, вымазаны алеем яшчэ некалькі дзён таму назад:

... А мо' спатрэбіцца...

Гладкі, халодны «струмант» пераскокваў лёгка з рукі ў руку. Ня дрыжэлі Антонавы рукі. Толькі зубы зашчаміў ён так моцна, аж на долатам сталёвым не расчэпіш. А ў вачох—жоўтаватыя воўчыя аганькі. Яны сьвідравалі ночны цемь і злосныя бліскі кідалі ў бок хаткі Сымана Канцавога—аматора колгаснага, гаваруна нялюбага.

... Эх!

* * *

І ўспомніў Антон:

Жуда гуляла па мястэчку. Дваццаць чалавек вярхом. Вакніцы былі зачынены ў сьветлы сонечны дзень. На вуліцах ніводнага чалавека. Спачатку прабівалі кулямі акянцы. Потым падпалілі мястэчка.

А пасья—крыкі людзей, ад чаго нешта расло ў гру-
дзях дэкае і радаснае...

— За што ты мяне б'еш?

Стары яўрэй з акрываўленай галавою глядзеў на
яго зусім не спалоханы, але ў яго выдзьвілых вачох
стаяла запытаньне. Калола Антона тэтае запытаньне,
нібы накаленая да чырвані шпілька.

— Бо ты—жыд, а сын твой комуніст.

— Няма ў мяне сыноў.

— Брат твой.

— Няма ў мяне братоў.

— Унук твой.

— Няма ў мяне ўну...

Стары ня скончыў. Лоўкі быў абрэз...

* * *

Краўся па чужых загуменьнях Антон. Ішоў так
ціха, што нават самога сябе не адчуваў. Вось нібы ён
соўваецца ва сьне, нібы вецер носіць яго, як сьнеж-
ную пылінку.

Ішоў асьцярожна, павольна. Кожны крок—вялікае
вандраваньне. Сам ён—цень, нячутная лёгкая здань.
На Сымонавым гумне запахла сьвежым сенам.

А хаты вязковыя, хлявы і гумны—небясьпечныя
За кожным вуглом можа хто цікуе. Можа хто сьце-
ражэ...

... Няма чаго баяцца...

Вочы ў Антона вострыя, як у каршуна. Калі што,
дык здалёку ўгледзіць. Абрэз у руках, ня спудле.

У выпадку чаго, дык... і заўсёды адным махам у грудзі або ў лоб. Ого, ён стралок першага гатунку! Ён—майстар!

Але тут думкі яго накіраваліся ў іншы бок:
... Можна і без стральбы лоўкую работу рабіць.
Ён добра памятае...

* * *

Тады гэта нават баба рабіла. Ліхая была баба—высокая, худая, з ільдзяным бляскам у светлых вачох. Губы—тонкія і бледныя. Калі сьцісквала іх, здавалася, што ў яе зусім роту няма. А гэта было так нязвычайна, што нават Антон адчуваў сябе хлапчуком пры ёй. Голас яна мела вельмі лагодны і ціхі. Але калі гаварыла, дык у яе вачох запальваліся чырвоныя, тоненькія, як валасочкі, жылкі.

Ня ведае Антон, хто яна і адкуль прышла ў мястэчка.

— Чаго табе тут?—пытаўся ў яе.

— Біць жызнянят, маленечкіх.

— За што?

— Бо яны нехрысьці...

Калі Антон падышоў да адной хаты, дык знайшоў ля вугла голенькае дзіця з разьбітай галоўкай...

— Як гэта ты?

— Я за ножкі і галоўкай аб вугал. Яны-ж нехрысьці...

Вось і кажы, што без абрэзу абыходзіцца нельга!

Сьвятлютка сьвеццаць маленькія вакенцы Сымонавай хаты. Мітусяцца за шклом людзкія постаці.

Антону сам «бог-гасподзь» паматае. Нікога ня сустрэў. Сіні сьнег ня скрыпіць пад нагамі на Сымонавым гародзе. Супроць вакна—кусты.

Тут і сеў Антон.

Наставіў кароткую рульку абрэза ў вакно. Дрўга цэліўся. Жмурыў левае вока: браў Сымона на мушгу, хацеў трапіць у лоб. Нахай людзі ня скажуць, што няўдалы быў стралок.

А ў гэты час:

... адно вам скажу, таварыш Сысоеў, што колгас у нас будзе адзін з лепшых.

Голас Сымона ўпэўнены. Хрыпоткі няма. На стале дыміцца яечня. Жбан малака стаіць. На белым абрусе ляжаць тоўстыя лусты хлеба.

— Ешце, таварыш Сысоеў!—гасьцінна просіць Сымоніха.

— Маладзец баба!—хваліць яе Сымон.—Вось так! Таварыш Сысоеў дапаможа нам арга...

І злосьць брала Антона, што Сымон ні на хвілінку спакойна ня ўседзіць. Круць-верць галавою ва ўсе бакі.

Гутаркі праз вакно я чуюць. І няпрыемна
Антону:

... Вось чалавек адчыняе і зачыняе губы, мор-
шчыць лоб, бліскае вачыма, махае рукамі, а слоў яго
не разьбярэш. Чалавек увесь акутаны сваімі словамі,
гаворыць, здаецца, усім целам. А слоў ня чуеш...
Праз вакно толькі праэдзваецца заглушаны гуд ча-
лавечых галасоў:

— Гум-гум-гум-гум.

Зусім ня страшна Антону. Сталь абрэза нагрэлася
ў яго руцэ, Сымон у хаце ля вакна здаецца яму вельмі
далёкім ад гэтых кустоў. Вось адсунуўся на некалькі
міль. Зусім ня страшна.

Антон павольна прытуліў гарачы лоб да ценькай
галінкі. Пылінкі сьнегу насыпаліся яму на рась-
ніцы—халодненькія і драбнюткія, нібы вшпёвы
цвёт. Так прыемна...

... Не! цяпер няма як, бо разам з Сымонам пра-
стрэліць і яго маленькую дачушку, якая села яму на
калені. Антон чэсны. Малая не вінавата...

А ў гэты час:

... Агашка! Як будзе называцца колгас?

Так пытаецца ў дзяўчынкі таварыш Сысоеў.

— Чыйвоны Кастечнік!

— Маладзец! На цукерку!

Дзяўчынка бярэ цукерку і разам з паперкай кла-
дзе ў рот.

— Кажы «дзякуй» дзядзю!—сварыцца на малую
матка.

Малая вымае з роту цукерку і кідае на маму.

— Кажы «дзякуй»!

— Ня хочу!

Злуецца мама. Злуецца і Агашка.

Сымон рагоча:

— У каго-ж гэта ўдалася яна такая ўпартая?

Га-га-га!

— Распусьціў ты яе, Сымон,—злуецца Сымоніха.

У таварыша Сысоева бліскучыя акуляры на носе.

— Дзядзя, дай!—просіць Агатка.

«Дзядзя» здымае з носу акуляры і насоўвае на носік Агаткі

Тут ужо і Сымоніха рагоча.

З нецярплівайсцю чакае Антон.

... А-а-а-а-ж нарэшце! Сымон адзін пры стале. Незнаёмы спацыруе па хаце. Агатка пайшла спаць. Сымон нібы тлядзіць Антону ў самыя вочы. Наставіў лоб пад прыцэл, як бы гаворыць: «на, страляй»!

... Ды ён ня бачыць мяне з вакна. Во зараз Сымон схваціцца рукою за лоб і павольна апусьціцца на падлогу... Во зараз Сымоніха загалосіць дзікім голасам, завые на ўсю ваколіцу... Праз колькі хвілін зьбяжыцца сюды ўся вёска... Я ўцяку полем. Паеду куды небудзь. Тут усё роўна жыцця няма...

Думкі мігацяцца ў мазгох Антона, нібы іскры.

А ў гэты час:

— Сьпі Агатачка... сьпі дачушачка... Дзядзя табе прывязе з гораду Леніна!

— Маенечкага, маенечкага...—просіць Агатка.

— Як-жа! Маленечкага! — супакойвае матка.—
Напявае бяз слоў:

— А-а, а-а, а-а-а!

А-а, а-а, а-а-а!

Стрэл прунуў хрышла. У той-жа міг па ўсёй вёсцы
забрахалі сабакі.

Куля трапіла якраз у шырокую прызбу Сымонавай
хаты, бо нехта таргануў так моцна Антона, што
абрэз з рук выпашу.

— А-а-а! Гэта ты Антон? А я сабе стаю і думаю:
хто-ж гэта пад кустом ля чужой хаты засеў, як той
цецярук? Ну, добра, што я трапіў, а ня ты! Ды не
сьпяшы так суседзе! Ты-ж тут мабыць зьмёрз. Хадзем
у хату!

Антон ня мог вырвацца з моцных рук.

Над полем пытляваўся дробны сьнежны пылок.

РУНЬ

Праз ваўнянае неба позьняй восені праэдажваецца сонца. Праменьні спачатку цягнуцца ўніз вузкімі румянымі істужкамі. Потым вызваленае сонца выходзіць з-за хмар вымытае, яснае, кідаецца на абшар, аблівае яго мядовым колерам.

Яно падае на рунь аграмадным агнёвым сокалам з распластанымі крыльямі. На кволах траўках густой зялёнай руні мігацяцца сьлёзы нядаўняга дажджу.

Куды ня кінеш вокам—усюды рунь. Яна асеньняй радасцю ахапляе вялікі абшар зямлі. Цягнецца шоўкавым дываном ушыркі і ўздоўж на грудзёх маткі глебы. Рунь даплыла да бярэзніку, перакінулася праз тры нявысокія ўзгоркі. Вось зараз пераскочыць праз рэчку, як дзівосны зялёны вандроўнік, і ахопіць усё поле вакольных шэрых вёсак...

Каля самага бярэзніку стаіць селянін.

Ён выглядае шэрай кропкай на фоне неахопнага поля жытняй руні.

Утаропіў вочы ў асеньняе сьвята зямлі.

Любуецца.

Ужо тры гады, як ён у колгасе «Кастрычнік».

Ужо тры гады, як яго вузкія палоскі ўталіліся ў вялізным колгасным полі.

Вельмі часта ў дні адпачынку колгаснікі ходзяць грамадою аглядаць руны. Але гэты селянін любіць часамі адзін пастаяць тут і думаць свае ватосныя думы.

Старая прывычка.

Калісьці ён так аглядаў увосень свае вузенькія палоскі. Ня раз акрапляў іх «святую вадзічкаю», якую купляў у папа, «на добры ўраджай».

Цяпер ня можа пазнаць, дзе былі яго межы. Трактар як прагуляўся па гэтым полі, дык сарваў усё межы, зглядзіў іх на векі вечныя.

Селянін глядзіць на ўзгорак.

... А вось тут я многія гады гнуў жарак над сахой... Балела сыніна. Конік заўсёды быў худы, недакормлены...

... Мае палоскі...

Селянін націскае на слова «мае».

... Ад бацькі, ад дзеда, ад прадзеда гэтае «мае».

... Слова «мае» пералівалася ў балючыя мазалі, у кроў, цягнулася ручайком аж у сівыя незапамятныя часы.

... Слова «мае» зрабілася як-бы яго галоўнай мэтай існавання, чулася ў кожным стукаце яго сэрцы...

І селянін выклікае з захаваных успамінаў жывыя абразкі. Яны вельмі блізкія паводле ліку гадоў, і аддаленыя на статоўдзды Кастрычнікам.

... Тады слова «мае» было вечным гнётам. Раз пайшоў на «свае» палоскі руны, ажна суседзкія сьвінны

і авечкі топчуць яго крываваю працу. Ён каменем забіў парсюка, а яму за гэта ў бойцы сусед два пальцы на правай руцэ выкруціў:

У другі раз, калі ён задаўжыўся ў багатага Марціна, дык той абсеяў яго палоскі, а ён бяз хлеба застаўся на ўвесь год.

А колькі гадоў з папам Явароўскім судзіўся за гэтыя палоскі. На шчасьце надышла рэволюцыя, а то пан напэўна выйграў-бы суд.

Патрохі за апошнія гады, калі ён увайшоў у колгас, слова «мае» перайшло ў новае слова—

«наша».

Скончаны сваркі, суды, трывогі, лішнія клопаты.

Спачатку слова «наша» ішло неяк паміма яго думак, адскоквала ад сялянскага сэрца, як гарох ад сьцяны—нешта нязвычайнае, новае...

Ды «як-жа гэта—наша».

Але як у грамадзе лягчэй зажылося, калі ято сям'я забылася пра вечную галадоўку, калі скончыліся сваркі,—слова «наша» стала родным і замілаваным.

Селянін сам не заўважыў як «маё» перарабілася на «наша».

... Як гэта я жыў раней?—пытае ён у самога сябе.—
Неяк нудна было...

Раней, калі цяперашнія колгасьнікі жылі ў вёсцы, дык ваўкамі глядзелі адзін на аднаго. Кожны чужой бядзе радаваўся. А цяпер—адна вялікая сям'я. Для ўсіх—адно аграмаднае поле зялёнай руні. Цяпер тое, што баліць аднаму, трывожыць усіх, а што радуе грамаду—цешыць і аднаго.

Селянін пазірае на вялізны абшар руні.

— Схадзі, Лаўрук, паглядзі нашу рунь!—загадалі яму таварышы.

... Наша рунь,—радуецца селянін.

... Фабрыка хлеба,—думае ён.

Часта чуе гэтае новае, ніколі раней нячуванае слова.

... Фабрыка хлеба...

Слова «фабрыка» яму даўно вядома. Калісьці Юрка, хлопец з суседняй вёскі, працаваў на фабрыцы ў Маскве. Аднаго разу лістоўкі прывёз на вёску, за што яго вураднік арыштаваў. Юрку на доўгі час закапалі ў турму.

Цяпер фабрыкі карыстаюцца вялікай пашанай. І не здарма называюць колгас «Кастрычнік» фабрыкай хлеба...

Часта сюды на новую фабрыку з гораду прыязджаюць паглядзець. З вакольных вёсак людзі прыходзяць.

Рунь пераліваецца пад сонцам у розныя колеры.

Менск 1929 г.

У ТЫЯ ДНІ

ЭСКІЗ

Маладая з сівымі валасамі.

У сельскагаспадарчай комуне «Новы Быт» яна сакратар ячэйкі. На полі прадуе нароўні з мужчынамі. У маёй бытнасьці ў мінулым годзе ў памянёнай комуне, я зацікавіўся гэтай сялянкай—Альжбэтай Вараўкай.

Ёй над трыццаць год. Вакол блакітна-шэрых вачэй ледзь прыкметныя зморшчыны. Дзьве тонкія рыскі вакол губ. Бліскучыя белыя зубы. Калі яна ўсьміхаецца, яе вочы зьзяюць надзвычайнай ласкай і на вачох ёй тады васемнаццаць гадоў. Калі яна задумваецца, тады вочы яе—строгія, цямнеюць і ёй можна даць сорок гадоў. Паводле сівых стрыжаных валасоў ёй гадоў шэсьцьдзесят. Тая самая розьніца ўзросту заўважваецца ў яе рухах: то—адрывістыя, шпаркія, нібы ня ведае, дзе дзець сваю энэргію, а то—лагодныя, лялівыя, быццам, яна вельмі стомлена жыцьцём.

У часе абеду ў агульнай сталойцы комуну Альжбэта Вараўка праглядала «Правду».

Мяне надзвычай зацікавілі маладыя вочы і старая галава таварыша Альжбэты.

На маё няскромнае запытаньне аб гэтым яна ма-
нула адрывіста рукою.

— Старая гісторыя, памятка з часоў уцёку бела-
палякаў з Беларусі.

— Калі масце час і настрой, калі ласка, раска-
жэце.

— Ахвотна.

Вочы тав. Альжбэты пахмурнелі, зрабіліся строгімі.
Эморшчыны на твары паглыбелі.

Я выняў з кішэні дарожны блёк-нот.

Тав. Альжбэта замахала рукамі.

— Толькі не запісвайце.

— Чаму?

— Не хачу, каб аба мне пісалі. Такіх гісторый
тады было многа ў нас.

Быў латодны летні поўдзень. Цень у садзе насу-
праць вэранды былога панскага дому, дзе цяпер ста-
лоўка і клуб комунараў, быў самы кароткі. Сьпявалі
жаўранкі.

— Дык вось,—пачала тав. Альжбэта,—я тады
пасіла партызанам нашай вёскі яду ў лес. Там былі
мае два браты і муж. Многа было людзей з нашай і
вакольных вёсак—чалавек шэсьцьдзесят. Была ра-
ніца. Я толькі што вярнулася з лесу. Паўзла між
жыта, каб суседзі мяне ня ўгледзелі. Трэба было
асьцерагацца. Дабралася да гумна. Стала ля сьцяны
і давай прыслухоўвацца. Дык вось. Было ціха. Ні
малейшага ветрыку. Ні малейшага шуму. Толькі дзе-
ні-дзе скрышнуць вароты. Стаяла так некалькі хвілін.

Тав. Альжбѣта апавядала цѣхім голасам, аднатонным, часта паўтараючы «дык вась», але эпічны тон і простыя словы прымушалі прыслухоўвацца, заінтрыгоўвалі.

— Дык вась раптам пачуліся з боку тракту далёкія водгаласкі. За час партызаншчыны, калі ўночы прыходзілася часта насіць есьці ў лес за дзесяць—пятнаццаць вёрст, я здорава навастрыла вушы... Дык вась гэтыя водгаласкі здаліся мне падазронымі. Яны раслі з кожнай хвілінай. Ня то шум лесу, ня то дрыгат зямлі. Я ўжо не пайшла на двор. Стаю за вуглом. Пачуліся калі-ні-калі стрэлы. Тады я толькі здагадалася, што гэта ідзе войска. Яшчэ праз некалькі часу я пачула грукат вайсковых калёс і тупат ног. Вяскоўцы высыпалі з хат на двары, на вуліцу. Дык вась пачалася суматоха. Павыганялі кароў, свіней, хавалі дабро. Я ўсё глядзела з-за вугла. Хацела пабегчы да бацькоў на дапамогу, але не, думаю, можа прыдзецца наказаць партызанам. Я проста ня ведала, што мне рабіць, у які бок кінуцца. Легіянеры хутка паказаліся. Былі конныя, пешыя і абоз. У сэрцы пуста стала—ці спакойна пройдуць яны праз вёску?

Тав. Альжбѣта змоўкла на хвіліну.

— Суматоха на вёсцы павялічылася. Як пад'ехалі легіянеры да самай вёскі, я заўважыла сярод абозу і сялянскія фурманкі. На вазах сядзелі мужычкі, панурья, шэрыя. Як-бы хто скамячыў маё сэрца ў маленькі клубок. Я сьцяла зубы, сьціснула кулак і маўчала. Вачэй не магла адарваць ад бліскучай зброі

жаўнераў. Легіянеры рассыпаліся па вясковых дварох. Пачуліся хутка крыкі і ляманты. Заігралі па сьпінах сялянскіх панскія бізуны. Я акамянела ад гэтай жудасьці і не магла крануцца з месца—ні туды, ні сюды...

— Усё зьлілося ў нейкае дзікае войканьне. Я думала тады, што сьвет канчаецца. Як разьбюшаныя зьвяры, гойсалі па дварох панскія жаўнеры, дзікія, злосьныя з нагайкамі ў руках. Жаночыя ляманты «ратуйце» з польскай лаянкай перамяшваліся, плылі з хат, з гумен. Дык вось толькі тады, калі я пачула гэтыя жаночыя крыкі, я стала прытомнай і ў маёй галаве прамільгнула думка: «як найхутчэй паведаміць нашых партызан».

— Я ціхенька дапаўзла да жыта, а праз жыта хутка дабралася да лесу, які стаў блізка ад вёскі. Партызаны знаходзіліся за вёрст сем адгэтуль каля грэблі, па якой павінна было праходзіць панскае войска. Дык вось трэба будзе ім наладзіць там урачыстае спатканьне...

Пры гэтых словах т. Альжбэты яе голас зьвінеў мэталёвымі гукамі і ў вачох забліпчэлі цёмныя аганькі.

— У лесе я трохі адсаплася. Як пусьцілася бягом далей, дык яшчэ чуваць былі крыкі з вёскі і пах дыму. Відаць, падпалілі вёску—падумала я. Я нават не стамілася, дабегла да грэблі раней войска. Нашыя хлопцы выбралі грэблю, бо яна з абодвух бакоў была абкружана балотам і густым лісьцяным лесам.

У нашых было два кулямёты, стрэльбы і рэвольверы. Яны ляжалі напагагове ў высокай балотнай траве блізка ад грэблі так няпрыкметна, што я іх ледзь заўважыла. Я расказала ім, што робяць у нашай вёсцы легіянеры...

Зморшчыны на твары тав. Альжбэты ўглыбіліся і ў гэту хвіліну яе твар пастарэў на многа гадоў і гарманаванай з сівымі валасамі на галаве...

— Вочы нашага атамана пры гэтых маіх словах так загарэліся, ажна я думала, што ад злосьці ён на мяне зараз накінецца. Ён хваляваўся, сьціснуў мае рукі так моцна, ажна я ад болю слаба крыкнула. Ён аслабаніў мае рукі і пачаў перада мною апраўдвацца: «Мы не маглі наладзіць засаду ў вёсцы, бо сілы няроўныя. Тут іншая справа. Балота і лес нас выратуюць. Таксама адгэтуль далёка да суседняй вёскі».

— Дык вось і мне далі стрэльбу ў рукі, хаця тады я страляць яшчэ ня ўмела. Паказалі толькі, як трэба цэліцца і як націскаць курок. Як паказалася па дарозе войска, дык у мяне і дыханьне спынілася. Трэба было спакойна ляжаць... Мы пачалі дзейнічаць толькі тады, калі легіёны апынуліся на грэблі насупроць нас...

Памаладзелі пры гэтых словах вочы т. Альжбэты. Твар і голас яе не гарманавалі з сівымі валасамі на галаве.

— Не спадзяваліся такой сустрэчы паны. Яны так спалохаліся ад неспадзеўкі, што нават мала адстрэль-

валіся. Яны па грэблі наўдэкі, а нашы кулямёты
стракочуць, а стралкі ў нас адчайныя! Людзі і коні
эмяшаліся ў кучу. Гарачую мы ім наладзілі лазню.
На грэблі засталася некалькі павозак з нарабаваным
сялянскім дабром, паходная кухня з гарачым сьне-
даньнем і дваццаць тры легіянеры. З нашага боку
было тое забітых і адзін паранены.

— Мы адышлі побач з грэбляй назад, бліжэй да
нашай вёскі, каб сустрэць новых. Паказалася яшчэ
толькі пяць легіянераў, якія відаць «запрацаваліся»
ў вёсцы і адсталі ад сваіх—двое пешых і тое кон-
ных. Іх мы забралі жывым.

Тав. Альжбэта трохі спынілася. У яе вачох сьвя-
ціўся сум.

— Пасьля гэтага мы паслалі разведку ў вёску.
Праз пару гадзін, як мы даведаліся, што гэта апошняе
панскае войска прайшло, мы ўсе бягом туды. Вёска
ўжо дагарэла. Мой стары бацька ляжаў закатаваны на
сьмерць каля студні. Маці над ім войкала і прычыт-
вала. Тое самае было і на іншых згарэлых дварох...
Не паспела я адарваць матку ад трупа бацькі, ды
супакойце яе, як гучнае вясёлае «ўра» загрымела на
выскавым папалішчы. Гэта прышлі чырвонаармейцы
і нашы партызаны сустрэкалі іх... Нас усіх агарнула
радасьць. На момант было забыта гора і няшчасьце,
учынення нам панскімі легіёнамі. Дык вось цяпер...

Апаবাদаньне т. Альжбэты раптам спынілі хрыплыя
зыкі эванка.

— Ну, бывайце, сказала яна будзёным голасам.—
Трэба ісьці на поле працаваць.

Не пасьпеў я агледзецца, як т. Альжбэта ўскочыла
з вэранды і апынулася між комунараў, якія пайшлі
цывёрдай хадой за вялізнае гумно ў поле.

Здалёку за аграмадным полем цямнеў лес. За рэч-
кай гудзеў трактар.

Менск, 1930 г.

Т Р Ы К Р Ы Ж Ы К І

Ня звычайныя крыжы, якія мы бачым на могілках або ў царкве, ці на абразох.

Тры маленькія, нязграбныя крыжыкі, пісанья на паперы мазалістай, каравай рукой Янкі Гарбача.

Тры палачкі ўдоўж і тры ўпапярок.

Янка Гарбач так заўсёды падпісваецца.

Тры крыжыкі складаюць усю яго пісьменнасць і навуку.

Іх добра ведала даўнейшая воласьць. Ён ставіць іх на паперках і ў цяперашнім сельсавеце.

Здаецца, крыжыкі гэтакія самыя, як і ў іншых няпісьменных сялян, але Янка іх заўсёды пазнае хоць паміж соткі такіх-жа, напісаных не яго рукой.

Пазнае іх, як сваю касу, пугу ці воз паміж іншымі такімі-ж прыладамі гаспадаркі.

Ён іх пазнае так, як чалавек пазнае сваю авечку ў вялікім стадзе чужых авечак, альбо бабу сваю на кірмашы сярод вялікай грамады баб у такіх-жа, як у яго жонкі, хустках.

А на першы погляд здаецца, што ніякай розніцы няма паміж крыжыкамі Янкі Гарбача і такімі-ж грамадамі іншых няпісьменных.

Гэта толькі здаецца.

Янка Гарбач ведае свае крыжыкі, як сваё імя. Шмат поту яны яму каштуюць кожны раз, як прыходзіцца яму падпісвацца.

Ён сапе ў бараду, вочы пільна наставіць у паперу, цэліцца доўга-доўга і пачынае выводзіць крыжыкі, нібы будыніну будзе.

Як сахою па раллі, водзіць ён пяром па паперы. Доўга майструе, пакуль стануць крыжыкі ў радочку— адзін за адным, як жывюханькія. Нібы тры камарыкі, адзін меншы за другога.

Янка ўкладае ў гэту пісаніну ўсю сваю кемнасьць, усю істоту, усе думкі і настроі, якімі ён перапоўнены ў той час.

Праўда, кожны раз крыжыкі выходзяць у яго панакашаму, у залежнасьці ад яго настрою, але ён іх ведае. Таўшчыня і даўжыня палачак гэтых крыжыкаў заўсёды напамінаюць яму аб тым, пры якіх варунках ён іх пісаў, калі пісаў, што тады думаў, ці ён быў тады вясёлы ці смутны.

Гэта ўсё Янка пазнае па крыжыках, паводле іх ліній, паводле таемных прыкмет, вядомых толькі яму.

Пісьменныя людзі ставяць пры гэтых крыжыках яго імя і прозьвішча: тлумачэньне да іх, каб у канцылярскіх ведалі, што гэтыя крыжыкі азначаюць «Янка Гарбач».

Янка вельмі гардзіцца тлумачэньнем пісьменных: жартачкі—ён так мудра піша, што тлумачэньне паграбуецца. У Янкі тады зьяўляецца на твары выражэньне вельмі вучонага чалавека...

Янка Гарбач бывае на ўсіх сходах, усюды выступае з прамовамі—і на ўсіх рэзолюцыях аб коопэратыве, аб школе, аб пераходзе ў колгас—мітусяцца яго тры крыжыкі.

Ставіць свой подпіс крыжыкамі для яго хоць і цяжкая праца, але вельмі любіць. Вугалём на сцяне іх вярэць, змай па сьнезе жэйком малюе. А калі часам задумаецца, дык пальцам перад сабой у паветры іх пачынае выводзіць, нібы па ўспацеўшай шыбіне.

* * *

— Кінь, нарэшце, свой магільнік!—казаў аднаго разу настаўнік іхній вёскі Янку Гарбачу.

— Які магільнік?!—здэвіўся Янка і выставіў на настаўніка пару вострых, як цьвікі, вачэй.

Настаўнік ледзь усьміхнуўся і мяккім голасам вытлумачыў:

— Свае тры крыжыкі...

— Як тры крыжыкі?! Мой подпіс?!

Янка так аслупянеў, нібы настаўнік казаў яму, каб ён нажом адрэзаў свой нос і кінуў сабакам.

Пры гэтым ён пальцам у паветры напісаў тры крыжыкі.

— Цяпер усе павінны ўмець пісаць і чытаць,— вёў далей настаўнік сваю гутарку выразна і цьвёрда.

— Ты вась кожны раз прыходзіш ка мне, каб я табе чытаў розныя павесткі, паведамленьні, газэту, законы аб зямлі і іншыя патрэбныя справы.

Настаўнік доўга гаварыў яму аб патрэбе ўмець пісаць і чытаць.

Янка Гарбач маўчаў.

Апусьціў цяжка галаву нібы бязьмен, узвешаны ўніз галоўкай. Кучма рыжаватых, паджарыстых вала-соў, настаўленых супроць твару настаўніка, былі нямым адказам Янкі.

Здавалася, што ён за такое прыставаньне хоча бадаць настаўніка ў грудзі сваёй успаделай лабацінай з нявідочнымі рагамі.

Выразу твару Янкі ня відаць было, але па ўсім целе яго як-бы прабегла знутры думка, тарганула яго ўсяго, скалатнула, нібы вецер яблыню—і зноў захавалася глыбока ўнутры...

Шкада зрабілася Янку сваіх крыжыкаў... Ён так да іх прывык за ўсё жыцьцё...

Так прывыкае чалавек да сьцен турмы, у якой прыходзіцца яму часам сядзець доўгі час. Пры вы-зваленьні з няволі ён пачынае сумаваць па сваёй каморцы з жалезнымі кратамі.

Настаўнік навіраў за Янкам. Чакаў, што далей будзе. Ён быў адзет у вопратку «зашчытната» колеру ў вытрыманым стылі. Жаўтавата-брудныя бацінкі-«амэрыканкі» на нагах, скруткі да кален, парваныя нагавіцы. Усё гэта напамінала час вайсковага камунізму. Выгляд настаўніка, вырваны з эпохі грамадзянскай вайны, нібы клінам урэзаўся ў час соцыялі-стычнага будаўніцтва.

Тры гады ён жыў у гэтай глушы. Увесь час зма-гаецца з вясковай цемрай. З яго маршчыністага тва-ру ніколі ня зыходзіць выраз неспакою, напружа-насьці і натхнёнай жывасьці.

Вочы ў яго вострыя, пранікаючыя, бародка—клі-
нам, увесь ён тонкі і худы. Нібы верацяном вострым,
гатоў ён у любую хвіліну пранізваць думкі вяскоў-
цаў, каб асвятляць іх, рассейваць павуціну старых
забабонаў.

З добрай усмешкай паглядае настаўнік на Янку
Гарбача і чакае.

А ў Янкі думкі скачуць з месца на месца, лётаюць,
як перапалоханыя авадні. Мітусяцца ў яго галаве
крыжыкі, якія ў штодзённым жыцці, у практычнай
працы, у адносінах з людзьмі звязвалі яго, злучалі
з тысячагоддзем.

Да гэтага часу Янка бачыў адну карысьць ад
сваіх крыжыкаў. Толькі вось у гэту хвіліну ён па-
вярнуў аглоблі ў другі бок—і давай у думках шукаць
усе нявыгады крыжыкаў, усю нясуразнасць сваёй
земнаты.

— Сапраўды магільнік нейкі! — падумаў Янка.
Колькі яго дурачылі з такімі подпісамі. Колькі папер
падпісваў такімі крыжыкамі, ня ведаючы, што напі-
сана ў тых паперах, а потым прыходзілася церабіць
патыліцу, ваяваць, судзіцца і новыя глушоты чыніць.
А ўсё дзеля таго, што ён чалавек няпісьменны.

«Жыць далей з крыжыкамі нельга» — цвёрда пату-
маў Янка.

— Трэба над крыжыкамі паставіць крыж! — пра-
таварыў ён голасна.

— Во, во! — падхапіў гэтыя словы, як самае каш-
тоўнае і дарагое, настаўнік.

Вочы настаўніка засьвяціліся радасьцю: новая перамога!

— Значыць, будзеш у мяне вучыцца?

— Буду!—цвёрда адказаў Янка і падняў галаву. Ён ажно ў твары зьмяніўся ад сваёй рашучасьці і ў знак згоды з настаўнікам, каб замацаваць гэту справу раз назаўсёды, схваціў левай рукой правую руку настаўніка і са смакам хлопнуў па далоні настаўніка другой рукой сваёй. Ажна водгаласкі расплёскаліся вакол.

Так Янка заўсёды рабіў даўней пры самых важных момантах свайго жыцьця, калі цялё прадасьць або калі каня памяняе.

Янка аддаў цяпер свае тры крыжыкі за пісьменнасьць.

Разьвітаўшыся з настаўнікам, Янка пайшоў да хаты адноўленым чалавекам.

Ён адчуваў сябе як-бы пад вакном цікавых палатцаў, дзе чорныя літары на белай паперы аблягчаюць чалавечае жыцьцё.

Ідучы да хаты, Янка не заўважаў, што робіцца вакол. Яго нешта падымала ўтару, нясло, як пярэньку. Праз колькі часу ён сам будзе газэты чытаць, кніжкі, будзе падпісвацца словамі—«Янка Гарбач».

Тут ён прымомніў свае крыжыкі і давай пальцамі ў паветры зноў вывадзіць іх па старой прывычцы. Але зараз-жа ўсхапіўся:

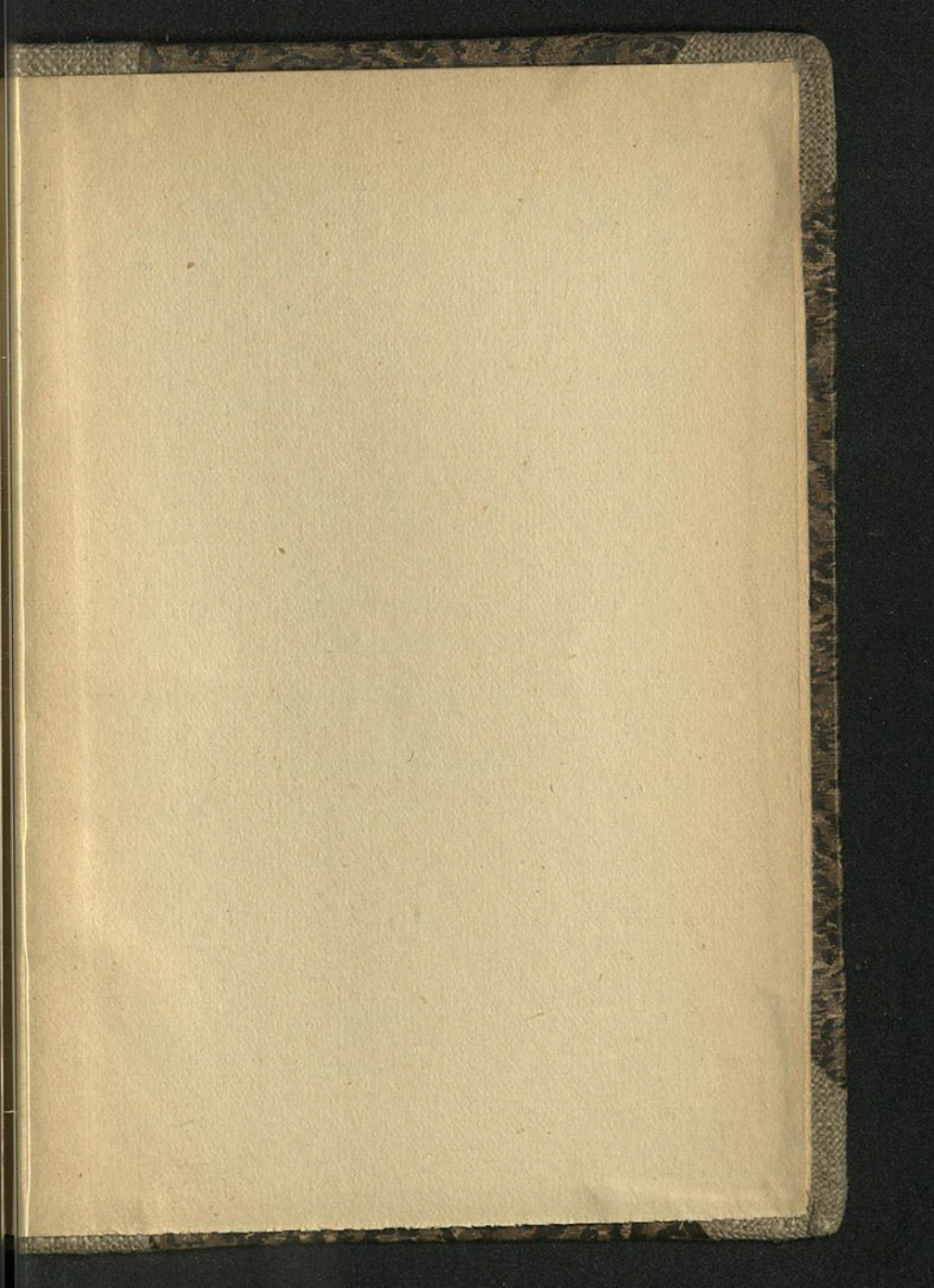
— К ліху крыжыкі!

Менск, 1925 г.

1964 г.

с 4403

Бел. эддээр
1994 г. 12

Бел. эддээр
Дугаар.

+

R000000 1956427